

Nijmegen & Slavernij

Publiek bestuur en
persoonlijk profijt,
1596-1873

Luc Meijboom, Lianne Wilhelmus,
Joris van den Tol & Coen van Galen

**RADBOUD
UNIVERSITY
PRESS**

NIJMEGEN & SLAVERNIJ

Nijmegen & Slavernij

Publiek bestuur en
persoonlijk profijt,
1596-1873

Luc Meijboom, Lianne Wilhelmus,
Joris van den Tol & Coen van Galen

Met medewerking van Pepijn Trienekens

Nijmegen & Slavernij. Publiek bestuur en persoonlijk profijt, 1596-1873

Uitgegeven door RADBOUD UNIVERSITY PRESS

Postbus 9100, 6500 HA Nijmegen

www.radbouduniversitypress.nl | radbouduniversitypress@ru.nl

Omslagafbeeldingen: Anoniem, *Tot slaaf gemaakte mannen graven trenzen*, ca. 1850. Rijksmuseum, Amsterdam (aankoop met steun van het Johan Huizinga Fonds/Rijksmuseum Fonds); Gerrit Alberts, *Portret van Adam Jacob Smits, Vrijheer van Horsen, burgemeester en schepenen van Nijmegen*, 1706. Museum Het Valkhof, Nijmegen; Moritz Calisch, *Portret van de familie Van der Zwaan en de Madoerees Sedin*, 1856-1858 (detail). Wereldmuseum.

Ontwerp: Andre Klijsen

Print en distributie: Pumbo.nl

ISBN: 9789465150734

DOI: 10.54195/QEXE8719

Gratis te downloaden via: <https://doi.org/10.54195/QEXE8719>

© 2025 Luc Meijboom, Lianne Wilhelmus, Joris van den Tol en Coen van Galen

RADBOUD UNIVERSITY PRESS

Dit is een Open Access boek gepubliceerd onder de termen van de naamsvermelding-niet-commercieel-geenafgeleidewerken 4.0 internationaal (CC BY-NC-ND 4.0). De gebruiker dient de maker van het werk te vermelden, een link naar de licentie te plaatsen en aan te geven of het werk veranderd is. De gebruiker mag dat op redelijke wijze doen, maar niet zodanig dat de indruk gewekt wordt dat de licentiegever instemt met het werk of het gebruik van het werk. Gebruik voor commerciële doeleinden is onder deze licentie niet toegestaan. De gebruiker mag geen juridische voorwaarden of technologische voorzieningen toepassen die anderen er juridisch in beperken om iets te doen wat de licentie toestaat. Men mag het veranderde materiaal niet verspreiden als men het werk heeft geremixt, veranderd, of op het werk heeft voortgebouwd.

Er is zorgvuldig gekeken naar de auteursrechten van de afbeeldingen. Mocht iemand menen rechten te hebben op een van de afbeeldingen verzoeken de auteurs en de uitgever contact met hen op te nemen.

Hoewel aan de totstandkoming van deze uitgave de uiterste zorg is besteed, aanvaarden de auteurs en de uitgever geen aansprakelijkheid voor eventuele fouten en onvolkomenheden.

Inhoudsopgave

Lijst met afkortingen	6
Inleiding: Nijmegen & Slavernij	7
1 Economische betrokkenheid van het Nijmeegse stadsbestuur	19
2 Politieke betrokkenheid van het Nijmeegse stadsbestuur	51
3 Economische politiek voorbij de bestuurlijke elite	101
Conclusie: Oog voor de ketens	133
Dankwoord	139
Archieven	141
Literatuur	143
Index	157

Lijst met afkortingen

NL-AhGldA	Gelders Archief, Arnhem
NL-ALGAADR	Gemeentearchief, Alphen aan den Rijn
NL-NmRAN	Regionaal Archief, Nijmegen
NL-AsdSAA	Stadsarchief, Amsterdam
NL-HaKV	Koninklijke Verzamelingen, Den Haag
NL-HaNA	Nationaal Archief, Den Haag
GUY	Dutch Series Guyana
SvB	Sociëteit van Berbice
SvS	Sociëteit van Suriname
VOC	Verenigde Oost-Indische Compagnie
WIC	West-Indische Compagnie

Inleiding: Nijmegen & Slavernij

Op 1 februari 2023 werd de petitie *Nijmegen ken je koloniale en slavernijverleden* aangeboden aan het Nijmeegse gemeentebestuur. De petitie was een initiatief van de werkgroep Koloniaal en Slavernijverleden Nijmegen, een samenwerking van Amnesty International Nijmegen, GroenLinks Nijmegen en Bij1 Nijmegen, gesteund door diverse organisaties en individuen. De werkgroep riep de gemeente op om het slavernijverleden te erkennen en te herkennen en te verkennen hoe dit slavernijverleden een plek kan krijgen in de Nijmeegse samenleving.¹

Dat Nijmegen een koloniaal slavernijverleden had, was op dat moment nog geen algemeen geaccepteerd gegeven. Er is in het verleden nauwelijks onderzoek gedaan naar de betrokkenheid van Nijmegen bij slavernij en koloniale handel. Het is vooral te danken aan de leden van de werkgroep, en de daaruit voortgekomen overleggroep Stemmen uit Nijmegen, dat het onderwerp Nijmegen en slavernij in de aandacht kwam en bleef. Na het aanbieden van de petitie bleef Stemmen uit Nijmegen actief. De groep organiseert onder meer de Nijmeegse Ketu Koti-herdenking van de afschaffing van slavernij rond 1 juli en maakte een app met een stadswandeling om het koloniale en slavernijverleden zichtbaar te maken.²

Bij het aanbieden van de petitie zegde de gemeente toe om te onderzoeken welke vervolgstappen er genomen kunnen worden. Na een interne inventarisatie bleek dat de vraag of het gemeentebestuur en de gemeentebestuurders van Nijmegen wel of niet betrokken waren geweest bij slavernij niet eenduidig beantwoord kon worden. Daarop hebben burgemeester Hubert Bruls en wethouder Cilia Daemen van Welzijn, Gezondheid, Inclusie, Klimaatadaptatie & Stadsvergroening, en Mobiliteit de opdracht gegeven om een onderzoek op te zetten om die vraag te beantwoorden.

Eind 2023 vroeg de gemeente Nijmegen aan Coen van Galen en Joris van den Tol van het departement Geschiedenis van de Radboud Universiteit om een onderzoeksvoorstel te schrijven. In maart 2024 is dit voorstel

---

1 Werkgroep Koloniaal en Slavernijverleden Nijmegen, *Petitie Nijmegen ken je koloniale en slavernijverleden* (Nijmegen 2023).

2 Wandeltocht 'Het koloniale en slavernijverleden van Nijmegen': <https://nijmegen.amnesty.nl/actueel-agenda/amnesty-rightswalk-3>.

door het College goedgekeurd waarna het onderzoek in de periode juni tot en met november 2024 is uitgevoerd door de onderzoekers Lianne Wilhelmus, Luc Meijboom, Joris van den Tol en Coen van Galen, ondersteund door student-assistent Pepijn Trienekens. Het resultaat is het boek dat hier voor u ligt. Het is het eerste grondige onderzoek naar de betrokkenheid van de gemeente en gemeentebestuurders van Nijmegen en haar voorgangers bij koloniale slavernij in de periode 1600 tot 1863.

Context van dit onderzoek

Het onderzoek naar het slavernijverleden van het Nijmeegse gemeentebestuur staat niet op zichzelf. De geschiedenis van slavernij en de doorwerking daarvan staat momenteel breed in de belangstelling. De Verenigde Naties hebben opgeroepen tot erkenning van dit verleden en op tal van plaatsen wordt nu, vaak voor het eerst, diepgravend onderzoek gedaan.

Een groot aantal gemeenten heeft inmiddels het eigen slavernijverleden laten onderzoeken. De gemeente Amsterdam nam hierbij het voortouw met de bundel *De slavernij in Oost en West: het Amsterdam Onderzoek* dat in 2020 werd gepubliceerd.³ In de jaren daarna werden onderzoeken uitgevoerd in andere steden. In de eerste jaren bleven deze onderzoeken meestal beperkt tot steden die een duidelijke link hadden naar het koloniale verleden en waar al vooronderzoek was gedaan, zoals Rotterdam, Den Haag en Vlissingen.⁴ Inmiddels is er ook (voor)onderzoek gedaan naar gemeenten buiten de kustprovincies, zoals Utrecht, Arnhem en Deventer.⁵

3 P. Brandon e.a. ed., *De slavernij in Oost en West: het Amsterdam onderzoek* (Amsterdam: Spectrum 2020).

4 G.J. Oostindie, *Het koloniale verleden van Rotterdam* (Amsterdam: Boom 2020); A. van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij* (Amsterdam: Boom 2020); E. Captain, G.J. Oostindie en V. Smeulders, *Het koloniale en slavernijverleden van Hofstad Den Haag* (Amsterdam: Boom 2022); H. den Heijer en G. de Kok, *Het slavernijverleden van Vlissingen: Een historiografische verkenning* (Amsterdam 2021).

5 N. Jouwe, M. Kuipers en R. Raben, *Slavernij en de stad Utrecht* (Zutphen: Walburg Pers 2021); A. Drost e.a., *Sporen van Slavernijverleden in Arnhem. Onderzoeksrapport in opdracht van de gemeente Arnhem* (Arnhem: Erfgoed Gelderland 2023); E. van Velden en S. Wieringa, *Deventer & Slavernij. Vooronderzoek* (Zwolle: Overijsselaacademie); R.M. Allen e.a., *Het Nederlandse koloniale slavernij verleden en zijn doorwerkingen. Kennisagenda 2025-2035* (Leiden: KITLV 2024) 58-60.

Naast gemeentelijke onderzoeken zijn er ook diverse onderzoeken gedaan naar het slavernijverleden van de Nederlandse staat, provincies, bankinstellingen en kerken.⁶

Al deze onderzoeken zijn onderling sterk verschillend van karakter. Sommige onderzoeken proberen vooral de bevindingen uit oudere onderzoeken te bundelen, terwijl bij andere onderzoeken juist gezocht wordt naar nieuwe informatie in de archieven. Het voordeel van de samenbrengende onderzoeken is dat ze vanuit een nieuw perspectief een overzicht geven van de aanwezige kennis, maar het nadeel is dat de verdiepingsslag die met nieuw onderzoek mogelijk is, soms achterwege blijft. De keuze tussen beide opties is uiteraard voor een deel bepaald door de beschikbare oudere onderzoeken, maar lijkt daarnaast ook afhankelijk van het beschikbare budget. Een meer fundamentele keuze is of er geconcentreerd wordt op een analyse van historische informatie of dat de onderzoekers vooral locaties in kaart proberen te brengen die een verbinding hebben met het slavernijverleden, in lijn met het al sinds 2014 lopende project *Mapping Slavery*.⁷ Het gaat daarbij om het verschil tussen puur historisch onderzoek en onderzoek dat zich vooral richt op de moderne doorwerking van slavernij in het onderzoeksgebied. Wat deze onderzoeken verenigt is dat ze allemaal proberen om het koloniale slavernijverleden onderdeel te laten worden van de historiografie van een stad, provincie of organisatie. De meeste van deze onderzoeken zijn met beperkte middelen en onder grote tijdsdruk uitgevoerd, waardoor het resultaat vooral ligt op de lokale geschiedenis en niet op de samenhang tussen de tientallen onderzoeken die inmiddels zijn uitgevoerd. Daardoor is er weinig aandacht besteed aan de historiografie van het onderzoek naar regionale betrokkenheid bij koloniale slavernij.

6 R.M. Allen e.a., *Staat & slavernij: het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam: Athenaeum-Polak & van Gennep 2023); M. Krijnsen, M. van der Linde en E. van Velden, *Overijssel & slavernij* (Zwolle: WBOOKS 2023); K.J. Fatah-Black, L. Lauret en J. van den Tol, *Geketend voor Hollands Glorie* (Leiden: Leiden University Press 2023); G. de Kok en P. Brandon, *Het slavernijverleden van historische voorlopers van ABN AMRO: Een onderzoek naar Hope & Co. en R. Mees & Zoonen* (Amsterdam: IISG 2022); K.J. Fatah-Black, L. Lauret en J. van den Tol, *Dienstbaar aan de keten? De Nederlandsche Bank en de laatste decennia van de slavernij, 1814-1863* (Leiden: Leiden University Press 2022); B. de Leede en M. Stoutjesdijk ed., *Kerk, kolonialisme en slavernij: verhalen van een vervlochten geschiedenis. Jaarboek voor de geschiedenis van het Nederlands Protestantisme na 1800*; jaargang 31 (Utrecht: KokBoekencentrum Uitgevers 2023).

7 M. Wingens ed., *Sporen van slavernijverleden in Gelderland* (Arnhem: Erfgoed Gelderland 2023); Zie ook de website van *Mapping Slavery*: <https://mappingslavery.nl>.

Toch zijn er een aantal algemene tendensen aan te wijzen waarin dit onderzoek naar Nijmegen kan worden geplaatst. In de eerste plaats dat het beeld steeds duidelijker wordt dat betrokkenheid bij koloniale slavernij zich niet beperkte tot de Hollandse en Zeeuwse handelssteden. Binnen de Republiek, en vanaf 1815 het Koninkrijk, ontstond een netwerk van economische, financiële en politieke betrokkenheid dat zich uitstreckte voorbij de kustprovincies naar bijvoorbeeld Utrecht, Gelderse steden, het Overijsselse platteland en kleinere Brabantse textielplaatsen.⁸ Wat verder in deze onderzoeken opvalt is dat deze betrokkenheid meestal indirect is: de leden van deze gemeenschappen zijn leveranciers van mensen en producten voor de koloniale wereld en afnemers van koloniale producten. Daarnaast treden ze soms op als investeerders in plantages en handelscompagnieën.

Nijmegen & Slavernij gaat een stap verder dan het constateren van deze betrokkenheid. Dit onderzoek maakt inzichtelijk hoe de economische, politieke en relationele netwerken van het stadsbestuur en de bestuurders functioneerden. Het gaat daarbij niet alleen om netwerken binnen de stad zelf, maar ook op regionaal, provinciaal en landelijk niveau. Door inzicht te geven hoe de belangen van Nijmeegse bestuurders samenhangen met die van bestuurders in andere steden en gewesten kan het duidelijker worden hoe heel Nederland direct of indirect betrokken raakte bij de slavernij. Daarnaast wordt onderzocht welke vorm de betrokkenheid bij koloniale slavernij kreeg in Nijmegen. Dit onderzoek sluit hiermee nadrukkelijk aan op de in 2024 verschenen *Kennisagenda Nederlands slavernijonderzoek* met aanbevelingen voor mogelijke onderzoeksrichtingen.⁹

Eerdere onderzoeken naar Nijmegen en slavernij

Anders dan bij andere steden in Nederland was er weinig bestaand onderzoek naar Nijmeegse banden met het koloniale en slavernijverleden om op voort te bouwen. Sommige informatie was al bekend, bijvoorbeeld dat de Nijmeegse burgemeesterszoon Lambert Biesman betrokken was bij de

---

8 Jouwe, Kuipers en Raben, *Slavernij en de stad Utrecht*; Drost e.a., *Sporen van Slavernijverleden in Arnhem*; Krijnsen, Van der Linde en Van Velden, *Overijssel & slavernij*; K. Lempereur en H. Roosenboom, *Helmond en zijn slavernijverleden: Een verkennend onderzoek naar de rol van de bestuurders van de stad en gemeente Helmond* (Helmond: Gemeente Helmond 2024).

9 Allen e.a., *Kennisagenda 2025-2035*.

eerste Nederlandse stappen op het koloniale pad.¹⁰ Ook over de Koloniale Reserve in Nijmegen en de rol van (oud-)kolonialen in de ontwikkeling van Nijmegen vanaf de late 19e eeuw is het één en ander geschreven.¹¹

Fictief portret van Manille, een 'gewezen lijfeigene' uit Makassar die in 1814 op 19-jarige leeftijd in Nijmegen overleed. De afbeelding werd gemaakt door Kathryn Smith door het samenvoegen van portretten van Nijmegenaren met Indonesische en Aziatische wortels. Bron: Kathryn Smith (2024).

Specifieke onderzoeken naar Nijmegen en slavernij zijn echter pas in de laatste jaren verschenen. Naast enkele stukken in het *Nijmeegs Katern* van de Nijmeegse historische vereniging Numaga zijn van belang de locatieonderzoeken zoals die gedaan zijn binnen het project *Sporen van*

¹⁰ P. Rietbergen, 'Lambert Biesman: de eerste Nijmeegse Indiëvaarder (1595-1597) en wereldreiziger (1598-1601)', *Numaga* 30 (1983) 18-22; Zie hoofdstuk 1 voor meer details.

¹¹ C. Verhoeven, *Het vergeten korps: de geschiedenis van de Koloniale Reserve* (Nijmegen: Vantilt/ fragma 2012); M. Dings, 'Hoog/Diep: Indische stenen', *Architectuurcentrum Nijmegen* (2020) <https://www.architectuurcentrumnijmegen.nl/single-post/hoog-diep-indische-stenen>.

het slavernijverleden in Gelderland van Erfgoed Gelderland.¹² Daarbij werd onder meer ontdekt dat er in de 19e eeuw meerdere mensen in Nijmegen terecht kwamen, die in slavernij zijn geweest. Manille, een 19-jarige man afkomstig uit Makassar in Indonesië, overleed op 28 mei 1814 in Nijmegen. Hij wordt op zijn overlijdensakte omschreven als “lijf-eigene”, een ander woord voor slaafgemaakte.¹³ Van Manille is door de Zuid-Afrikaanse kunstenares Kathryn Smith een portret gemaakt opgebouwd uit foto's van Nijmegenaren met Indonesische wortels, dat in 2024 tijdens de Ketu Koti-herdenking in Nijmegen werd gepresenteerd.¹⁴ Clazina uit Suriname woonde vanaf 1832 in Nijmegen bij het gezin van haar voormalige slavenhouder. Ze ontving na diens overlijden een legaat en keerde in 1839 terug naar Suriname. Ze wordt omschreven als “mulat” dus mogelijk was ze de dochter van de slavenhouder en een tot slaaf gemaakte vrouw.¹⁵ Zowel Manille als Clazina waren in Nijmegen officieel vrije mensen, want in tegenstelling tot de koloniën was slavernij in Europees Nederland niet toegestaan. Het is niet bekend of andere mensen die in de 18e en 19e eeuw vanuit de koloniën naar Nijmegen kwamen in slavernij waren geboren. Dit geldt bijvoorbeeld voor Sedin, die op de voorpagina van dit boek is afgebeeld. Hij is de enige persoon uit deze groep die – voor zover bekend – ooit op een schilderij is vastgelegd.¹⁶ In het eerste hoofdstuk wordt meer aandacht besteed aan Manille, Clazina en Sedin.

Verder onderzoek naar Nijmegen en slavernij is tot nu toe beperkt gebleven tot de Nijmeegse plantage-eigenaren die geld ontvingen bij de afschaffing van de slavernij in 1863.¹⁷ Daarnaast heeft het Valkhof Museum onderzoek gedaan naar het *Diorama van plantage Kerkshoven*. Het Diorama van

12 A. Schmidt en P. Burgers, 'Een museum over mensen: Afrika Museum', *Nijmeegs Katern* 35 (2021) 25-29; H. Termeer, 'Alexander Salonthay de Salontha (1716-1781): Een kritische slavenhouder uit Hees', *Nijmeegs Katern* 37 (2023) 18-20.

13 E. Hooghwinkel en I. Mok, 'Manille, 'gewezene lijfeigene' te Nijmegen. Aanwezigheid van een man uit Oost-Indië', in: M. Wingens ed., *Sporen van Slavernijverleden in Gelderland* (Arnhem: Erfgoed Gelderland 2023) 140.

14 "Onthulling van portret van Nijmeegse tot slaaf gemaakte jongen", *De Brug* (6-7-2024). <https://www.brugnijmegen.nl/nieuws/algemeen/183571/onthulling-van-portret-van-nijmeegse-tot-slaaf-gemaakte-jongen> [geraadpleegd 23 november 2024].

15 I. Mok, 'Clazina uit Suriname. Vrijverklaard in 1830', in: M. Wingens ed., *Sporen van Slavernijverleden in Gelderland* (Arnhem: Erfgoed Gelderland) 143.

16 M. Calisch, 'Portret van de familie Van der Zwaan en de Madoerees Sedin', ca. 1856-1858 (Collectie Wereldmuseum, inv.nr. TM-5422-1).

17 M. Gerritsen, *Nijmegenaren in de slavernij? Slaveneigenaren die tijdens de Emancipatie van 1863 in Nijmegen woonachtig waren* (Bachelorscriptie Radboud Universiteit, Nijmegen 2018).

Kerkshoven is een soort kijkdoos die in 1823 werd gemaakt door de Surinaamse kunstenaar Gerrit Schouten. Het verbeeldt de koffieplantage Kerkshoven en de tot slaaf gemaakte mensen die daarbij hoorden. Het originele diorama werd meer dan honderd jaar geleden geschonken aan de gemeentelijke kunstcollectie van Nijmegen door de zoon van de laatste plantage-eigenaar. Het heeft decennialang een vrijwel vergeten bestaan geleid in het depot van het Valkhof Museum, maar groeide afgelopen jaren uit tot één van de bekendste kunstwerken in de collectie van het museum. Het diorama werd gerestaureerd en krijgt een centrale plek in de nieuwe vaste opstelling van het Valkhof Museum.¹⁸

Ook zit er een aantal verbanden met Nijmegen in de onderzoeken naar het slavernijverleden in andere plaatsen, met name in Arnhem.¹⁹ Om onderzoek te bevorderen publiceerde de Werkgroep Koloniaal en Slavernijverleden Nijmegen in 2023 een historiografische verkenning van bekende

Fragment van het diorama van plantage Kerkshoven aan de Warappakreek in Suriname (1823). Op de achtergrond tot slaaf gemaakte mensen bij de nog bestaande koffieloods en op de voorgrond de plantagedirecteur. Bron: Gerrit Schouten, *Diorama van de Surinaamse plantage Kerkshoven*, 1823, collectie Valkhof Museum, Nijmegen. Inventarisnummer: C.XI.20. Foto: Rik Klein Gotink.

¹⁸ M. de Leede en Y. Driever, 'Een Surinaams diorama in Nijmegen', *Museum Valkhof* (2023) <https://valkhofmuseum.nl/nl/verdieping/stories/een-surinaams-diorama-in-nijmegen>.

¹⁹ Drost e.a., *Sporen van Slavernijverleden in Arnhem*.

informatie.²⁰ In hetzelfde jaar verscheen ook een zoekgids voor archiefonderzoek naar het Nijmeegse slavernijverleden.²¹ Het zijn deze voorzichtige stappen die in dit onderzoek dankbaar gebruikt worden om op voort te bouwen.

Opzet en begrenzing van dit onderzoek

Gezien de staat van literatuur over het koloniale en slavernijverleden van Nijmegen en de beperkte onderzoektijd is het niet mogelijk om binnen dit onderzoek alle facetten van het slavernijverleden van Nijmegen uit te diepen. Omdat de gemeente Nijmegen vooral geïnteresseerd was in de vraag over de verantwoordelijkheid van de gemeente en haar voorgangers, is gekozen voor een smalle opzet van dit onderzoek, waarbij uit wordt gegaan van de volgende onderzoeksvraag: In hoeverre hadden het stadsbestuur van Nijmegen, individuele stadsbestuurders en Nijmeegse organisaties onder gezag van het stadsbestuur betrokkenheid bij koloniale slavernij? Dit betekent dat het onderzoek gaat om de verantwoordelijkheid van het stadsbestuur voor slavernij en dat er alleen gekeken wordt naar de rol van het stadsbestuur en stadsbestuurders. Nijmeegse slavenhouders en andere betrokkenen bij het slavernijverleden die niet gelieerd waren aan het Nijmeegse stadsbestuur vallen in principe buiten de reikwijdte van dit onderzoek.

Nijmegen was de belangrijkste stad in Gelre, dat als hertogdom formeel het aanzienlijkste gewest was in de Republiek der Zeven Provinciën. Het is daarom goed mogelijk dat het Nijmeegse stadsbestuur meer invloed kon uitoefenen op regionaal en landelijk niveau dan de stadsbesturen van vergelijkbare steden. Daarom is er in dit onderzoek voor gekozen om onderzoek te doen naar de betrokkenheid van stadsbestuurders op verschillende politieke niveaus; van de stad naar het kwartier en het gewest Gelderland, en van het gewest naar de Staten-Generaal. Ook wordt gekeken naar de verwevenheid van politieke, economische en familiebelangen van de Nijmeegse bestuurders, zowel binnen de stad als daarbuiten. We sluiten daarbij nadrukkelijk aan bij de *Kennisagenda Slavernijverleden* die

20 D. Swaters, *Het koloniale en slavernijverleden van Nijmegen, een historiografische verkenning* (Nijmegen: Werkgroep Koloniaal en slavernijverleden Nijmegen 2023).

21 D. Wanders e.a., *Zoekgids. Onderzoek doen naar het Nijmeegse slavernijverleden* (Nijmegen: Regionaal Archief Nijmegen 2023).

constateert dat er een gebrek aan inzicht is in de manieren waarop slavernij is verweven met netwerken van regentenfamilies.²²

Hoewel de Nijmeegse geschiedenis met slavernij ongetwijfeld teruggaat tot de Romeinse periode, is de historische periode van dit onderzoek afgebakend van de eerste Nijmeegse betrokkenheid bij kolonialisme, in 1596, tot en met de formele afschaffing van slavernij en de daaropvolgende periode van staatstoezicht in 1873. Het gaat dus in dit onderzoek om koloniale slavernij, waarbij de nadruk ligt op de 17e en 18e eeuw omdat de Nijmeegse stadsbestuurders met de komst van het Koninkrijk in 1813 aan politieke macht moesten inleveren.

Met slavernij bedoelen we in dit onderzoek de Romeins-rechtelijke vorm van slavernij: het behandelen van mensen als verhandelbare goederen waarover de eigenaar bij wet de rechten van eigendom mag uitoefenen. Dit is in overeenstemming met de Nederlandse koloniale praktijk. Deze definitie is echter niet alomvattend als het gaat om tal van op slavernij lijkende praktijken die in de vroegmoderne wereld bestonden. Dwang, geweld en extreme uitbuiting kenden diverse vormen. We richten ons echter specifiek op de praktijk die in het verleden volgens de toen geldende wet- en regelgeving als slavernij werd aangemerkt, en die in de 19e eeuw werd verboden.

Omdat er weinig onderzoek is gedaan naar het verband tussen Nijmegen en slavernij betekende het voor ons als onderzoekers en auteurs dat het onderzoek veel meer vanuit de archieven vanaf de grond moest worden opgebouwd, vergeleken met onderzoeken naar andere stedelijke betrokkenheid bij slavernij. Daarmee creëert dit onderzoek echt nieuwe inzichten over de omgang met slavernij in de Republiek en het Koninkrijk der Nederlanden, maar ook over het Nijmeegse stadsbestuur en het landsbestuur in deze periode.

Tot voor kort zou het onmogelijk zijn geweest een dergelijk onderzoek vrijwel geheel op basis van bronmateriaal te ondernemen in de beschikbare onderzoekstijd. Relatief recente vooruitgangen in het digitaal beschikbaar maken van eeuwenoude handgeschreven bronnen zoals REPUBLIC, GLOBALISE, of dekok.xyz, en het harde werk van vrijwilligers om een digitale index op de Nijmeegse raadsvergaderingen te ontwikkelen, heb-

---

22 Allen e.a., *Kennisagenda 2025-2035*, 30.

ben dit mogelijk gemaakt.²³ Geen van deze projecten is ooit ontstaan om onderzoek te doen naar het slavernijverleden van Nijmegen, maar zo blijkt hoe noodzakelijk fundamenteel onderzoek is om nieuwe wetenschappelijke stappen überhaupt mogelijk te maken.

Terminologie

Tijdens het schrijven van dit rapport zijn we er ons van bewust geweest dat archiefbronnen over koloniale slavernij en kolonialisme doorspekt zijn met racistische denkbeelden en terminologie. Ze reflecteren een denkwijze waarbij de kolonisator als superieur wordt neergezet en de gekoloniseerde gebieden en hun inwoners als ondergeschikt of minderwaardig. Dit minderwaardig maken werd ook vaak gebruikt als excuses om slavernij te legitimeren en in stand te houden. Er zijn veel manieren waarop mensen als minderwaardig neergezet konden worden, maar in koloniale slavernij, met name in de trans-Atlantische slavernij, is huidskleur de belangrijkste grond. Soms is dat overduidelijk, zoals bij het gebruik van het woord ‘neger’ dat in bronnen vaak uitwisselbaar is met ‘slaaf’. Het geldt ook voor het woord ‘slaaf’ zelf, dat vaak gebruikt werd om de slachtoffers te ontmenselijken en hen tot producten te maken die gebruikt en verhandeld konden worden.

In dit boek hebben we er bewust voor gekozen om de menselijkheid van de slachtoffers van slavernij te benadrukken. In plaats van het woord ‘slaaf’ wordt daarom gebruikgemaakt van termen als ‘tot slaaf gemaakte mensen’ of ‘mensen in slavernij’. Met name de eerste term benadrukt dat niemand van nature in slavernij is. Ieder slachtoffer is door een ander tot slaaf gemaakt, hetzij bij de geboorte, hetzij later in het leven. Voor slachtoffers uit Afrika gebruiken we termen als ‘Afrikaanse mensen’. We kiezen voor deze woorden om te benadrukken dat deze mensen meer waren dan hun juridische status en dat hun leven in slavernij een gevolg was van een systeem van onderdrukking.²⁴ Bij woorden waar de term ‘slaaf’ niet direct

23 <https://republic.huygens.knaw.nl>; <https://transcriptions.globalise.huygens.knaw.nl>; <https://dekok.xyz/htrsearch/>.

24 W. Modest en S. Schoonderwoerd, *Woorden doen ertoe: een incomplete gids voor woordkeuze binnen de culturele sector*. Work in progress (Amsterdam: Tropenmuseum, Afrika-museum, Museum Volkenkunde, Wereldmuseum 2018); S. Hartman, *Scenes of Subjection: Terror, Slavery, and Self-Making in Nineteenth-Century America* (Oxford: Oxford University Press 1997).

relateert aan personen, zoals in ‘slavenregister’ of ‘slavenschip’, hebben we de gebruikelijke terminologie gehandhaafd.

Wat geldt voor tot slaaf gemaakte mensen geldt omgekeerd ook voor de mensen die eigendom claimden over anderen. Om te voorkomen dat het claimen van bezit over anderen als iets normaal gezien kan worden, kiezen we er voor om niet de term ‘slaveneigenaren’ te gebruiken. Omdat er op dit moment nog geen algemeen geaccepteerd alternatief is voor deze term, hebben we ervoor gekozen om de term ‘slavenhouder’ te gebruiken. Tegelijkertijd laten we soms, in citaten die uit de archiefstukken komen, wel “de bronnen spreken” om zo voor de lezer duidelijk te maken wat de denkwereld was van de Nijmegenaren die we onderzoeken.

Leeswijzer

De drie hoofdstukken in dit boek bespreken respectievelijk de economische betrokkenheid van Nijmeegse stadsbestuurders, de politieke betrokkenheid van stadsbestuurders, en de invloed van economische belangengroepen op het besluitvormingsproces en de denkwereld over kolonialisme en slavernij in Nijmegen. Hierbij komen vanzelfsprekend plantages en investeringen in handelscompagnieën aan bod, maar ook bestuurlijke vergaderingen in Nijmegen en Den Haag, en valt te lezen hoe diverse lagen van de Nijmeegse samenleving bij kolonialisme betrokken waren. Al die elementen komen samen in de geschiedenis van Nijmeegse regentenfamilies. De Republiek was immers een staat waarbij familiebanden de lijn waren die het koopmanskapitalisme verbonden met regentenpolitiek.²⁵

Als een rode draad door de drie hoofdstukken kan bijvoorbeeld gekozen worden voor de Nijmeegse regentenfamilie Singendonck. Pontiaen Singendonck speelt een rol in het eerste hoofdstuk met betalingen aan de WIC en de verkoop van ossen aan de WIC, Matthias Lambertus Singendonck duikt op in het tweede hoofdstuk als Nijmeegse vertegenwoordiger bij de Staten-Generaal waar hij op het hoogste politieke niveau aan de knoppen van het Nederlandse kolonialisme draait, en Jan Singendonck vertrok in dienst van de VOC naar Madagaskar om daar te handelen met een Afrikaanse koning in tot slaaf gemaakte mensen. Gezamenlijk laten de drie

²⁵ J. Adams, *The Familial State: Ruling Families and Merchant Capitalism in Early Modern Europe* (Ithaca: Cornell University Press, 2005).

hoofdstukken zien hoe de stadsbestuurders van Nijmegen, als bestuurders van de belangrijkste stad in het aanzienlijkste gewest een uitstekende positie hadden om aan slavernij geld te verdienen, familieleden financieel aantrekkelijke koloniale baantjes toe te spelen, en zelf oog in oog komen te staan met de realiteit van slavernij.

1 Economische betrokkenheid van het Nijmeegse stadsbestuur

Toen Lambert Biesman (1573-1601) via familie in Amsterdam hoorde dat er plannen werden gesmeed voor een handelsvaart naar Azië, was zijn nieuwsgierigheid gewekt. De jonge Nijmeegse burgemeesterszoon, net tweeëntwintig jaar oud, zag in deze onderneming een unieke kans om deel uit te maken van een ambitieuze expeditie. De handelsvaart beloofde avontuur en economische winst, maar bood ook mogelijkheden voor politieke invloed. Vastberaden besloot Biesman zich aan te melden. In 1595 monsterde hij aan bij Cornelis de Houtman, die de leiding had over de expeditie. De vloot vertrok vanaf Texel voor wat bekend zou komen te staan als de “Eerste Schipvaart”, de eerste Nederlandse expeditie naar Azië. Het doel was helder: een directe handelsroute openen naar de lucratieve specerijenhandel en Nederland een zelfstandige positie in de handel tussen Europa en Azië verschaffen. Voor Biesman en zijn medeopvarenden lag een lange en onbekende reis in het verschiet. De expeditie zou hen over onbekende zeeën voeren, langs nieuwe kusten en in contact brengen met vreemde volkeren en handelsnetwerken. Wat begon als een ambitieus handelsproject, zou een belangrijke stap blijken in de Nederlandse maritieme geschiedenis.²⁶ In het archief van de familie Biesman zijn zeven brieven van Lambert bewaard gebleven waarin hij schreef over zijn reizen. Twee daarvan zijn gericht aan zijn vader, Jacob Biesman (1544-1599), schepen en in 1597 burgemeester van Nijmegen. Vlak voor de reis schrijft Lambert op 6 november 1594 aan zijn vader:

“Beste vader, deze brief dient om u te informeren dat ik van hier ben gekomen om, zoals u misschien heeft gehoord, met deze schepen vanaf Amsterdam naar Indië te zeilen. Ik heb daartoe de kans gekre-

---

26 F. Swart, ‘Lambert Biesman (1573-1601) of the Company of Trader-Adventurers, the Dutch Route to the East Indies, and Olivier van Noort’s Circumnavigation of the Globe’, *The Journal of the Hakluyt Society* (2007) 1-31; Rietbergen, ‘Lambert Biesman: de eerste Nijmeegse Indiëvaarder (1595-1597) en wereldreiziger (1598-1601)’; J. de Lint, *Lambert Biesman (1571-1600) of de onverdiende dood van een ketter* (Bamberg: MagallenBook 2023); W.L. Lode-wijksz, *De eerste schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman, 1595-1597: journalen, documenten en andere bescheiden*. J.W. IJzerman en G.P. Rouffaer ed. (Den Haag: Nijhoff 1915).

gen door aanbeveling van Jan Jacobzoon en Gerrit van Beuningen mijn neef die vice-admiraal wordt. Ze hebben op elk schip vier adelborsten die naast de kapitein het scheepsvolk aansturen.”²⁷

Lambert geeft aan dat hij de functie van adelborst bekleedde. Dat betekende dat hij in principe geen vaste taken had, maar als leerling-scheepsofficier meeging aan boord. Van deze adelborsten werd verwacht dat zij aan wal in Azië de vloot bewaakten en samen met de kapitein “over ’t volk commanderen”, zoals Lambert het in zijn brief stelt.²⁸ De vloot bestond in totaal uit vier schepen: de *Amsterdam*, de *Hollandia*, de *Mauritius* en de *Duyfken*, die langs Kaap de Goede Hoop, via Madagaskar richting Java voeren.²⁹ In de brief schrijft Lambert dat ze hopen slechts twee jaar over de tocht te doen, waar de Portugezen er drie jaar over deden. De brief van Lambert toont aan dat de plannen van kapitein De Houtman vernieuwend waren. Hij wilde zelfstandig, zonder inmenging van de Portugezen, naar Indië varen. De Portugezen hadden in deze periode het monopolie op de zeehandel in nootmuskaat, kaneel, peper en kruidnagel uit Azië. Deze positie veranderde langzamerhand door de Tachtigjarige Oorlog (1568-1848). Door het handelsembargo voor Nederlandse schepen in de havens van Spanje en Portugal, werden sommige Hollandse en Zeeuwse kooplieden gemotiveerd om andere routes te zoeken om aan Aziatische producten te komen.³⁰ In deze zoektocht voeren ze “om de Noord”, noordelijk door de ijszee om Azië heen, en “om de Zuid”, zuidelijk om Afrika heen. De noordelijke expedities mislukten allemaal, dus koos Cornelis de Houtman voor de zuidelijke route, die hij succesvol volbracht in 1597. Hij kwam terug met het ruim gevuld met 245 zakken peper, 45 ton nootmuskaat, 30 balen foelie en Chinees porselein.³¹ Deze succesvolle en zelfstandige reis naar Indië, zorgde ervoor dat er aller-

27 Originele tekst: “Gunstige wel beminde vader desen sall dienen om u lieve te aviseren dat ick van hier gecomen ben om met dese scep en die de van Amsterdam toe maeken so u lieve daer van gehoort heeft naer Indien te seijlen met godts hulpe ende heb daer toe gelegenheijt gevonden ende dat door recomandatie Jan Jacobzoon ende Gerrit van Boeningen mijn neeff de welcke vjsadmiraal wesen sal Sij sullen op elc scip vier adelborsten hebben die naest die capeteijn over ’t volc commanderen”, Regionaal Archief Nijmegen (NL-NMRRAN), 211 *Familie Biesman 1381-1686*, 1. Familiepapier, inv.nr. 10.

28 Ibidem.

29 Swart, ‘Lambert Biesman’, 7.

30 J. van den Tol, ‘De handel met de vijand: Het economisch belang van smokkel en Spaanse handelsembargo’s voor de Republiek in het begin van de zeventiende eeuw’, *TSEG – The Low Countries Journal of Social and Economic History* 13 (2016) 53-73.

31 Swart, ‘Lambert Biesman’, 13.

lei verschillende compagnieën werden opgericht om naar Indië te varen. In 1601, vier jaar na de terugkomst van De Houtman en zijn vloot, waren er al vijftien vloten dezelfde route gaan varen. De Hollandse en Zeeuwse compagnieën concurreerden sterk, waardoor er uiteindelijk onder druk van de Staten-Generaal werd gekozen om deze ‘voorcompagnieën’ bijeen te brengen in de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC).³² Met andere woorden, de “Eerste Schipvaart” met de Nijmeegse burgemeesterszoon Lambert Biesman aan boord, opende de weg voor de Nederlandse betrokkenheid bij kolonialisme.

In 1597 was Biesman weer terug op Hollandse bodem. Niet lang daarna voer hij opnieuw naar Indië als luitenant van de viceadmiraal in de vloot van kapitein Olivier van Noort. Deze tocht staat bekend als de eerste Nederlandse omzeiling van de wereld.³³ De reis ging onder Zuid-Amerika door richting de Filipijnen, maar in Manilla kwam een deel van de bemanning in gevecht met de aanwezige Spaanse schepen. Biesman werd gevangengenomen en samen met andere leden van de bemanning ter dood veroordeeld.³⁴ Enkele jaren na Lamberts dood werd zijn oudere broer, Christoffel, burgemeester van Nijmegen.

Lambert Biesman werd geboren als tweede zoon van Jacob en Geertruid Biesman. In de brief aan zijn vader schrijft Lambert meermaals over zijn neef, die ook aangesloten was bij de vloot in 1597 en daarna de functie van kapitein en viceadmiraal bekleedde.³⁵ In de periode dat Biesman zijn eerste functies vervulde bij de vloot van De Houtman was zijn vader al jaren schepen in Nijmegen. Kort voor zijn terugkomst werd vader Jacob verkozen tot één van de twee burgemeesters van Nijmegen. In het koloniale verleden van Nijmegen, zijn familiebanden en huwelijkspolitiek van groot belang voor deze geschiedenis. Zonen van burgemeesters kwamen hogerop in de samenleving door een prestigieuze baan in de kolonie of door te trouwen met een vrouw wier voorouders plantages hadden gesticht en van wie waardevolle plantageaandelen konden worden overgenomen. Economische, politieke en sociale belangen liepen in het Nijmegen van de 16e, 17e en 18e eeuw sterk door elkaar

32 F.S. Gaastra, *Geschiedenis van de VOC: opkomst, bloei en ondergang* (Geheel herz., 10e dr.; Zutphen: Walburg Pers 2009) 13-17.

33 O. van Noort, *Om de wereld: de eerste Nederlandse omzeiling van de wereld onder leiding van Olivier van Noort, 1598-1601*. V. Roeper en G.J.D. Wildeman ed. (Nijmegen: Uitgeverij SUN 1999).

34 Ibid., 36.

35 P.J. Blok, P.C. Molhuysen en F.H. Kossmann, *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek. Deel 7* (Leiden: A.W. Sijthoff 1927) [Biesman].

heen. De koloniale wereld kon worden ingezet als een springplank voor hogere status voor (klein)kinderen van stadsbestuurders en andere notabelen uit de regio. Connecties van stadsbestuurders bij de Staten-Generaal of bij onder meer de West-Indische Compagnie (wic) in Amsterdam, konden ertoe leiden dat zonen baantjes kregen op invloedrijke (koloniale) posities. Deze ‘springplank’ zal vaker terugkomen in dit onderzoek. Het is tekenend voor de Nijmeegse bestuurscultuur in de vroegmoderne tijd.

Dit hoofdstuk gaat in op de economische betrokkenheid van het Nijmeegse stadsbestuur bij kolonialisme en slavernij van de 16e tot en met de 19e eeuw. Er zijn vele archieven onderzocht in het Regionaal Archief Nijmegen, Gelders Archief en Nationaal Archief. Daarbij moet rekening worden gehouden met de complexiteit van de ordening van archieven en de tand des tijds. Sommige verbanden zijn nu eenmaal niet te bewijzen door het ontbreken van een bepaalde registratie of door het verloren gaan van archiefstukken.

Het onderzoek toont drie manieren waarop het Nijmeegse stadsbestuur economisch betrokken kon zijn bij slavernij. Ten eerste is Nijmegen van oudsher een handelsstad met een strategische ligging aan de Waal. Dat heeft ertoe geleid dat kooplieden uit Nijmegen geld verdienden met de handel in slavernijgoederen en door de koloniale wereld te verbinden met het Europese achterland. Daarmee speelden ze een cruciale rol bij het in stand houden van het koloniale handelssysteem en slavernij. Immers, zonder verbinding tussen de plantages en (Duitse) consumenten van suiker, katoen, cacao, cochenille en andere goederen die met slavernij werden geproduceerd zou er geen – of veel minder – plantageslavernij zijn geweest. Ten tweede, stedelijke financieringen wijzen erop dat Nijmegen bij de oprichting van de wic heeft geïnvesteerd in deze handelscompagnie. Daarmee heeft Nijmegen de trans-Atlantische handel en slavernij gefaciliteerd. Ten derde hebben enkele Nijmeegse burgemeesters en schepenen aandelen gekocht in plantages. Bovendien zijn er diverse Nijmegenaren financieel gecompenseerd voor hun ‘bezitsverlies’ bij de formele afschaffing van slavernij.³⁶ Dat laat zien dat men in en rondom het Nijmeegse stadsbestuur geld heeft kunnen verdienen aan de uitbuiting van tot slaaf gemaakte mensen in de koloniën.

---

36 Bij de formele afschaffing van de slavernij in 1863, werden plantage-eigenaren gecompenseerd. Per slaafgemaakte kreeg de plantage-eigenaar ongeveer f 300 in Suriname en f 200 op de Antillen.

Nijmeegse handelsgeschiedenis tot 1873

Nijmegen groeide vanaf de middeleeuwen uit tot een belangrijk handelscentrum dankzij haar strategische ligging aan de Waal, een cruciale handelsroute die Noordwest-Europa verbond met het Rijnland. De stad fungeerde als knooppunt voor de handel in goederen zoals wijn, hout en textiel en speelde een rol in zowel regionale als internationale handelsnetwerken, waaronder de Hanze. Het stadsbestuur profiteerde van tolheffingen en accijnzen en bemoeide zich actief met de regulering van de handel. Hoewel Nijmegen nooit dominant was in de internationale handel, droeg haar positie bij aan economische groei, versterkte stadsmuren en een bloeiende middenklasse.

In de 16e eeuw kende Nijmegen een bloeiperiode door de versterking van de handel en een actieve rol in het Hanzeverbond, maar deze bloei eindigde abrupt met het begin van de Tachtigjarige Oorlog. Politieke en religieuze onrust, diverse machtswisselingen en verlies van handelscontacten leidden tot economische achteruitgang, ook na de aansluiting bij de Republiek in 1591. Mede doordat Nijmegen gericht was op handel met het Hanzeverbond en door de strategische ligging die ook voor de Spaanse Nederlanden interessant was, was het niet vanzelfsprekend dat Nijmegen tot de Nederlandse Republiek zou gaan behoren.³⁷

De periode van kolonisatie door de Nederlandse Republiek liep synchroon met een ongekennde bloei van de economie. Bij de oprichting van de Verenigde Oost-Indische Compagnie in 1602, was er weinig interesse vanuit de landgewesten om te investeren in de handelscompagnie. Hun handelsbetrekkingen waren gericht op de handel in de Oostzee of met het Duitse achterland. Bovendien bevonden de compagnieafdelingen zich in de zeegewesten Holland en Zeeland. De zes kamers, of de kantoren, bevonden zich in Amsterdam, Rotterdam, Middelburg, Delft, Hoorn en Enkhui-zen. Uit elk van deze kamers nam een bewindhebber, een afgevaardigde, plaats in het bestuur van de compagnie, de *Heeren XVII*. Door aandelen te kopen in één van de kamers werd men een participant van de VOC, en voor ten minste 6.000 gulden een 'hoofdparticipant'.³⁸ Met de aandelen

37 J.A.E. Kuys en H. Bots, *Nijmegen: geschiedenis van de oudste stad van Nederland Dl. 2, Middeleeuwen en Nieuwe Tijd*. Geschiedenis van de oudste stad van Nederland 2 (Nijmegen: Stichting Stadsgeschiedenis Nijmegen 2005) 102-105.

38 Gaastra, *Geschiedenis van de VOC*, 13-17.

kon geld worden verdiend door middel van dividenduitkering en door aandelen met winst te verkopen.

De enige Nijmeegse regentenfamilie die de potentie van de compagnie vroeg in de gaten had en die we tegenkomen in de intekenlijst, was de familie De Beyer. Vader Hendrick, burgemeester van Nijmegen, kocht in 1602 voor f 1.800 aan aandelen voor zijn zoon Justinus.³⁹ De latere Nijmeegse regent Justinus de Beyer (1705-1772) was mede door de investeringen en keuzes van zijn voorouders een zeer vermogend man. Dat andere Nijmeegse families kapitaal investeerden in de VOC is echter niet uit te sluiten. Het is goed mogelijk dat zij investeerden in andere bestuurskamers waarvan de archiefstukken verloren zijn gegaan.

De bestuursstructuur van de WIC die in 1621 werd opgericht leek sterk op die van de VOC. Het bestuur bestond in dit geval uit de *Heeren XIX*, waarvan 18 bewindhebbers uit de kamers Amsterdam, Zeeland, de Maze (Rotterdam), het Noorderkwartier (van Noord-Holland) en Stad en Lande (Groningen) kwamen. De negentiende bewindhebber was een vertegenwoordiger van de Staten-Generaal, de regentenbewindhebber. Waar de VOC door het octrooi een monopolie had op de handel tussen Azië en de Republiek, kreeg de WIC een monopolie in het Atlantisch gebied. In de praktijk echter bleek de handel vanuit Azië een stuk makkelijker te controleren dan die in het Atlantisch gebied en raakte de WIC al snel het alleenrecht in handel voor een groot deel van de goederen kwijt.

Terwijl er matig vanuit Nijmegen werd geïnvesteerd in de VOC, is het duidelijk dat vanuit Nijmegen meer enthousiasme bestond voor de WIC in 1621. Gezien de roerige politieke en economische situatie van de decennia daarvoor, is het aannemelijk dat Nijmegen aansluiting probeerde te vinden bij de het westen van de Republiek om zo ook te kunnen profiteren van winstgevende koloniale handel en van de economische vooruitgang. Met de oprichting van de WIC, lagen er ook nieuwe kansen aan de horizon om kapitaal te investeren alsmede te participeren in het compagniesbestuur. Anders dan bij de VOC werd een bewindhebbersplek in één van de kamers nu niet vergeven op basis van subsidiegelden en transparantie, maar op basis van kapitaalinvesteringen. Financiële problemen leidden er echter ook bij de WIC al snel toe dat er vaak bij de Staten-Generaal werd

39 J.G. van Dillen, 'Het oudste aandeelhoudersregister van de Kamer Amsterdam der Oost-Indische Compagnie' *Werken uitgegeven door de Vereniging Het Nederlandsch Economisch-Historisch Archief* 14 (Den Haag: Nijhoff 1958) 173.

aangeklopt, waardoor de invloed van de regentenbestuurder toenam.⁴⁰ In 1628 nam de Nijmeegse burgemeester Arnold Kelffken deze bijzondere rol op zich. Als bewindhebber namens de Staten-Generaal was hij de schakel tussen de regenten en de compagnie, bemiddelde hij tussen de partijen en stuurde hij waar nodig bij. Het was Kelffken die de Staten-Generaal op de hoogte bracht van het eerste grote succes van de compagnie, de verovering van de zilvervloot door Piet Hein.⁴¹

De opkomst van de VOC en de WIC in de 17e eeuw had directe implicaties voor de handel over de Waal en de Rijn. Niet alleen werden er koloniale producten verhandeld in Nijmegen, er kwamen ook andere stapelmarkten. Langzamerhand verschoof de belangrijkste handelsroute die in de middeleeuwen tussen Keulen en Dordrecht liep, naar een nieuwe route tussen Keulen en Amsterdam.⁴² Bovendien veranderde ook de regionale focus van de handel, met Duitsland als achterland, naar een internationale focus waarbij Hollanders en Zeeuwen de kortste en veiligste route naar Indië probeerde te vinden ten behoeve van de internationale specerijenhandel. In het Atlantische gebied kwam de trans-Atlantische slavenhandel op, de zogeheten driehoekshandel. Europese goederen werden gebruikt om in Afrika mensen te kopen en de handel in tot slaaf gemaakte Afrikanen werd in de Cariben en het Amerikaanse continent betaald met koloniale goederen als suiker, tabak, katoen en koffie. Deze goederen werden vervolgens naar Europese consumenten gebracht.

Ondanks de verandering van het handelssysteem kon Nijmegen haar positie van doorvoerhaven versterken. Bovendien werd de stad ook van militair belang: door de nabijheid van de Duitse grens kreeg Nijmegen nieuwe verdedigingswerken. Het werd een vestingstad met een belangrijke beschermende rol in de verdediging van de Republiek.⁴³ Toch kon Nijmegen niet gelijk profiteren van de nieuwe internationale handel. Tussen 1635 en 1637 werd Nijmegen getroffen door een grote pestuitbraak, waarbij ongeveer de helft van de bevolking overleed en de stedelijke financiën zwaar onder druk kwamen te staan. Om de handel te stimuleren en de

40 H. den Heijer, *De Geschiedenis van de WIC* (Zutphen: Walburg Pers 2002).

41 Nationaal Archief, Den Haag (NL-HaNA), 1.01.02 *Staten-Generaal*, inv.nr. 3187, scan 684.

42 A. Groustra, C. Verkerk en J. Westrate, *Schipper mag ik over varen? Riviertollen in Gelderland* (Nijmegen: Stichting de Stratemakerstoren 2005).

43 G. Vermeesch, *Oorlog, steden en staatsvorming: de grenssteden Gorinchem en Doesburg tijdens de geboorte-eeuw van de Republiek (1570-1680)* (Amsterdam: Amsterdam University Press 2006) 227.

economie te herstellen, richtte de stad in de tweede helft van de 17e eeuw een beurtveer in: een vaste veerdienst voor het vervoer van vee, goederen en personen tussen Nijmegen en Rotterdam.⁴⁴ Men verwachtte dat de handel over de Waal verder zou opbloeien en dat het gebied rond Rotterdam, met steden als Delft en Dordrecht een belangrijk knooppunt zou worden. Dankzij de goede verbinding via de Waal vestigden zich in de Nijmeegse binnenstad steeds meer kleine bedrijven die handelden in koloniale waren. Terwijl Amsterdam en Rotterdam profiteerden van de bloeiende handel met de koloniale wereld, speelde Nijmegen een regionale rol als doorvoerhaven, vergelijkbaar met steden als Zutphen en Arnhem. Door haar gunstige ligging aan de Waal en de handel met het Duitse achterland kon de stad indirect meedelen in de groeiende stroom koloniale goederen.⁴⁵ In de 18e eeuw nam het belang van Nijmegen verder toe door de groei van de internationale, koloniale handel die via Nijmegen werd vervoerd van en naar Rotterdam, Delft, Dordrecht en Amsterdam.

Verschillende belangrijke schepen hielden zich ook bezig met het verhandelen van koloniale goederen. Een voorbeeld van een kleine eeuw eerder is Pontiaen Singendonck die tussen 1619 en 1645 elf keer burgemeester van Nijmegen was. Hij had in 1636 ossen aan de WIC geleverd voor f 4.279. Hoewel er niet bij vermeld staat om hoeveel ossen dit gaat, zullen dit er 60 à 70 zijn geweest.⁴⁶ Ossen werden niet alleen als voedsel aan boord van VOC- en WIC-schepen gebruikt, maar ze werden samen met paarden in de koloniën ook op plantages ingezet in de suikermolens. Cornelis van Aerssen van Sommelsdijck, de gouverneur van Suriname tussen 1683 en 1688, klaagde tegenover de bewindhebbers van de Sociëteit van Suriname dat “meer dan tien molens geheel stil staan” door gebrek aan paarden en ossen.⁴⁷ Daarnaast investeerde Singendonck in 1635 ook 36.000 gulden in de WIC, wat uit naam van de stad lijkt te zijn gedaan.⁴⁸ Omgerekend is dit ongeveer 864.000 euro vandaag de dag.

44 C.I. Kruisheer en L.P.M. Hoogeveen, *De beurt- en stoomvaart Nijmegen-Rotterdam (1649-1949)* (Nijmegen: Nijmeegse Studiën 1976) 9.

45 M.M. Verheul, *Anderhalve eeuw Rijnvaart. Een kwantitatieve studie naar de Rijnhandel met het Duitse achterland op basis van de tolregisters van schenkenschans 1650-1800* (Doctoraalscriptie Universiteit Utrecht, 1994) 17.

46 NL-HANA, 1.05.01.01 *Oude WIC*, inv. nr. 14, scan 439.

47 Geciteerd in: K.J. Fatah-Black, *White Lies and Black Markets: Evading Metropolitan Authority in Colonial Suriname, 1650-1800* (Leiden: Brill 2015) 47-48.

48 NL-HANA, 1.05.06 *Verspreide West-Indische Stukken*, inv. nr. 1246, scan 1.

Op deze tekening van Frans Post uit de zeventiende eeuw is te zien hoe tot slaaf gemaakte mensen de ossen gebruikten om de verticale walsen van de suikermolens te laten draaien. Met de walsen werd sap uit het suikerriet geperst, wat vervolgens in het gebouw links in verschillende ketels werd ingekookt tot zogenoemde suikerbroden. Bron: Collectie Atlas Van Stolk, Bibliotheek Rotterdam. Objectnummer 46440.

De opkomst van de handel in koloniale producten in de 18e eeuw veranderde de dynamiek van de handel en productie in Nijmegen. In de stad vestigden zich kleine bedrijven en fabrieken die zich richtten op de verwerking van de nieuwe producten. Specerijen, tabak, suiker en koffie waren de belangrijkste koloniale producten die via de WIC en de VOC naar Nederland kwamen. De handel in en verwerking van deze producten leidde tot een groei van de Nederlandse economie. Volgens de historicus Johan de Vries was het economische profijt echter ongelijk verdeeld en concentreerde steeds meer welvaart zich in beperkte handelsknooppunten in Holland en Zeeland ten koste van de rest van de Republiek.⁴⁹ Een stad als Nijmegen profiteerde op beperkte schaal, terwijl steden als Amsterdam floreerden door de export en import van deze waardevolle producten.

Een van de bekendere Nijmeegse bedrijven uit deze periode was Zeepziederij de Mist, later bekend als zeepfabriek Dobbelsmann. Het bedrijf werd in 1733 opgericht door de broers Abraham en Jacob de Mist in de Lange Brouwersstraat. Het was lange tijd een redelijk kleinschalig bedrijf: bij de overname in 1854 waren er slechts acht mensen werkzaam. Bij de oprichting stond Zeepziederij de Mist bekend om de vernieuwende wijze waarop zeep werd gemaakt, met behulp van lijnolie. In de 19e eeuw werd palmolie uit Nederlands-Indië geïmporteerd voor het maken van de zeep.⁵⁰ Zeep

49 Joh. de Vries, *De economische achteruitgang der Republiek in de achttiende eeuw* (Leiden: Stenfert Kroese 1968).

50 J.W. Schot e.a., *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw. Deel 7. Techniek en modernisering, balans van de twintigste eeuw* (Zutphen: Walburg Pers 2003) 176.

was een product dat in grote hoeveelheden werd gebruikt in de handel, vooral voor het reinigen van goederen zoals textiel en het werd gebruikt in de scheepvaart.

Naast de ossenhandel en de geïmporteerde palmolie, speelde ook hout een voorname rol in de koloniale handel van Nijmegen. Uit het archief van het Burgerweeshuis, een instelling onder gezag van het stadsbestuur, blijkt dat er veelvuldig in hout werd gehandeld in de vroegmoderne tijd. In de bossen achter de weeshuizen werden bomen gekapt en in kasboekjes werd de opbrengst bijgehouden.⁵¹ Hout was in deze periode essentieel voor handel, wonen, oorlogsvoering, koken, en warmte. Hout was zó belangrijk, dat een tekort aan hout volgens sommige publicisten in die tijd een bedreiging zou zijn voor de “materiële, sociale, economische en politieke orde”.⁵² In de context van kolonialisme en slavernij was hout vooral van belang voor de bouw van schepen, waarmee goederen, tot slaaf gemaakte mensen en imperiale macht de wereld over gingen.

Dendro-archeologisch onderzoek naar resten van het VOC-schip de *Batavia*, dat nu tentoongesteld is in het Western Australian Shipwrecks Museum in Fremantle, toont aan dat eikenhout het meest gebruikte houtsoort was voor nieuwe schepen van de VOC. De *Batavia* werd in 1628 gebouwd in Amsterdam en leed schipbreuk op de eerste reis in 1629.⁵³ Het eikenhout, dat werd gebruikt voor de bouw van deze schepen, had unieke eigenschappen. Het was sterk, duurzaam en bestand tegen de zware omstandigheden op zee. Voor de bouw van een enkel VOC-schip, zoals een retourschip dat lange reizen maakte naar Azië, waren soms wel tweeduizend eikenbomen nodig.⁵⁴

Hoewel Nederland in de middeleeuwen over veel bossen beschikte, raakten deze tegen het einde van de 16e eeuw uitgeput. Vooral in West-Nederland, waar de bevolking en de stedelijke centra snel groeiden, nam de vraag naar hout sterk toe. Het resultaat was dat Nederland voor een groot deel afhankelijk werd van houtimport uit andere delen van Europa, waaronder Duitsland, Scandinavië en het Oostzeegebied. Nijmegen werd een

51 NL-NMRAN, 117 *De Beide Weeshuizen*, inv.nr. 325, Begroting van inkomsten en uitgaven over het jaar 1819.

52 K. Pluymers, *No Wood, No Kingdom. Political Ecology in the English Atlantic* (Philadelphia 2021) 1.

53 A. Daly, M. Domínguez-Delmás en W. van Duivenvoorde, ‘Batavia shipwreck timbers reveal a key to Dutch success in 17th-century world trade’, *PLOS ONE* 16 (2021) 1-17.

54 M. Schooneman, ‘Uit het juiste hout gesneden’ (18 mei 2023) <https://kaapskil.nl/actueel/blog/uit-het-juiste-hout-gesneden>.

cruciale doorvoerhaven voor Duits hout dat Nederland binnenkwam via de Rijn. Hout uit regio's als Nedersaksen, het Sauerland en de Eifel werd via de Rijn en haar zijtakken naar Nijmegen vervoerd, waar het tijdelijk werd opgeslagen of verder werd verscheept. Dit hout was voornamelijk onbewerkt en werd vaak als vloten via de rivieren naar beneden vervoerd. Boomstammen werden in enorme vloten gebonden en stroomafwaarts naar Nijmegen gebracht, vanwaar ze naar plaatsen als Amsterdam, Dordrecht en Rotterdam gingen voor de scheepsbouw. De Waal was breed en diep genoeg om het zware houttransport te faciliteren, in tegenstelling tot de Neder-Rijn. De Nijmeegse houthandelaren hadden te maken met grote volumes hout dat niet alleen bestemd was voor de lokale markt, maar ook voor de steeds groter wordende Nederlandse vloot. De groei van de maritieme handel van Nederland, zowel door de VOC als door de WIC, vereiste een continue aanvoer van scheepsbouw materiaal. In Rotterdam en Amsterdam werden vooral nieuwe schepen gebouwd, terwijl Dordrecht zich richtte op reparaties. De handelsroutes van Nijmegen sloten hierop aan, waardoor de stad een belangrijke schakel vormde in de toelevering van hout voor zowel nieuwbouw als onderhoud van de schepen.⁵⁵

Ondanks haar bescheiden rol in de koloniale handel, blijft het duidelijk dat Nijmegen profiteerde van de bredere economische ontwikkelingen die door de koloniale handel werden aangewakkerd. De koloniale handel kwam op gang en er waren nieuwe afzetmarkten ontwikkeld. De stad was betrokken bij de export van lokale goederen zoals hout, graan en textiel naar de markten van de Republiek, en haar handige ligging aan de Waal en de verbinding met steden als Rotterdam betekende dat zij als doorvoerhaven belangrijk was voor de distributie van koloniale producten naar het binnenland. Hoewel Nijmegenaren zelf een beperkt aandeel hadden in de handel, was de stad een belangrijk knooppunt in de logistieke keten die Duitsland en Nederland met elkaar verbond.⁵⁶

In Nijmegen, zoals in andere steden, leidde de economische bloei in de 18e eeuw tot een grotere concentratie van rijkdom in de handen van de lokale (bestuurlijke) elite. Deze elite was vaak zelf of via familie betrokken bij de handel in goederen die afkomstig waren uit de koloniale wereld, die voor een aanzienlijk deel afhankelijk was van slavenarbeid. Een voor-

55 Fatah-Black, Lauret en Van den Tol, *Geketend voor Hollands Glorie*, 91; Verheul, *Anderhalve eeuw Rijnvaart*, 15.

56 Kruisheer en Hoogeveen, *De beurt- en stoomvaart Nijmegen-Rotterdam (1649-1949)*, 11.

beeld van de betrokkenheid van de Nijmeegse bestuurlijke elite bij handel in slavernijgoederen is Adam Jacob Smits, bewindhebber bij de VOC en WIC namens Gelderland, wiens schoonvader zeer actief handelde in Zweeds ijzer. Zweeds ijzer speelde een sleutelrol op de West-Afrikaanse kust voor de aankoop van tot slaaf gemaakte mensen.⁵⁷ Bovendien was er het eerdergenoemde voorbeeld van burgemeester Pontiaan Singendonck die actief handelde in ossen bestemd voor de koloniale wereld.

Daarnaast werden er steeds meer fabrieken opgericht die koloniale producten in hun producten gebruikten of verwerkten. Katoen, afkomstig van plantages in Amerika, werd verwerkt door Katoendrukkerij Bahlmann & Co. in de Nieuwe Haven.⁵⁸ De 18e-eeuwse economie in Nijmegen getuigde van een bescheiden economische bloei, vooral in verband met de groeiende handel in koloniale producten. De stad was niet gericht op een eigen handel in de koloniale wereld, maar Nijmegen was belangrijk voor de doorvoer en verwerking van koloniale producten. In de 19e eeuw werd de koloniale handel verder uitgebreid. Een voorbeeld hiervan zijn de zonen van locoburgemeester Wilhelm Triebels en zijn vrouw Anna Maria Bedloo. De twee zonen begonnen halverwege de 19e eeuw samen een bedrijf in koloniale goederen, wat zich in de praktijk vooral richtte op tabak.⁵⁹ Deze periode kenmerkte zich ook door een toename van stoommachines in de verwerkingsindustrie van koloniale producten.

Tegelijkertijd verzwakte in de 19e eeuw de economische positie van Nijmegen. Terwijl opkomende industriesteden in Twente en Noord-Brabant snel groeiden door de opkomst van fabrieken en de industrialisatie van de landbouw en handel, bleef Nijmegen in deze periode relatief achter.⁶⁰ Door een combinatie van factoren, waaronder ruimtegebrek, een geïsoleerde ligging en een gebrek aan moderne infrastructuur, slaagde Nijmegen er niet in zich te ontwikkelen tot een industriële stad van betekenis. Dit resulteerde in een stad die voornamelijk werd gekarakteriseerd door kleine, kleinschalige bedrijven van maximaal vijftien werknemers in plaats van grote fabrieken die typisch waren voor deze industriële tijd.⁶¹

57 C. Evans en G. Rydén, 'Voyage Iron': An Atlantic Slave Trade Currency, its European Origins, and West African Impact', *Past & Present* 239 (2018) 41-70.

58 W. Kramer en M. Alofs, *De schoorsteen moest roken: Nijmeegse nijverheid en merkmaken* (Nijmegen: Stichting De Stratemakerstoren 2006).

59 Wingens ed., *Sporen van slavernijverleden in Gelderland*, 141-142.

60 J.L. van Zanden en A. van Riel, *Nederland 1780-1914: Staat, instituties en economische ontwikkeling* (Meppel: Balans 2000) 177.

61 Groustra, Verkerk en Westrate, *Riviertollen in Gelderland*, 10.

Van de belemmerende factoren was de belangrijkste in Nijmegen het gebrek aan beschikbare ruimte. De stad was nog steeds een vestingstad omgeven door de oude stadswallen, die de groei van de stad aanzienlijk beperkten. De stadsmuren stonden uitbreiding buiten de vestingwerken in de weg omdat er een verbod was op het bouwen van permanente gebouwen buiten de vestigingswerken om het schootsveld vrij te houden. Dit gebrek aan ruimte zorgde ervoor dat er in de stad onvoldoende plaats was voor de opkomst van grote fabrieken of industriële complexen die in andere steden van Nederland wel te vinden waren, zoals in Enschede of Eindhoven.

Een ander belangrijk obstakel was de slechte infrastructuur van Nijmegen. De stad was lange tijd niet aangesloten op het nationale spoorweg-netwerk, waardoor het moeilijker was om goederen snel en efficiënt te vervoeren naar andere delen van het land.⁶² Dit gebrek aan verbindingen per spoor belemmerde niet alleen de handel, maar zorgde er ook voor dat Nijmegen minder aantrekkelijk was voor grotere industriële bedrijven die afhankelijk waren van een goed transportnetwerk. Er waren echter enkele industriële activiteiten verbonden met slavernij die een zekere groei vertoonden in deze periode. Een van de eerste industriële ondernemingen in Nijmegen was de katoenspinnerij, opgericht in 1816. Deze fabriek, die actief was tot 1842, was gevestigd in de Mariakerk en had meer dan 150 werknemers. Met de komst van de Nieuwe Haven (de Waalhaven) aan het begin van de 19e eeuw, ontstonden er ook nieuwe industriële initiatieven. De katoendrukkerij van B. Bahlmann & Co is een voorbeeld van een bedrijf dat zich vestigde in de Nieuwe Haven. De katoendrukkerij Bahlmann & Co had als grootste afzetmarkt Nederlands-Indië, waarmee Nijmegen een verbindende schakel was tussen katoen die met slavernij werd geproduceerd in het Atlantisch gebied, en de verkoop van textiel in Azië. Dit laat zien dat de stad tot in de 19e eeuw in staat bleef om verbindingen te leggen met de koloniale markten over de hele wereld.

Een andere reden waarom Nijmegen niet op grote schaal industrialiseerde, was de institutionele erfenis van de vroegmoderne periode.⁶³ Van oudsher hadden de gilden en lokale adel relatief veel politieke macht in Nijmegen, die zich met name richtte op het in stand houden van de eigen privileges ten koste van vernieuwing en innovatie. Dit zorgde ervoor dat het moeilijk was voor nieuwe industriële bedrijven om voet aan de grond

⁶² Kramer en Alofs, *Schoorsteen moest roken*.

⁶³ Van Zanden en Van Riel, *Nederland 1780-1914*, 139-179.

te krijgen in de regio, met name wanneer dit mensen van buiten waren die probeerden de gilden te omzeilen.

Door de eeuwen heen, van de late 16e tot de 19e eeuw, speelde Nijmegen een actieve rol in de handel en in de verbinding tussen Nederland en het Duitse achterland en de slavernijgoederen uit de koloniale wereld. Als doorvoerhaven aan de Waal verbond het consumenten in het Europese achterland met producenten van slavernijgoederen in de koloniale wereld, en andersom verbond het toeleveranciers in het achterland, bijvoorbeeld van Europees hout voor scheepsbouw, met maritieme centra zoals Dordrecht en Delfshaven. De economische rol van Nijmegen in de handel in slavernijgerelateerde goederen lijkt groter dan die van vergelijkbare steden als Arnhem en Zutphen, gezien de strategische ligging van Nijmegen aan de Waal. Nijmegen heeft via de handel een indirecte bijdrage geleverd aan de bloei van de Nederlandse koloniale handel en de slavernij die er onvermijdelijk mee was verbonden in de 17e en 18e eeuw.

Het financiële belang van slavernijgoederen voor Nijmegen kwam tot uiting in de investeringen die door Nijmegenaren zijn gedaan in de WIC. Op welke manier aandelen werden ingezet voor politieke macht komt uitgebreider aan bod in het tweede hoofdstuk. De economische en politieke betrokkenheid benadrukt de essentiële rol van Nijmegen die als verbindende stad in het faciliteren van koloniale exploitatie en slavernij.

Aandelen in plantages

Behalve investeren in handelscompagnieën konden Nijmeegse stadsbestuurders economisch betrokken zijn bij slavernij door te investeren in plantages in de koloniën. Plantages, met name suikerplantages die produceerden voor de Europese markt, waren kostbare bedrijven die een enorm kapitaal vereisten om ze op te bouwen en te exploiteren. Hoewel grond in de meeste kolonies niet duur was in de 17e en vroege 18e eeuw, vereisten suikerplantages forse investeringen in grondontginning en de aanleg van dijken, sloten en waterwerken. Ook Europese materialen zoals onderdelen voor de suikermolens waarmee het suikerriet werd geperst en ijzeren en koperen potten voor de verwerking van suiker vereisten een financiële investering.⁶⁴ Belang-

64 M.D. Bennett, *Merchant Capital and the Origins of the Barbados Sugar Boom, 1627-1672* (PhD Thesis University of Sheffield, Sheffield 2020) 78-79.

rijker echter was dat suikerproductie zo arbeidsintensief was dat kolonisten op zoek waren naar goedkope arbeidskrachten. Hoewel er experimenten waren met het ronselen van arme Europeanen als contractarbeider en met gedwongen arbeid door de inheemse bevolking, werd het dominante model in Amerikaanse kolonies al snel arbeid door tot slaaf gemaakte Afrikanen. In de loop van de 18e eeuw werd slavernij ook steeds meer geïntroduceerd op plantages die andere goederen dan suiker produceerden. Het kapitaal dat nodig was voor de aanschaf van de suikermolens en de tot slaaf gemaakte mensen werd vaak gevonden in de vorm van krediet. Kooplieden in Europa, handelscompagnieën zoals de WIC, en private bankiers, waren aanvankelijk de belangrijkste verstrekkers van leningen aan planters. Als gevolg van de enorme kredieten die noodzakelijk waren voor slavernij, ontstonden er financiële innovaties zoals centrale banken die optraden als “kredietverlener in laatste instantie” (*lender of last resort*).⁶⁵ Dat hield in dat als iemand, in tijden van financiële crisis, nergens meer krediet kon krijgen, de centrale bank altijd nog krediet verstrekke om het algehele financiële systeem stabiel te houden.

In de Republiek werden voor de plantages nieuwe geldstromen aangeboord door middel van de innovatie van zogenoemde negotiatiefondsen in de tweede helft van de 18e eeuw. Een bankier bundelde hypothecaire leningen van meerdere plantages in één fonds, en verkocht verhandelbare obligaties in dat fonds aan particuliere investeerders voor doorgaans 1.000 gulden per stuk. Gedurende de looptijd van meestal twintig jaar ontving de investeerder elk jaar rente over de investering, en na afloop de oorspronkelijke hoofdsom. Doordat het onderpand van de hypotheek in het fonds bestond uit meerdere plantages (inclusief de gebouwen en de tot slaaf gemaakte mensen) was het risico van brand, opstanden, mislukte oogsten en overstromingen voor de investeerder gespreid, en was het dus minder risicovol dan investeren in één specifieke plantage. Bovendien werd investeren in een plantage op deze manier toegankelijk voor een veel groter deel van de bevolking, omdat veel meer mensen 1.000 gulden konden investeren dan in één keer 200.000 gulden. Vanuit een bancair oogpunt noemt de financieel historicus Joost Jonker de negotiatiefondsen dan ook een briljante innovatie.⁶⁶

⁶⁵ C. Sissoko, ‘How the Slave Trade Fostered Last Resort Lending’, in: *SSRN* (2018).

⁶⁶ J. Jonker, ‘Roeien tegen de stroom, 1813-1860: De geschiedenis van Insinger & Co., Deel 2’, *Amstelodamum* 96 (2004) 135-156, aldaar 145.

In totaal werd tussen 1753 en 1775 in de Republiek op deze manier bijna 63 miljoen gulden in plantages geïnvesteerd.⁶⁷ Deze financiële innovatie leidde er direct toe dat de vraag naar tot slaaf gemaakte mensen enorm toenam, vooral op koffieplantages, omdat koffie rond deze tijd flink aan populariteit won in het Atlantisch gebied. Met andere woorden, private investeerders in de Republiek die wel geïnteresseerd waren in “een fondsje met een kansje”, droegen op deze manier bij aan een toename van het aantal mensen in slavernij. Behalve de mogelijkheid om spaargeld te laten renderen, gaf plantagebezit ook een zekere status. Veel aandeelhouders kochten dan ook schilderijen, diorama's of tekeningen van 'hun' plantage om thuis aan de muur te hangen.

Door gebrek aan archiefmateriaal is voor veel negotiatiefondsen niet meer te reconstrueren wie alle obligatiehouders waren. De obligaties waren bovendien verhandelbaar wat betekende dat zelfs als de koper bekend is, het niet betekent dat die koper de obligatie altijd in bezit heeft gehouden. In de krant werd uitbetaling van de rente aangekondigd, waarbij de obligatiehouder met een coupon de rentebetaling kon ophalen op het kantoor van de bankier, die meestal in Amsterdam was gevestigd. Uit de overgeleverde administraties blijkt dat niet iedereen dit deed op de dag dat het bericht in de krant stond, wat doet vermoeden dat investeerders in negotiatiefondsen uit heel het land kwamen.

In de 18e en 19e eeuw, bezaten meerdere Nijmeegse stadsbestuurders, hun familieleden of hun kinderen, plantages in de koloniën. Sommige van hen zijn ons reeds bekend doordat hun nazaten zijn gecompenseerd voor het verlies van hun bezittingen. Zo werd de Nijmeegse locoburgemeester Wilhelm Triebels al genoemd in het onderzoek naar het slavernijverleden van Gelderland.⁶⁸ Waar de Nijmeegse locoburgemeester misgreep naar de erfenis, zouden anderen juist profiteren en in enkele gevallen ook actief participeren in de overzeese plantages.

Verreweg de meesten van hen die waren betrokken bij de exploitatie van plantages in de Nederlandse overzeese gebieden deden dit niet op eigen houtje. Kennissen in familiale- of vriendenkringen lagen er vaak aan ten grondslag. Zo trad de Nijmeegse schepen Johan Christiaan Swaen (1702-1772) niet per toeval toe tot de kringen van plantagehouders. Hoewel

67 J.P. van der Voort, *De Westindische plantages van 1720 tot 1795. Financiën en handel* (Eindhoven: De Witte 1973) 101.

68 Wingens ed., *Sporen van slavernijverleden in Gelderland, 141-142.*

Johan was geboren in Arnhem trad hij in 1747, net als zijn neef Jan 'Johan' Swaen, als schepen toe tot de Nijmeegse magistraat. Neef Jan was in 1745 al burgemeester van de stad geweest.⁶⁹ Beide heren werden ook als stadsbestuurders afgevaardigd naar de Staten-Generaal, waar Jan voorzitter werd van de commissie van West-Indische Zaken (hierover meer in het volgende hoofdstuk).⁷⁰ Johan Christiaan was vrijheer van de heerlijkheid Poederloijen in het uiterste zuidwesten van het Nijmeegse kwartier. Door de slechte gezondheid van zijn echtgenotes, trad hij maar liefst viermaal in het huwelijksbootje. Zijn tweede vrouw Cornelia Florentia Raven was zelf al een weduwe, die getrouwd was geweest met Johan de Hamer, raad en fiscaal in Bengalen.⁷¹ Het was echter tijdens zijn vierde huwelijk, dat Johan zelf stappen ondernam in de koloniën.

In 1759 trouwde hij met de uit Amsterdam afkomstige Maria Du Long, dochter van twee rijke plantersfamilies in Suriname. Zijn schoonouders en echtgenote zullen hem geïnspireerd hebben, want in 1767 kocht hij een plantage in de Nederlandse kolonie Demerary ten noordwesten van Suriname. Naast Suriname en Demerary, waren ook de hiernaast gelegen koloniën Berbice en Essequibo in Nederlands bezit. Hij noemde de plantage Klein-Poederloijen, een verwijzing naar zijn heerlijkheid in de Republiek.

Het echtpaar sloot voor een totaal van f 85.000 aan leningen af om de plantage tot een succes te maken. Zonder dat de eigenaren ooit zelf een voet in de kolonie zouden zetten, wierp de investering financieel gezien zijn vruchten af. Dit was mede te danken aan de enorme financiële bubbel in de jaren 1770 die leidde tot een enorme waardevermeerdering van de plantages. In 1773 werd de plantage op f 205.050 geschat.⁷² In tegenstelling tot zijn vader en stiefmoeder hield Anthony Pieter Swaen, oudste zoon uit Johans eerste huwelijk, zich wel actief bezig met de plantage. Vanaf eind jaren 1770 vertrok hij naar Demerary, waar hij carrière maakte in de Raad van Politie, het bestuursorgaan van de kolonie. Anthony had tijdens zijn tijd in Demerary contact met de eveneens uit Nijmegen afkomstige Albertus Backer (1743-1812).⁷³

69 G. Lemmens, *Het Stadhuis van Nijmegen*. Dl. 4. Catalogi van het kunstbezit van de gemeente Nijmegen (Nijmegen: Museum Commanderie van Sint-Jan 1982) 181.

70 NL-HANA, 1.01.02 *Staten-Generaal*, inv.nr. 3802, scans 215-216, 246, 383.

71 Gemeentearchief Alphen aan den Rijn (NL-ALGAADR), 145.1.11, inv.nr. 3, 220.

72 Drost e.a., *Sporen van Slavernijverleden in Arnhem*, 67.

73 NL-HANA, 1.05.21 *Digitaal Duplicaat: Dutch Series Guyana*, inv.nr. AB.3.44, scan 375.

Backer stichtte de koffie- en katoenplantage Nieuw Nijmegen, of Nijmegen in Essequibo.⁷⁴ In totaal werkten er 40 tot slaaf gemaakte mensen op de plantage. Nieuw Nijmegen lag in een gebied met vele katoen-, cacao- en indigoplantages. Albertus Backer heeft naast zijn eigendom van de plantage verschillende politieke functies bekleed in de kolonie. Hij was tweemaal commandeur van de Raad van Politie en was tussen 1789 en 1793 directeur-generaal van de kolonie. Samen met de commandeur of gouverneur, de secretaris van de kolonie en enkele plantagehouders, vormden ze het bestuur van de kolonie, dat ook rechtsprekende en wetgevende macht had. Samen met zijn vrouw en drie dochters keerde hij terug naar de Republiek.

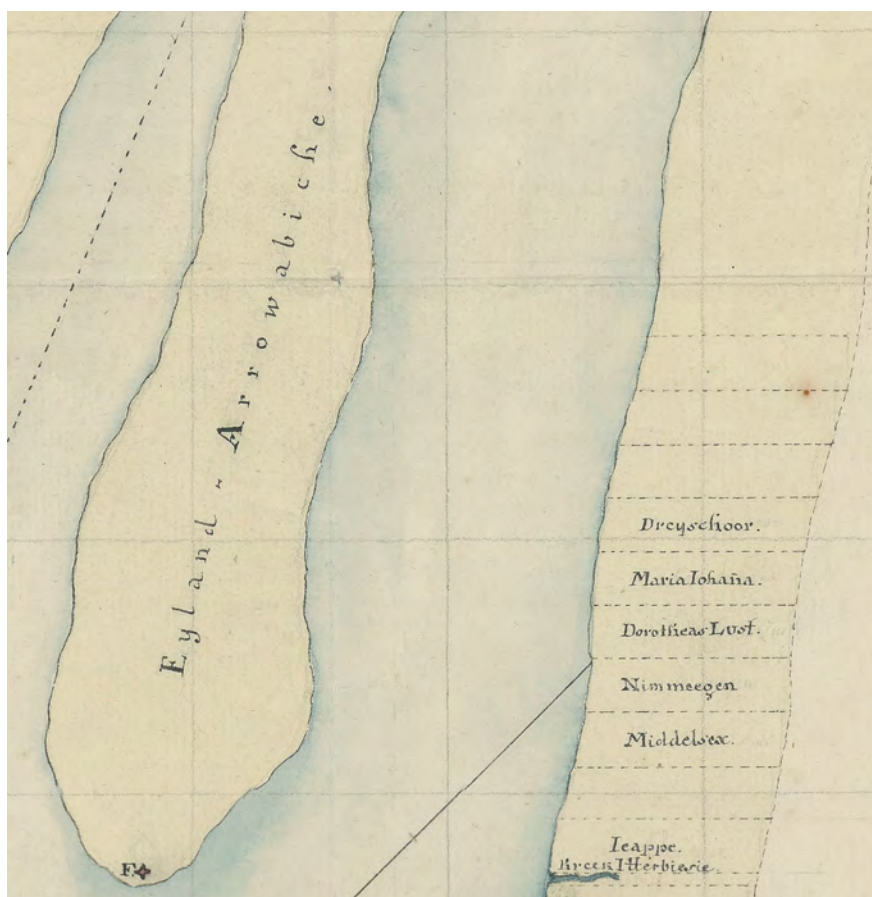
Ook Anthony's broer Johan Lambertus (1734-?) vertrok naar West-Indië, waar zijn zoon Jan Aleydus Swaen (1774-1820) de plantage d'Alyda, vernoemd naar zijn moeder, aanlegde.⁷⁵ Het was dezelfde plantage waar de Nijmeegse locoburgemeester Wilhelm Triebels bijna een eeuw later voor gecompenseerd wilde worden. In 1789 kocht Anthony zijn vaders plantage van zijn stiefmoeder voor het bedrag van f 90.000. Pas na haar overlijden keerde hij terug naar de Republiek om de heerlijkheid Poederroijen op te eisen. Hoewel hij in de Republiek trouwde, liet hij in Demerary twee buitenechtelijke kinderen achter, die hij had verwekt bij Koba, een vrouw uit de oorspronkelijke bevolking. Deze kinderen bleven zijn enige erfgenamen na zijn overlijden in 1815. Ernst Sigismundus Swaen werd na zijn vaders dood de derde Swaen van Poederroijen. Toen de slavernij in het Britse rijk werd afgeschaft, claimden de 'erven Swaen' £ 10.472 voor de vergoeding van 297 slaafgemaakten die aan de plantage verbonden waren.⁷⁶ Jan Aleydus Swaen kreeg door overerving uiteindelijk de heerlijkheid Poederroijen in handen. Door het wanbeleid dat hij voerde, was hij gedwongen het te verkopen, waarmee er voor de familie Swaen zowel een einde aan de plantage als de heerlijkheid kwam.

Ook de familie Engelen had zich door huwelijke voorwaarden plantages weten toe te eigenen. Toen de stadhouder in 1749 weer ten tonele verscheen en invloed kon uitoefenen op de magistraatsbestelling, verdween de familie Swaen van het toneel in Nijmegen. Ze maakten plaats voor families, die de recent benoemde Oranjeprins beter waren gezind.

74 Stadsarchief, Amsterdam (NL-AsdSAA), 5075 *Notarissen ter Standplaats Amsterdam*, inv.nr. 15174, aktenummer 664615.

75 Drost e.a., *Sporen van Slavernijverleden in Arnhem*, 67.

76 Ibid., 69.

Op deze kaart van de rivier Essequibo uit de 18e eeuw is de plantage Nimmeegen ingetekend tussen de plantages Dorotheas Lust en Middelsex. Bron: Uitsnede van NL-HANA, 4.VEL, inv. nr. 1529 Kaart van een gedeelte der Colonie Essequibo.

Johan Engelen (1701-1790) was een van hen. Tussen 1749 en 1784 werd hij tienmaal burgemeester. De overige jaren was hij in functie als schepen. Ook zijn broer Willem Engelen Sr. (1709-1790) bekleedde een belangrijke bestuursfunctie als president aan het Hof van Gelderland. Het was naar alle waarschijnlijkheid zijn zoon, Willem Engelen Jr. (1754-1837), die tussen 1790 en 1794 secretaris van de stad Nijmegen was.⁷⁷

Willem Engelen Sr. trouwde in 1750 met de uit Arnhem afkomstige Nalida Johanna Brantsen (1730-1788). Als erfgenaam van haar moeder,

⁷⁷ Lemmens, *Stadhuis van Nijmegen*, 180.

Hester Henriette de Vree (1712-1742), die zelf in Suriname was geboren, kwamen delen van de plantages Vossenburg en Wayampibo in haar bezit.⁷⁸ Door het huwelijk werd Willem Engelen mede-eigenaar van deze plantages. De broers Brantsen en Willem maakten gretig gebruik van de opbrengsten van de plantages. Alle drie namen ze jaarlijks tussen de f 1.000 en f 2.000 op.⁷⁹ Tijdens de Vierde Engelse Oorlog (1781-1784) brak er paniek uit in de kolonie. Kapers lagen op de loer en retourschepen vol suiker en koffie vielen in de handen van de Engelsen. Onder het Engelse beheer van de kolonie namen de winsten voor de plantagehouders vanaf 1800 echter toch weer toe. In 1801 namen de kinderen van Willem Engelen een bedrag van f 5.000 op en het jaar daarop f 4.000.⁸⁰ De eigenaren konden in weelde leven. Heel anders was de situatie op de plantages zelf.

De plantages Vossenburg en Wayampibo waren suikerplantages, hoewel er ook op kleinere schaal koffie werd verbouwd. Het werk op een suikerplantage werd gerekend tot de zwaarste soort. Geregeld vonden er ongelukken plaats, waarbij slaafgemaakten die de suikermolen hanteerden bijvoorbeeld een hand of arm aan de machine verloren. De Schotse officier in Nederlandse dienst John Gabriël Stedman rapporteerde hierover dat er steeds mensen paraat moesten staan bij de rollers om eventuele armen die, wanneer zij vast kwamen te zitten in de rollers van de suikermolen, tijdig af te hakken.⁸¹ In 1760 werkten 271 mensen in slavernij op de plantage Vossenburg en 180 op Wayampibo.⁸²

Werk als ambachtsman of bediende was slechts voor enkele mensen weggelegd. Het overgrote deel van de mensen op deze plantages werkte op het veld of in de sloten om de sloten en kanalen van de plantage open te houden. Met name het schoonhouden van de sloten was zwaar en ongezond werk. Het werd beschouwd als mannenwerk en mannen die dit deden hadden een beduidend grotere kans om vroeg te overlijden.⁸³

Wat het werk op de suikerplantages extra zwaar maakte, was dat de meeste plantages in de 18e eeuw op getijdekracht werkten. De watermolens die de suikerpersen moesten aandrijven werkten alleen goed in de

78 B. Koene, *De mensen van Vossenburg en Wayampibo: twee Surinaamse plantages in de slaventijd* (Hilversum: Verloren 2019) 100.

79 Ibid., 148.

80 Ibid., 178.

81 Ibid., 132.

82 Ibid., 129-135.

83 C.W. van Galen e.a., 'Endless Digging and Endless Picking. Sex Ratios and Gendered Labour in Surinamese Plantations, 1830-1863', *Historical Life Course Studies* 10 (2021) 46-52.

dagen rond springtij. Op die dagen werkte de slavenmacht van de plantage dag en nacht door. Het risico op ongelukken was op die dagen groot, niet alleen onder de oververmoeide tot slaaf gemaakte arbeiders, maar ook onder de kinderen op de plantage die zonder toezicht achterbleven. Het wrange resultaat was dat meer dan de helft van de nieuwgeboren kinderen die tussen 1848 en 1853 op plantage Vossenburg werden ingeschreven al vóór hun tiende jaar was overleden.⁸⁴

In de 19e eeuw werden bij veel suikerplantages de watermolens daarom vervangen door stoommachines. Dat was minder belastend, omdat de slaafgemaakten dan gelijkmatiger konden werken. De eigenaren van Vossenburg (Wayampibo was toen al verlaten) vonden zo'n investering niet nodig. In 1857 kwamen de slaafgemaakten in protest tegen het dag en nacht doorwerken. Hoewel het protest geweldloos was, werden de vermeende aanstichters, May en Kwamie, voor zes maanden dwangarbeid naar Nickerie gestuurd. Zeventien andere mensen kregen zweepslagen.⁸⁵ Mogelijk was het protest wel de aanleiding om alsnog een stoommachine te bestellen, want die werd rond 1860 op Vossenburg geïnstalleerd.⁸⁶

Vanaf 1851 ging de koloniale overheid ook extra controleren of de voorzieningen voor de slaafgemaakten op de plantages wel aan de minimum-eisen voldeden. In 1861 kreeg de plantage Vossenburg twee keer een aanmaning om de slavenhuizen te herstellen.⁸⁷ Er werd vaak op de uitgaven voor de slaafgemaakten beknipt. Dat gebeurde ook bij andere plantages waar Nijmeegse bestuurders aandelen in hadden, waar aanmaningen werden gegeven voor slechte huisvesting of het uitdelen van onvoldoende kleding.

84 Nationaal Archief Suriname, *Slavenregisters Suriname*, inv.nr. 32, fo. 1805 en inv.nr. 36 fo. 4126-4127. Het aantal overleden kinderen moet in werkelijkheid nog hoger zijn, omdat de directeur van plantage Vossenburg tegen de voorschriften in maar één keer per jaar aangifte deed van de nieuwgeboren kinderen. Baby's die in de tussentijd waren overleden hoefden niet aangegeven te worden.

85 *Verslag van het beheer en den staat der West-Indische bezittingen en van die ter Kuste van Guinea over 1857* (L.111). *Bijlage U. Staten van opgelegde straffen* (Den Haag: Algemeene Landsdrukkerij 1859) 140-141, 148-149, 201-202.

86 P. Dikland, 'Suikerplantage Vossenburg aan de boven-Commewijne' (Suriname Heritage Guide 2004) <https://www.suriname-heritage-guide.com/>.

87 *Verslag van het beheer en den staat der West-Indische bezittingen en van die ter Kuste van Guinea over 1861* (CXXXI). *Bijlage T. No.11 Staat van den Plantages en Gronden aan welke beheerders aanschrijvingen zijn gedaan tot nakoming van verplichtingen hun bij de slavenreglementen voorgeschreven, gedurende het jaar 1861* (Den Haag: Algemeene Landsdrukkerij 1864) 41-42.

Verzet van tot slaaf gemaakte mensen kwam voor van de Afrikaanse kusten tot de plantages in de kolonies. Het weigeren van werk, stelen van eten, het saboteren van machines en gereedschap, zelfs het vergiften van de directeuren of opzichters was een manier om te ontsnappen aan de onderdrukking.⁸⁸ Suriname, Berbice, Essequibo en Demerary hadden, anders dan de West-Indische eilanden als Curaçao en St. Eustatius, uitgestrekte jungles in het achterland. Dat bood de slaafgemaakten een extra optie tot verzet, om het leven op de plantage te ontvluchten en met gelijkgestemden een nieuw leven op te bouwen. *Marronage*, zoals het wegllopen van slaafgemaakten werd genoemd, leidde in de 18e eeuw meermaals en hevig tot problemen voor de plantagehouders in Suriname, zoals in hoofdstuk 3 ook wordt benoemd. Gelijkgestemden vonden elkaar via paden en dorpen, traden tezamen op om voorraden van plantages te halen, gewassen te verbouwen en nieuwe dorpen te stichten.⁸⁹ In de jaren 1750 was het aantal *marrons* dusdanig toegenomen, dat zij meerdere plantages overvielen. De Staten-Generaal was hierdoor genooddaakt een regiment van vierhonderd man naar de kolonie te sturen. In de jaren 1760 trachtte de Sociëteit van Suriname met vredesonderhandelingen de problemen het hoofd te bieden. Het mocht niet baten. Een decennia later, was het 'weglopersprobleem', voor de Sociëteit, groter dan ooit.⁹⁰

De eerdergenoemde John Gabriël Stedman was als officier naar Suriname gekomen om de *marrons* te bestrijden. Hoewel de sociëteitstroepen waren aangevuld tot 1.500 man, boden zij maar weinig soelaas tegen de guerrillatactieken van de *marrons*. In 1772 werd daarom het Korps Zwarte Jagers geïntroduceerd. Deze vrijgekochte Afrikanen kregen soldij en een bonus van f 150 voor het vangen of doden van elke *marron*. Het vrijkorps bleek vele malen effectiever dan de Europese soldaten. Hun aantal werd al snel uitgebreid tot driehonderd. Begin 1773 arriveerde nog eens vijfhonderd Staatse troepen onder leiding van kolonel Louis Henry Fourgeoud. Twee jaar later werden zij nog eens aangevuld met vierhonderd man. Velen van hen lieten echter door tropische ziektes het leven. In 1776 arri-

88 J. Sidbury, 'Resistance to Slavery', in: G. Heuman en T. Burnard ed., *The Routledge History of Slavery* (New York: Routledge 2011) 204-214.

89 K.J. Fatah-Black en C. de Koning, *Ooggetuigen van de Nederlandse slavernij: van overtocht tot opstand* (Amsterdam: Querido 2024) 108-109.

90 G.J. Knaap, *Oorlogen overzee: militair optreden door compagnie en staat buiten Europa 1595-1814*. Militaire geschiedenis van Nederland; deel 2 (Amsterdam: Boom 2015) 350.

veerden nog eens zevenhonderdvijftig Staatse troepen.⁹¹ Pas na de aanleg van een Kordon van Defensie, een verdedigingslinie van 94 kilometer lang en 33 versterkte posten, werden de marrons uiteindelijk verdreven. Boni, de bekendste leider van de marrons, trok zich terug tot over de grens met Frans-Guyana, waardoor de schermutselingen enige jaren tot stilstand kwamen.⁹² Marronage bleef echter een probleem waar de Surinaamse planters mee geconfronteerd werden. Ook de tot slaaf gemaakte bevolking van Wayampibo en Vossenburg vluchtte als marrons de jungle in.⁹³ Het is niet ondenkbaar dat zij zich door Boni hebben laten inspireren. Sloten zij zich bij één van de marronleiders aan?

De erven van Willem Engelen en Nalida Johanna Brantsen profiteerden ondertussen nog decennialang van hun aandeel in de plantages. Willem Engelen van Pijlsweert, kleinzoon van eerdergenoemde, was van 1810 tot 1815 secretaris in het Nijmeegse stadsbestuur.⁹⁴ Hoewel een aandeel in een plantage in een groot deel van de 18e eeuw voor velen diende als extra inkomsten, werd er ook fors verdiend door plantage-eigenaren bij de formele afschaffing van de slavernij in Suriname en op de Antillen in 1863. De aandeelhouders werden financieel gecompenseerd voor hun 'bezitsverlies', zoals dat toen werd gezien. De redenering was dat de overheid door de afschaffing van de slavernij een deel van hun bezit afnam. Voor elke tot slaaf gemaakte persoon die vrij werd gemaakt, kregen slavenhouders in principe een compensatie van 200 gulden op de Antillen en 300 gulden in Suriname. De compensatiegelden konden dan ook enorm oplopen.

Emancipatieregisters (1863)

Door de registratie van de vrijgelaten mensen en van slavenhouders bij de Emancipatie is er veel bekend over wie een aandeel in een plantage bezat in 1863.⁹⁵ Hoewel een deel van de compensatiegelden werden uitbetaald aan banken en negotiatiefondsen, ging het meeste naar individuele per-

⁹¹ Ibid., 357-358.

⁹² Ibid., 351-358.

⁹³ Koene, *De mensen van Vossenburg en Wayampibo*, 140.

⁹⁴ Lemmens, *Stadhuys van Nijmegen*, 180.

⁹⁵ O. ten Hove en H. Helstone, *Suriname en Nederlandse Antillen: Vrijverklaarde slaven (Emancipatie 1863)* <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/index/ntoo341>. De informatie per persoon is beschikbaar door de naam te zoeken.

sonen die vaak via erfenissen en huwelijken in bezit waren gekomen van plantage-aandelen. De rol van huwelijks- en familiepolitiek in het koloniale verleden van Nijmegen zal uitgebreid aan bod komen in het tweede hoofdstuk.

In het geval van Nijmegen hebben twintig mensen in 1863 een claim ingediend om aanspraak te maken op de compensatiegelden. Het merendeel van deze personen kwam uit ongeveer drie families die ofwel bestuurlijke invloed hadden in Nijmegen of andersoortige notabelen waren. Deze personen waren op het moment van aanvragen woonachtig in Nijmegen, maar hebben elk een andere band met de stad. Het is dus waarschijnlijk dat er meer personen zijn gecompenseerd die een band hadden met Nijmegen, maar niet meer in de stad woonden in 1863. Die zijn in dit onderzoek buiten beschouwing gelaten. In dit onderzoek is ervoor gekozen om de focus te leggen op mensen die in 1863 in Nijmegen woonden en op de bestuurlijke invloed van deze personen.

De Emancipatieregisters bieden inzicht in de plantages waar mensen aandelen van hadden, maar ook of de claims zijn gehonoreerd. Allereerst heeft Henriëtte Bedloo (1804-1876) compensatiegelden aangevraagd. Zij erfde haar aandelen van haar overleden vader in 1809. De aandelen betreffen 1/16 deel van de Surinaamse suikerplantage d'Alyda en Karelsburg in Suriname aan de Cotticarivier waar ruim 90 mensen in slavernij werkten. Haar verzoek werd niet ingewilligd, vanwege 'onvoldoende bewijs' waardoor het geld naar haar moeder ging, de rentenierster Elisabeth Meijer en haar tweede man, advocaat Adrianus Johannes Wilhelmus Mosmans. Zowel moeder Elisabeth als dochter Henriëtte waren renteniersters, dat geeft aan dat zij beiden genoeg vermogen hadden vergaard om van te leven. Henriëttes vader was in Suriname geboren, net als zijn zeven broers en zussen, van wie er vier vroegtijdig zijn overleden. Alle kinderen lijken naar de Nederlanden te trekken en gingen in Lisse en Nijmegen wonen met hun huwelijkspartners.

De Nijmeegse locoburgemeester Wilhelm Triebels (1799-1878) heeft ook aanspraak gemaakt op compensatiegelden van d'Alyda en Karelsburg. Hij was getrouwd met Anna Maria Bedloo, de zus van Henriëtte Bedloo, met wie hij zes kinderen kreeg. Wilhelm was werkzaam als agent bij de Nederlandsche Stoomboot Rederij en werd daarna locoburgemeester van Nijmegen. In 1863 stond hij ook op de kiezerslijsten van de Tweede Kamer, wat betekent dat hij vermogen genoeg had om te mogen stemmen. Net als bij (schoon)zus Henriëtte werden Triebels en Anna Maria Bedloo niet gecompenseerd voor hun 1/7 en 1/16 aandeel. Ook de zes kinderen van Triebels en

Bedloo hebben compensatie aangevraagd en ook bij hen werd het afgewezen vanwege onvoldoende bewijs. Ook in hun geval ging de vergoeding naar Elisabeth Meijer. Hoewel Triebels dus niet direct compensatie heeft gekregen, bleef het geld dat werd verdiend aan de afschaffing van de slavernij dus wel in de familie.⁹⁶ Het is aannemelijk dat Triebels, Anna-Maria Bedloo en hun kinderen op een bepaalde manier, zij het indirect, hebben kunnen profiteren van de compensatie. Bovendien hebben zowel Triebels als Bedloo langere tijd aandelen gehad en kunnen zij voor de Emancipatie ook al geld hebben verdiend aan de plantages.

Een andere Nijmeegse bestuurder die te vinden is in het Emancipatieregister is Willem Engelen van Pijlsweert (1827-1868). Willem zetelde in de gemeenteraad van Nijmegen. Hij kwam uit een adellijk geslacht, zijn vader was onder meer in 1814-1815 buitengewoon lid van de Staten-Generaal namens Gelderland en lid van de Vergadering van Notabelen bij de oprichting van het Koninkrijk der Nederlanden. Willem trouwde met Catherina Elisabeth baronesse Sloet tot Hagensdorp. Haar vader, Boudevijn Reijnt Wouter baron Sloet tot Hagensdorp, woonde in Kasteel Vosbergen in Heerde bij Zwolle. Hij was werkzaam als landcommandeur van de Duitse Orde en gedeeltelijk eigenaar van Surinaamse suikerplantage Vossenburg aan de Commewijnerivier. Het was een behoorlijk grote plantage met een oppervlakte van ongeveer 1.200 hectare waar ruim 250 mensen in slavernij werkten rond 1850.⁹⁷

De Nijmeegse familie Op ten Noort werd ook gecompenseerd voor hun deel van het bezit van de suikerplantage Vossenburg. De familie kwam oorspronkelijk uit Zutphen maar bij de Emancipatie stond een aantal leden ingeschreven in Nijmegen. De jongste zoon van de achtkoppige familie, Florent Sophius jr. op ten Noort, werd burgemeester van Alblisserdam en Ede aan het einde van de 19e eeuw. En hoewel er geen directe link is met het stadsbestuur in Nijmegen, was vader Florent Sophius werkzaam als procureur-generaal bij het Hof van Gelderland en als lid van de Provinciale Staten van Gelderland.

Carel Hendrik Phaff (1792-1870) werd gecompenseerd voor zijn aandeel van 30/360 in de Surinaamse koffieplantage Zorgvliet aan de Commewijnerivier. Hij erfde hoogstwaarschijnlijk het aandeel van zijn overgrootvader Johannes Phaff, die vijf jaar na de aanleg van de plantage eigenaar

⁹⁶ Wingens ed., *Sporen van slavernijverleden in Gelderland*, 141-142.

⁹⁷ Koene, *De mensen van Vossenburg en Wayampibo*.

werd. Op de plantage werkten bijna 80 slaafgemaakten, wat in verhouding tot grotere plantages niet uitzonderlijk veel was, maar toch voldoende om een substantiële compensatie te ontvangen. Carel Hendrik Phaff was eigenaar van Hotel Groot Berg en Dal en was amateurschilder en -tekenaar.

De laatste familie die in Nijmegen ingeschreven stond in 1863 en compensatiegelden heeft aangevraagd is de familie Taunay, voor 1/8 aandeel in plantage 't Vertrouwen. Susanna Taunay (1820-?) en Sara Frederica (1822-1906) maakten aanspraak op de compensatie. Hun vader, Jan Frederik Taunay, was administrateur in Suriname, koopman en eigenaar van Surinaamse suikerplantage 't Vertrouwen aan de Cotticarivier. Een voorouder, Jean Paul Taunay, had de plantage in 1745 gesticht. Bij de afschaffing van de slavernij werden er 377 slaafgemaakten vrijgemaakt, wat de zussen recht gaf op een compensatie van 14.000 gulden, een fors kapitaal in die tijd.

Maria Anna Pringle, woonachtig in Beek, had 5/21 aandeel in Surinaamse suikerplantage Dijkveld aan de Surinamerivier, een plantage met ongeveer 280 mensen in slavernij. Pringle had het grootste aandeel van de plantage geërfd van haar oma Anna Fontane, die samen met haar familie ook aandelen had in plantages Sans Souci, Mariendaal en Languedoc. Haar vader James Pringle had in Suriname onder meer gewerkt als secretaris van het gouvernement, postmeester, havenmeester en secretaris van het Hof van Politie en Justitie. Dochter Maria Anna was getrouwd met Herman baron Lewe van Middelstum, die werkzaam was als controleur van 's Rijks Directe Belastingen.

Tot slot werd Charles Guillaume van Sandick (1810-1877) gecompenseerd voor zijn aandelen in de Surinaamse plantages Rozenburg, Mon Bijou en 't Eylant. Rozenburg, gelegen aan de Commewijnerivier, produceerde cacao en suiker, terwijl Mon Bijou, aan de Cotticarivier, zich richtte op koffie en suiker. 't Eylant was een suikerplantage aan de Pauluskreek, een zijriviertje van de Surinamerivier. Van Sandicks voorouders waren actief in het koloniale bestuur en de West-Indische Compagnie, wat hen in staat stelde deze plantages (gedeeltelijk) te verwerven. In 1759, toen de familie Sandick eigenaar was, vond er op een van de plantages een opstand plaats onder slaafgemaakten als verzet tegen de aanstelling van een administrateur. Charles Guillaume zelf stond ingeschreven in het Nijmeegse bevolkingsregister als inwoner van de Stockumstraat.

Gewelddadigheid op de plantages

Het leven op plantages zoals d'Alyda en Karelsburg stond in het teken van uitbuiting, geweld en onderdrukking. De reisverslagen van John Gabriël Stedman illustreren de gruwelijkheden die slaafgemaakten moesten ondergaan. In een van zijn observaties beschrijft Stedman hoe op plantage d'Alyda zeven tot slaaf gemaakte mensen zwaar werden geselsd tijdens het ontbijt.⁹⁸ Deze vorm van systematisch geweld kenmerkte plantages zoals d'Alyda, waardoor vele slaafgemaakten probeerden te vluchten om te ontsnappen aan de onmenselijke omstandigheden. Een van de belangrijkste figuren die bij deze plantages betrokken was, was Willem Bedloo, de overgrootvader van Anna Maria en Henriëtte Bedloo. Willem Bedloo leidde onder meer expedities om gevluchte slaafgemaakten terug te brengen. Zijn betrokkenheid bij dergelijke gewelddadige handelingen versterkt de connectie tussen de Nijmeegse elite en het slavernijstelsel.

Ook op plantage Vossenburg, het eigendom van Willem Engelen van Pijlsweert en de familie Op ten Noort, waren de omstandigheden bijzonder zwaar. Vossenburg was een suikerplantage met een watermolen die werkte op getijdenkracht en alleen goed kon malen rond het maandelijks springtij. Hierdoor moesten de slaafgemaakten werken volgens de getijden, wat leidde tot extreme werkschema's, inclusief lange nachtdiensten zonder rustperiodes. Bovendien brak er in 1776 een grote brand uit op de plantage tijdens een opstand, wat de situatie nog gevaarlijker en instabiel maakte.⁹⁹

Een analyse van de Nijmeegse aandeelhouders en eigenaren van plantages toont aan dat relatief veel Nijmeegse eigenaren aandelen hadden in suikerplantages en koffieplantages langs de Commewijne rivier, het belangrijkste plantagegebied van Suriname. Het is uit de bronnen niet te achterhalen of dit toeval was of dat Nijmeegse plantage-eigenaren elkaar kenden en beïnvloedden bij het kopen van aandelen in plantages. Alle mannelijke aandeelhouders in 1863 waren tevens stemgerechtigd, wat aangeeft dat ze vermogend waren, want in die tijd was stemrecht afhankelijk van bezit en slechts een klein deel van de mannelijke bevolking had voldoende vermogen om te mogen stemmen. Het ging dus om een welvarende boven-

⁹⁸ J.G. Stedman, *Reize naar Surinamen en door de binnenste gedeelten van Guiana* (Amsterdam: Johannes Allart 1799) 100-110.

⁹⁹ Koene, *De mensen van Vossenburg en Wayampibo*, 110-130.

laag van de Nijmeegse bevolking. Het is voor te stellen dat ze elkaar kenden en dat ze van gedachten konden wisselen over de koloniale bezigheden, hoewel geen correspondentie in de archieven is teruggevonden.

Daarnaast zijn meerdere kinderen van de gecompenseerden wel in bestuurlijke functies terechtgekomen, veelal buiten Nijmegen. Dit onderstreept hoe inkomsten uit de slavernij niet alleen dienden als directe verrijking, maar ook als middel om toekomstige generaties een maatschappelijke en politieke positie te verschaffen. Door geld te verdienen met koloniale activiteiten, konden families investeren in onderwijs en netwerken, waardoor hun kinderen bestuurlijke functies konden bekleden. Een opvallend patroon in deze geschiedenis is de prominente rol van de adel. Veel van de genoemde personen kwamen uit adellijke of notabele families, wat hun betrokkenheid bij de slavernij en de koloniale economie des te interessanter maakt. De adel had vaak directe of indirecte belangen in plantages en koloniale handelsnetwerken, waarmee zij niet alleen hun rijkdom vergrootten, maar ook hun invloed in bestuurlijke en politieke kringen verstevigden. Hun investeringen in slavernij-gerelateerde ondernemingen hielpen hen om hun status te behouden en uit te breiden, wat aantoonde hoe diep de koloniale economie verweven was met de elite van die tijd. Daarbij is het van belang na te gaan dat de betrokkenheid van Nijmeegse stadsbestuurders en notabelen bij slavernij niet alleen gaat over individuele compensatiegelden. Het weerspiegelt daarentegen wel een bredere historische context waarin koloniale uitbuiting de basis vormde voor economische groei en sociale status. De relaties tussen bestuurlijke macht, economische investeringen en koloniale winst waren diepgeworteld. Voor veel families was slavernij een middel om kapitaal te vergaren dat werd ingezet voor sociale mobiliteit, politieke invloed en welvaart. De afschaffing van de slavernij betekende niet het einde van deze erfenis. De compensatiegelden waren een erkenning van de economische waarde van de slavernij, terwijl de voormalige slaafgemaakten zelf geen enkele vorm van herstel of ondersteuning ontvingen.

Mensen uit de kolonies in Nijmegen

De effecten van het koloniale verleden reikten verder dan de plantages. Het was ook in Nijmegen zelf merkbaar. In hoofdstuk 3 gaan we uitgebreider in op de manieren waarop de inwoners van Nijmegen in aanraking kwamen met de koloniale wereld. In deze paragraaf gaan we dieper in op

de aanwezigheid van zwarte mensen in Nederlandse steden, waaronder Nijmegen, een direct gevolg van de koloniale handel en migratiestromen.

Onderzoek naar de aanwezigheid van zwarte mensen in Nijmegen in de vroegmoderne tijd is geen simpele opgave. Archiven geven slechts spaarzaam informatie over deze groep mensen, wat deels te maken heeft met de manier waarop zij werden geregistreerd en deels met de beperkingen van de 17e- en 18e-eeuwse archiven. Toch zijn er aanwijzingen dat Nijmegen, net als andere steden in Nederland, zwarte inwoners had. In een stad als Amsterdam werden de eerste zwarte bewoners geregistreerd in de 17e eeuw.¹⁰⁰ In Nijmegen vinden we voornamelijk zwarte mensen in het bevolkingsregister vanaf de 19e eeuw. Hun verhalen zijn moeilijk te reconstrueren, maar enkele bekende gegevens werpen enig licht op hun leven en de omstandigheden waaronder zij in de stad terechtkwamen.

De archiven van de 19e eeuw waren niet ingericht om zwarte bewoners of mensen met een achtergrond in de koloniën expliciet te identificeren. Slavernij was formeel verboden op het Nederlandse grondgebied in Europa, waardoor mensen bijna nooit als ‘slaaf’ werden geregistreerd. Personen werden meestal geregistreerd op basis van naam, geboorteplaats, beroep en adres, zonder vermelding van etniciteit of afkomst. Als een persoon geboren was in de kolonie betekent dit nog niet dat die persoon daar in slavernij had geleefd; er werden immers ook kinderen van plantage-eigenaren geboren. Dit betekent dat de aanwezigheid van mensen met een slavernijverleden vaak alleen kan worden afgeleid uit indirecte gegevens, zoals opvallende plaatsnamen, toegevoegde beschrijvingen in bevolkingsregisters of specifieke verwijzingen in brieven.

Een aanwijzing kan zijn dat voormalige tot slaaf gemaakte mensen soms als bedienden werkten in huishoudens van welvarende families die uit de kolonies afkomstig waren. Dit was bijvoorbeeld het geval bij Clazina, een vrouw die tussen 1832 en 1834 in Nijmegen woonde. Clazina, was afkomstig uit Suriname en wordt omschreven als een “mulatte meisje”.¹⁰¹ Ze leefde in Nijmegen als onderdeel van het huishouden van de familie Pichot in de Vleeshouwerstraat, met wie zij uit Suriname meereisde. Haar status in dit gezin blijft onduidelijk; hoewel ze formeel vrij was, is

100 M. Ponte, ‘Al de swarten die hier ter stede comen’. Een Afro-Atlantische gemeenschap in zeventiende-eeuws Amsterdam’, *TSEG – The Low Countries Journal of Social and Economic History* 15 (2019) 33-62.

101 Wingens ed., *Sporen van slavernijverleden in Gelderland*, 143.

het aannemelijk dat zij voor haar bewegingsvrijheid afhankelijk was van deze familie en zeer waarschijnlijk niet op eigen initiatief naar Nijmegen is gekomen. Haar inschrijving in het bevolkingsregister geeft verder geen details over haar achtergrond.

Een ander voorbeeld zijn de Congolese halfzussen Johanna en Alina Klein. Zij kwamen naar Nijmegen met hun vader, Gerhardus Jelles Klein, die in Congo had gewerkt. Na zijn overlijden werden de meisjes naar de weesinrichting Neerbosch gestuurd. Hun verhaal laat zien hoe kinderen van gemengde afkomst, vaak het resultaat van relaties tussen Europese mannen en vrouwen in de koloniën, in Nederland terecht kwamen. Het levensverhaal van Johanna en Alina na hun verblijf in Neerbosch is verder helaas ongedocumenteerd gebleven.

Nog een voorbeeld van mensen uit de kolonies in het Nijmegen van de 19e eeuw is Manille, zo heeft het onderzoek van *Mapping Slavery* aangetoond. Manille was de “gewezene lijfeigene van den Heere Richmond” en afkomstig uit Makassar, Indonesië. Manille is zeer waarschijnlijk onvrijwillig door de Amsterdamse koloniale officier Jan Christoffel Richemont meegenomen. Er is weinig bekend over de persoon en het leven van Manille. Het enige bewijs is een akte in het Gelders Archief van zijn overlijden op negentienjarige leeftijd in Nijmegen in 1814.¹⁰²

Een bijzonder visueel document over mensen uit de koloniën in Nederland in de 19e eeuw is het portret van Sedin, dat zich bevindt in de collectie van het Wereldmuseum in Rotterdam. Sedin, afkomstig van het Indonesische eiland Madura, kwam als zestienjarige in 1850 naar Nederland met het gezin van Bastiaan van der Zwaan. Omdat slavernij formeel verboden was, werd Sedin ingeschreven als bediende, een status die in werkelijkheid waarschijnlijk weinig verschilde van onvrije arbeid. Op het portret van het gezin staat Sedin ook letterlijk als een bediende achter de familie, met een schaal in zijn handen en in Indische kleding.

Het historische concept van het ‘huishouden’ was in de 19e eeuw meer dan alleen een gezin; het omvatte vaak personeel, verwanten en andere afhankelijke personen.¹⁰³ Binnen deze huishoudens stond de patriarch, meestal de mannelijke kostwinner, aan het hoofd. Hij had niet alleen

¹⁰² Ibid., 140.

¹⁰³ M. Martini en A. Bellavitis, ‘Household economies, social norms and practices of unpaid market work in Europe from the sixteenth century to the present’, *The History of the Family* 19 (2014) 273-282.

De van het Indonesische eiland Madura afkomstige Sedjo kwam als “bediende” met het gezin van Van der Zwaan naar Nijmegen in de negentiende eeuw. Bron: Collectie Wereldmuseum Rotterdam. Inventarisnummer TM-5422-1.

economische controle over het huishouden, maar ook juridische en sociale macht over de mensen die er deel van uitmaakten. Dit systeem bood bescherming en status aan sommige leden, maar kon voor anderen, zoals bedienden of afhankelijke personen, een vorm van onvrijheid betekenen. Hoewel slavernij in Nederland officieel verboden was, bleven koloniale verhoudingen binnen huishoudens bestaan, waarbij ongelijkheid en afhankelijkheid structureel aanwezig waren. Dit verklaart waarom personen zoals Clazina, Johanna en Alina Klein, Manille en Sedin in Nederland in een onduidelijke of afhankelijke positie terecht kwamen binnen huishoudens met koloniale connecties.

Nijmeegse stadsbestuurders en notabelen waren economisch betrokken bij het slavernijsysteem, met name via investeringen in plantages en het ontvangen van compensatiegelden na de afschaffing van de slavernij in 1863. De financiering van plantages gebeurde via aandelen, die vaak in families werden doorgegeven, wat de rol van huwelijkspolitiek benadrukte. Veel aandeelhouders, waaronder Nijmeegse families zoals Bedloo, Triebels en Engelen van Pijlsweert, verdienden aanzienlijke bedragen door plantages en later door compensatiegelden. Deze compensatie, bedoeld als tegemoetkoming voor 'bezitsverlies', benadrukt de economische waarde die het bezit van mensen vertegenwoordigde.

Dit hoofdstuk laat zien hoe plantages en tot slaaf gemaakte mensen een middel waren voor kapitaalopbouw, waarmee sociale status en politieke invloed werden versterkt. Deze verwevenheid van koloniale uitbuiting met lokaal bestuur en economische groei benadrukt de historische invloed van slavernij op regionale ontwikkeling. Hoewel veel Nijmeegse aandeelhouders enkel in sommige gevallen direct bestuurlijk actief waren in de stad, bleven de economische opbrengsten van slavernij zeer waarschijnlijk in de familie. Daarnaast wordt het tragische contrast zichtbaar tussen de economische winsten voor aandeelhouders en de structurele gewelddadigheid waarmee deze winsten werden behaald. Historische bronnen, zoals de Emancipatieregisters en reisverslagen, illustreren de realiteit van slavernij, waarin systematische uitbuiting met geweld in stand werden gehouden. Voor en na de formele afschaffing van de slavernij zijn meerdere mensen uit de koloniën, vermoedelijk onvrijwillig, naar Nijmegen gekomen. Zij werkten, of werden ingeschreven, als bediende voor vooraanstaande families.

2 Politieke betrokkenheid van het Nijmeegse stadsbestuur

Aan het einde van de 16e eeuw had Nijmegen als voorname handelsstad moeten inboeten. Zij was niet opgewassen tegen de groeiende economische concurrentie uit Hollandse en Zeeuwse steden en was in vergelijking met hen niet veel meer dan een middelgrote vestingstad in de periferie van de Republiek. Ondanks het verlies van haar sterke economische positie, bleef Nijmegen echter de voornaamste stad in het Gelderse gewest, waardoor de regenten een sleutelrol bleven uitoefenen op de binnen- en buitenlandse politiek van de Republiek.

In dit politieke hoofdstuk staat de politieke positie van de Nijmeegse regent centraal. Het getrapte vertegenwoordigingssysteem bood burgemeesters de kans te participeren in de verschillende politieke dimensies van de Republiek; de stad, het kwartier, het gewest, de Staat en ook de handelscompagnieën. In hoeverre konden zij invloed uitoefenen op koloniale kwesties en hoe verhiel dit zich tot slavenhandel en slavernij? Opende een functie binnen de magistratuur (het stadsbestuur) deuren in de koloniën? En in hoeverre speelden familiale en persoonlijke belangen hierin een rol? Verscheidene stadsbestuurders zullen als voorbeeld dienen om de mogelijkheden te beschrijven waarop zij in de verschillende politieke niveaus opereerden en hoe zij in de periode 1596-1873 deel uitmaakten van een koloniaal systeem dat dankzij slavernij in stand kon worden gehouden. Om te begrijpen op welke manier de Nijmeegse stadsbestuurders hun politieke macht konden inzetten, is het noodzakelijk om eerst uiteen te zetten hoe de vroegmoderne politieke instellingen in elkaar staken.

De Nijmeegse Magistratuur

Aan de vooravond van de Tachtigjarige Oorlog (ca. 1568-1648), kende Nijmegen een sterke economische en zeer bevoorrechtte positie in het rijk van Phillips II. Zoals uit het vorige hoofdstuk bleek, hadden de ligging aan de Waal en de vele handelsconnecties via de andere grote rivieren de stad geen windeieren gelegd. Privileges op het gebied van tolheffing, religie en vrije magistratuurskeuze waren voorrechten die de stad sinds de middeleeu-

wen als vanzelfsprekend had beschouwd. De Tachtigjarige Oorlog en de groeiende statuur van de prinsen van Oranje, maakten daar een einde aan. De aankomst van Prins Maurits van Oranje (1567-1625) voor de stadsmuren in 1591 markeerde een kantelpunt in de Nijmeegse geschiedenis en wordt ook wel de reductie genoemd. Maurits eigende zich het recht op de magistraatsbenoemingen toe en stuurde katholieke bestuurders de laan uit. Zolang een Prins van Oranje een machtspositie in de Republiek bekleedde, oefende hij invloed uit op de van oudsher vrije magistraatsverkiezingen.¹⁰⁴

De magistraat was het bestuurlijk orgaan van de steden in de Republiek. In Nijmegen werd de magistraat ook wel de Raad van Nijmegen genoemd, die doorgaans bestond uit 24 raadsleden.¹⁰⁵ Zij moesten in beginsel vermogend, voornaam en rechtschapen zijn. Op basis van deze criteria wordt aangenomen dat de raad voornamelijk bestond uit welgestelde kooplieden en vertegenwoordigers uit de belangrijkste ambten zoals stadssmeden en timmerlieden. Uit de raadsleden werden vervolgens 12 schepenen gekozen. Naast dat zij golden als de belangrijkste bestuurders van de stad, lag hun verantwoordelijkheid ook bij het oplossen van juridische kwesties en het uitvoeren van bepalingen.¹⁰⁶ Twee van hen bekleedden naast de functie van schepenen ook de positie van burgemeester, waarbij doorgaans de oudste werd gekozen als 'eerste burgemeester'.¹⁰⁷ De functie van burgemeester was een eervol beroep waarbij alle gewichtige zaken van de stad samenkwamen. Zo hielden de burgemeesters zich onder andere bezig met de lonen van de werkende lieden, de prijzen van consumptiemiddelen en de stedelijke hygiëne.¹⁰⁸ Hun positie maakte echter ook dat zij participeerden in de hogere politieke kringen in de Republiek, dat bijna als voorwaarde voor koloniale betrekkingen kan worden gezien.

Voor aanvang van de reductie kon de Nijmeegse burgerij vanuit het *Sinter Claesgilde* veel invloed uitoefenen op de magistraatsbenoemingen en mede bepalen wie de schepenen en burgemeesters werden. Dit orgaan van tegenmacht was een verzameling van vertegenwoordigers uit de voornaamste gilden en broederschappen van de stad. Door lieden

---

104 Kuys en Bots, *Nijmegen: geschiedenis van de oudste stad van Nederland Dl. 2, Middeleeuwen en Nieuwe Tijd*, 509.

105 Het werkelijke aantal raadsleden zou ten tijde van de Republiek fluctueren, hoewel het aantal van 24 de norm zou blijven.

106 Lemmens, *Stadhuys van Nijmegen*, 10.

107 Kuys en Bots, *Nijmegen: geschiedenis van de oudste stad van Nederland Dl. 2, Middeleeuwen en Nieuwe Tijd*, 489-493.

108 Ibid., 491-492.

te benoemen die niet al tot de magistraat behoorden voorkwamen zij dat individuen of families te veel macht naar zich toe trokken. Doordat het gilde met de reductie werd ontbonden en de stadhouder het recht op benoemingen naar zich toetrok, gingen bepaalde families de boventoon voeren in het Nijmeegse stadsbestuur.¹⁰⁹ De meeste stadsbestuurders kwamen uit enkele regentenfamilies die decennialang het politieke klimaat bepaalden. Hiermee werd sociale achtergrond in toenemende mate belangrijk voor het verkrijgen van een positie in het stadsbestuur.¹¹⁰ Velen van hen dankten hun vooraanstaande positie aan een voorouder die als vermogend handelaar de top van de stedelijke bestuurslaag had weten te bereiken. Zo stamden de Nijmeegse families Kelffken en Verbolt af van succesvolle wijnhandelaren en was de eerdergenoemde familie Singendonck welvarend door zowel de laken- als ossenhandel. Eenmaal comfortabel in het ambt van raad, schepen of burgemeester trachtten deze families zich in deze posities vast te bijten.

Een voorwaarde voor het bemachtigen van belangrijke posities in het stadsbestuur en daarbuiten, was het onderhouden van een breed en hecht (sociaal) netwerk. Zo schreef historicus Luc Panhuysen dat 'dienst en wederdienst' de gangbare omgangsnorm in de 17e eeuw was.¹¹¹ Met het verlenen van gunsten en het geven van giften werd sociaal krediet opgebouwd, dat op zijn tijd weer toegang verschaftte tot financieel krediet en politieke invloed.¹¹² In de 18e eeuw veranderde dit maar weinig. Zoals later zal blijken speelden vrienden (en in meerdere mate familie) een belangrijke rol in het verkrijgen van bestuurlijke posities of fungeerden zij als vangnet bij financiële tegenslag.¹¹³ Het is belangrijk om ons bewust te zijn van deze gang van zaken, omdat het verklaard hoe juist de (stedelijke) elite een ingang in de koloniën (of koloniale bestuursfuncties) kon vinden. Binnen de muren van de stad was vriendjes- en achterkamertjespolitiek aan de orde van de dag. De Nijmeegse regent Justinus de Beyer (1705-1772) was

109 Ibid., 509.

110 J.I. Israel, *De Republiek 1477-1806* (6de druk: Franeker: Van Wijnen, 2008) 132.

111 L. Panhuysen, *De ware vrijheid: de levens van Johan en Cornelis de Witt* (11de druk; Amsterdam: Atlas 2005).

112 C. Muldrew, *The Economy of Obligation: The Culture of Credit and Social Relations in Early Modern England* (Londen: Palgrave MacMillan 1998); G.H. Janssen, *Creaturen van de Macht: Patronage bij Willem Frederik van Nassau (1613-1664)* (Amsterdam: Amsterdam University Press 2005).

113 L. Kooijmans, *Vriendschap en de kunst van het overleven in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam: Bert Bakker 2016) 14-19.

hier in zijn eigen tijd al terdege van bewust. De belangrijkste posten in het stadsbestuur werden zodoende al lang voor aanvang van de verkiezingen onderling vergeven. Dit leidde onder andere tot factievorming binnen de magistraat, waarin niet alleen familieverhoudingen parten speelde, maar ook het bekennen van kleur. Zo viel de magistraat meermaals in verdeeldheid, tussen staatsgezinden en aanhangers van Oranje.¹¹⁴

Functies binnen het stadsbestuur konden ook worden vervuld door leden van de adel. Als zij vermogend genoeg waren, traden zij toe tot de *Nijmeegse Ridderschap*, die in tegenstelling tot de stadsburgers, de lieden op het platteland vertegenwoordigden. Wie niet over een adellijk predicaat beschikte, kon zelfs na het verwerven van heerlijkheden, niet toetreden tot de Ridderschap. Op deze manier konden de armen van de adel dus wel in de magistraat reiken, maar die van de magistraat niet in de Ridderschap. De benoemingen van *riddermatigen* was vaak het resultaat van een onstuimige politieke periode, zoals wanneer de stadhouderloze tijdperken ten einde kwamen.¹¹⁵ Door riddermatigen in belangrijke posities te benoemen, trachtten de stadhouders zich aan hen te binden. Een kleine 15 procent van de nieuw toegetreden raadsleden in Nijmegen tussen 1619 en 1650 was van adel.¹¹⁶ Bekende Gelderse geslachten als Van Lynden, Van Welderen en Van Randwijck konden door inmenging van de Oranjes belangrijke posities binnen het Nijmeegse magistraat verwerven. Hoewel riddermatigen hun lidmaatschap in de Nijmeegse Ridderschap dienden op te geven wanneer zij toetraden tot het stadsbestuur, zal het de machtspositie van de adel juist alleen maar ten goede zijn gekomen.

Als onderdeel van hun verantwoordelijkheid, trachtte het Nijmeegse stadsbestuur de stedelijke economie op geheel eigen wijze te stimuleren. Zoals bleek uit het economische hoofdstuk, hield het stadsbestuur er geringe economische betrekkingen met de koloniën op na. In de zeegewesten Holland en Zeeland gingen stedelijke bestuursfuncties hand in hand met het bewindhebberschap in een handelscompagnie.¹¹⁷ Dit is enigszins logisch, gezien ook deze regenten vaak hun vermogen hadden vergaard

114 H. Bots en E. Bots-Estourgie, *Justinus de Beyer 1705-1772: Een geletterd Nijmeegs magistraat* (Nijmegen: Vantilt 2021) 182-183.

115 Het eerste Stadhouderloze Tijdperk vond plaats tussen 1650-1672, het tweede tussen 1702-1747.

116 J. Dronkers en C.O.A. Schimmelpenninck van der Oije, *Adel en ridderschap in Gelderland: tien eeuwen geschiedenis*. Adelgeschiedenis 12 (Zwolle: WBOOKS, 2013) 98, 119-20.

117 Gaastra, *Geschiedenis van de VOC*, 19-21.

in de handel en daarom kennis van (koloniale) zaken hadden. Vooral voor regenten in wiens steden de compagnieën bestuurskamers hadden gevestigd, was een dubbele bestuursfunctie goed te verenigen en soms zelfs een vereiste. In Delft werden bijvoorbeeld na 1699 uitsluitend nog stadsbestuurders benoemd in Delftse kamer van de VOC.¹¹⁸ Voor de Nijmeegse stadsbestuurders lag dit anders. De geografische ligging van Nijmegen maakte het op het eerste gezicht niet vanzelfsprekend dat stadsbestuurders ook bewindhebber waren in een overzeese compagnie. Toch gingen de handelscompagnieën een wezenlijke rol spelen in het leven van de Nijmeegse regent. En dat begon al in het stadhuis.

Het Stadhuis

Op 7 januari 1629 luidden de klokken en bolderden de kanonnen in de Keizersstad. Admiraal Piet Hein (1577-1629) had in dienst van de WIC de Zilvervloot veroverd!¹¹⁹ Het nieuws van de overwinning bereikte alle uithoeken van de Republiek en werd dus ook in Nijmegen gevierd. Enkele maanden later organiseerde de magistraat een afscheidsreceptie voor de Nijmeegse kolonel Diederik van Weerdenburch (?-1656). De kolonel verliet de garnizoensstad om het bevel van de WIC-troepen in Nederlands-Brazilië op zich te nemen en de strijd met de Portugezen om de hegemonie in de kolonie aan te gaan.¹²⁰ Hij schapte het tot opperbevelhebber van de land- en zeestrijdkrachten en speelde een belangrijke rol in de ontwikkeling van Nederlands-Brazilië.¹²¹ Eén van de forten net buiten Recife droeg decennialang zijn naam.¹²² Na de verovering van Olinda in Pernambuco, organiseerden de Nijmeegse stadsbestuurders op 23 april 1630 een dankdag met speciale predicatie.¹²³ Het is goed mogelijk dat de Nijmeegse predikant en geleerde Johannes Smetius (1590-1651) hier zijn lofzang predikte, die hij speciaal voor Van Weerdenburch geschreven had. Het gedicht vergeleek

118 Fatah-Black, Lauret en Van den Tol, *Geketend voor Hollands Glorie*, 39.

119 NL-NMRRAN, 1 *Stadsbestuur Nijmegen 1196-1810*, inv.nr. 94 'Raadtsignaat, 1627-1629', scan 174.

120 NL-NMRRAN, 1 *Stadsbestuur Nijmegen 1196-1810*, inv.nr. 94 'Raadtsignaat, 1627-1629', scan 236.

121 C.R. Boxer, *De Nederlanders in Brazilië, 1624-1654* (Alphen aan den Rijn: Sijthoff 1977) 65.

122 L.A.H.C. Hulsman, 'Colonial fortifications in Brazil preliminary inventory. Historical research in the Netherlands', *New Holland Foundation Contributions to the Atlas of Dutch Brazil* (2015) aldaar 30-31.

123 NL-NMRRAN, 1 *Stadsbestuur Nijmegen 1196-1810*, inv.nr. 95 'Raadtsignaat, 1630-1633', scan 34; Boxer, *De Nederlanders in Brazilië*, 57.

de kolonel met Julius Civilis, die in het jaar 69 in opstand kwam tegen de Romeinen.¹²⁴ Smetius zag Van Weerdenburch dan ook niet als een kolonist met de drang om zich te verrijken, maar als een aanvoerder vechtend tegen de Spaanse onderdrukker. Desalniettemin werd met de verovering van Olinda en Recife en later de rest van Pernambuco, de fundering gelegd voor de eerste Nederlandse plantagekolonie.

Kolonel Van Weerdenburchs verovering schetst een voorbeeld van hoe het Nederlands kolonialisme al vroeg in de 17e eeuw doordrong binnen de Nijmeegse stadsmuren. Er heerste een bewustzijn van een Republiek die ver buiten haar eigen landsgrenzen opereerde. Steden, ook Nijmegen, gingen hier zelf deel van uitmaken. De politieke besluitvorming door de magistraatsleden over koloniale kwesties werd echter niet in het stadhuis beslecht. De koloniën zelf, de instanties die zich ertoe verhielden, en de burgers wiens connecties overzee reikten, werden er wel besproken. Zo schreven de bewindhebbers van de VOC de Raad wanneer zij het vermoeden hadden dat deserteurs zich in de stad ophielden en werd toestemming gevraagd voor vrij transport van compagniesoldaten over de Waal.¹²⁵ Het kwam ook voor dat de schepenen goedkeuring moesten geven voor zaken van persoonlijke financiële aard die betrekking hadden op de koloniën. Zo vroeg de Nijmeegse burger Arnoldus Looijen in 1762 aan het stadsbestuur een gereserveerd geldbedrag op te nemen dat was bedoeld voor een familielid in de kolonie van Berbice.¹²⁶ Dusdanige koloniale onderwerpen waren wekelijks aan de orde en benadrukken de mentale nabijheid van de koloniale wereld voor de stadsbestuurders, maar waren voor de stad doorgaans van weinig belang. Het was pas tijdens de kwartier- en landdagen, dat Nijmeegse stadsbestuurders meediscussieerden én beslisten over koloniale aangelegenheden. De koloniale kwesties die bij de magistraat binnenkwamen, waren vaak lokaal van aard en vertellen ons niet veel over de betrokkenheid van regenten bij slavenhandel of slavernij. Het toont echter wel dat een stad als Nijmegen op lokaal bestuurlijk niveau te maken kreeg met het Nederlandse overzeese imperium. Het was pas tijdens de kwartier- en landdagen dat de Nijmeegse stem zijn weerklank in de Nederlandse overzeese gebieden hoorde.

124 L. Nelissen, 'Smetius, de Zilvervloot en Olinda', *Nijmeegs Katern* 26 (2012) 50-55.

125 NL-NMRAN, 1 *Stadsbestuur Nijmegen 1196-1810*, inv.nr. 180 'Raadtsignaat 1762', scan 45;

NL-NMRAN, 1 *Stadsbestuur Nijmegen 1196-1810*, inv.nr. 206 'Raadtsignaat 1788', scans 78-79.

126 NL-NMRAN, 1 *Stadsbestuur Nijmegen 1196-1810*, inv.nr. 180 'Raadtsignaat 1762', scan 105.

De Gelderse Kwartieren

Naast de dagelijkse taken als raad, schepen of burgemeester, werden enkele magistraatsleden afgevaardigd om de stedelijke belangen te behartigen in de kwartier- en landdagen van het 'hertogdom Gelre en graafschap Zutphen', zoals de provincie officieel werd aangeduid. Ten tijde van de Republiek, was de provincie Gelderland verdeeld in drie kleinere politieke eenheden, die kwartieren werden genoemd. Vanaf 1579 kende het gewest de kwartieren van Zutphen, met als hoofdstad Zutphen; Veluwe, met als hoofdstad Arnhem; en Nijmegen, met als hoofdstad Nijmegen. Deze kwartieren waren, net zoals de gewesten in de Republiek, alle autonoom in hun eigen kwartier. Binnen hun grenzen golden eigen rechten en privileges. De drie kwartieren werden bestuurd door een Statencollege waarin de afgevaardigden van de voornaamste steden van het kwartier samenkwamen. Binnen het kwartier van Zutphen waren dit de steden Lochem, Doesburg, Doetinchem, Groenlo en Zutphen, binnen het kwartier van de Veluwe waren dit de steden Harderwijk, Elburg, Hattem, Wageningen en Arnhem, en binnen het kwartier van Nijmegen waren dit de steden Tiel, Zaltbommel en Nijmegen. De steden Zutphen, Arnhem en Nijmegen vormden de hoofdsteden binnen hun eigen kwartier en hadden het meest in de melk te brokkelen als het om kwartierlijke of gewestelijke politiek ging.¹²⁷ Zo was hun stem evenveel waard als de stemmen van alle overige steden in het kwartier.¹²⁸

De vooraanstaande positie van Nijmegen stamde uit de late middeleeuwen, toen zij zich als aanvoerder van de kwartieren had opgeworpen tegen de landsheer en de vrijheden van de Gelderse steden bewaakte.¹²⁹ De machtspositie die zij zich daarmee had toegeëigend, bleef ze in de opvolgende eeuwen behouden. Dit had onder andere te maken met de demografie en financiële positie van het Nijmeegse kwartier. Het kende het hoogste bevolkingsaantal van de drie kwartieren en droeg in financieel opzicht de zwaarste lasten van het gewest bij betalingen aan de staatskas, circa 46 procent.¹³⁰ Hoewel er door de eeuwen heen de nodige discussies

127 M. Haageman, R. de Graaf en T. Bosch, *Gelderland als Nederlands Gewest van 1534 tot 1795. Verhaal van Gelderland III* (1ste druk; Amsterdam: Boom 2022).

128 Israel, *De Republiek*, 312.

129 Haageman, De Graaf en Bosch, *Gelderland*, 115.

130 R. Fruin, *Geschiedenis der Staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek* (2de druk; Den Haag: Martinus Nijhoff 1922) 227-230.

zijn gevoerd over de exacte verdeling van de lasten, nam het kwartier van Nijmegen in de 17e en 18e eeuw gemiddeld genomen zo'n vijftig procent van de Gelderse betalingen aan de Staten-Generaal voor zijn rekening.

De eerdergenoemde Ridderschap vertegenwoordigde het platteland binnen het kwartier en waren zowel binnen als buiten het kwartier gre-tige bestuurders. Waar in de gewesten Holland en Utrecht tussen 1650 en 1795 gemiddeld tien edelen vertegenwoordigd waren in de Ridderschap, waren dit er in Gelderland zeventig. Bijna de helft van hen was afkomstig uit het kwartier van Nijmegen.¹³¹ Het Statencollege (gedeputeerde Staten) werd gevormd door een zestal leden, waarvan er drie uit de steden en drie uit de Ridderschap afkomstig waren. En hoewel de steden vele malen rijker waren dan de Ridderschap, was de bestuurlijke macht dus evenredig verdeeld.¹³² Tijdens de kwartierbijeenkomsten werden voornamelijk zaken besproken die speelden binnen de eigen grenzen, maar deze bijeenkomsten werden ook gebruikt om een standpunt te formuleren voor de zaken die tijdens de landdag ter sprake werden gebracht. Het is in deze bestuurlijke laag dat belangrijke besluiten over koloniale kwesties moesten worden genomen. Wanneer ingrijpende financiële bijdragen werden voorgelegd, kon het gebeuren dat de Nijmeegse afgevaardigden eerst in conclaaf gingen met het eigen stadsbestuur. Zo vroegen de gedelegeerden uit Nijmegen in de kwartierversameling in 1632 eerst om toestemming van het Nijmeegse stadsbestuur voor een gewestelijke bijdrage van f 600.000 voor het financieren van 36 compagnieën van de WIC. Het stadsbestuur ging akkoord met de bijdrage zolang zij, net als Arnhem en Zutphen, maar niet verantwoordelijk hoefde te zijn voor de verzorging van de troepen.¹³³

Honderd jaar later was de wereld aanzienlijk veranderd, maar leek de gang van zaken in de kwartierlijke politiek ongewijzigd. Inmiddels was de Nederlandse Republiek in het bezit van verscheidene koloniën in Azië, Afrika en West-Indië, maar werd er nog steeds teruggevallen op de steden in de gewesten om de koloniale problematiek het hoofd te bieden. Zo belandde de kwestie van de ingrijpende slavenopstand die in 1763 plaatsvond in de Nederlandse plantagekolonie van Berbice (hedendaags Guyana) ook op de vergadertafel van de Gedeputeerde Staten. Investeerders, compagnie-

131 Dronkers en Schimmelpenninck van der Oije, *Adel en ridderschap in Gelderland*, 97.

132 Fruin, *Geschiedenis der Staatsinstellingen*, 230.

133 NL-NMRAN, 1 *Stadsbestuur Nijmegen 1196-1810*, inv.nr. 95 'Raadtsignaat 1630-1633', scans 220-221.

bestuurders en de Staten-Generaal zetten alles op alles om de val van de kolonie tegen te gaan. De afgevaardigden binnen het Nijmeegse kwartier waren op 1 juli overeengekomen dat de kolonie van Berbice, privébezit van de Sociëteit van Berbice, moest worden “...bijgestaan en beveiligd door het leger...”¹³⁴ Om de kolonie voor de ondergang te behoeden stelden zij voor twee bataljons ter beschikking te stellen onder de regie en expertise van de Hertog van Brunswijk. Hoewel de gewesten de kosten van de expeditie dekten, was het Nijmeegse kwartier van mening dat alle gelden uiteindelijk moesten worden terugbetaald door de plantagehouders en de bewindhebbers van de kolonie. Dat de stad Nijmegen het binnen het kwartier voor het zeggen had blijkt wel uit de presentielijst. Maar liefst acht afgevaardigden uit Nijmegen waren aanwezig tijdens de kwartiervergadering, terwijl er uit Tiel maar drie en uit Zaltbommel maar één afgevaardigde aanwezig was.¹³⁵

De landdag

Net als binnen de kwartieren, was het aantal afgevaardigden van de steden en de Ridderschap gelijkmatig verdeeld, vastgelegd in het zogenoemde *halfscheyd*. Dit betekende dat ook op gewestelijk niveau, de riddermatigen aanzienlijke invloed konden uitoefenen.¹³⁶ Elk kwartier werd grofweg vertegenwoordigd door dertig personen, waardoor tijdens een landdag al snel honderd afgevaardigden aanwezig konden zijn. Zo’n omvangrijke groep stond een vruchtbare vergadering in de weg. Daarom werden vanuit elk kwartier zes afgevaardigden benoemd om de zaken te bespreken, van waaruit één voorzitter werd gekozen.¹³⁷ In het kwartier van Nijmegen was dit gewoonlijk de burggraaf van Nijmegen, de bewaarder van de Valkhofburcht, en in de andere kwartieren de landdrosten. Tezamen vormden deze 18 mannen de landschapstafel, die werd voorgezeten door de burggraaf van Nijmegen en ook wel de *directeur* werd genoemd.¹³⁸

134 NL-NMRRAN, 1 *Stadsbestuur Nijmegen 1196-1810*, inv.nr. 3555 ‘Kwartierrecessen 1764’, scans 29-30.

135 NL-NMRRAN, 1 *Stadsbestuur Nijmegen 1196-1810*, inv.nr. 3555 ‘Kwartierrecessen 1764’, scan 28.

136 Dronkers en Schimmelpenninck van der Oije, *Adel en ridderschap in Gelderland*, 98.

137 Beschreven archiefstukken in het Gelders Archief onder bestuursorganen – gewestelijk, landdag: <https://www.geldersarchief.nl/bronnen/archieven?mizig=210&miaadt=37&mico-de=0003&miview=inv2#inv3t1>

138 Fruin, *Geschiedenis der Staatsinstellingen*, 229.

Binnen de landschapstafel waren strikte afspraken gemaakt over eerlijke vertegenwoordiging. Zo vond de landdag bij toerbeurt elk jaar in een andere kwartierhoofdstad plaats. Het Nijmeegse stadhuis werd in 1657 grondig verbouwd, waarbij er veel aandacht werd besteed aan de Landschapskamer en de vergaderzalen van de kwartieren van Zutphen en Veluwe.¹³⁹ De discussies die tijdens de landdag werden gevoerd, waren vaak financieel van aard, en betroffen de subsidies aan de generaliteit.¹⁴⁰ Elk jaar diende de Raad van State een *Staat van Oorlog* in, waarin documenten waren uitgeschreven voor de financiering van de defensie-uitgaven. De landschapstafel diende hierover te vergaderen, waarna onderwerpen vaak ook nog in de kwartierkamers werden behandeld. Tijdens de landdagen werden er op basis van eenparigheid van stemmen conclusies geformuleerd. Dit betekende dat één persoon de conclusie van de landdag kon tegenwerken. In tegenstelling tot de andere bestuurders, vond de Veluwse edelman Willem van Haersolte tot Yrst in de jaren 1760 de equipage van zes schepen ter bescherming van de koloniën in het Atlantisch gebied veel te kostbaar en hield hij de plannen met zijn ene stem tegen. Hierdoor werd het besluit binnen de Staten-Generaal lang opgehouden.¹⁴¹ De Nijmeegse voorzittersfunctie maakte het mogelijk om de vergaderingen enigszins te sturen en benadrukt de belangrijke positie van het kwartier en de stad binnen het gewest.

Het was van groot belang dat afgevaardigden gelijkgestemd raakten waarvoor overredingskracht van groot belang was. Zoals gezegd was de directeur de voorzitter van de landdag en de vertegenwoordiger uit het eerste kwartier.¹⁴² Vaak was dit een vertegenwoordiger uit de Ridderschap, niet zelden benoemd door de stadhouder. In 1754 werd de positie van burggraaf door stadhouder Willem V toebedeeld aan de adellijke Frans Godard van Lynden, lid van het Nijmeegse Ridderschap.¹⁴³ De rol van de adel in deze geschiedenis is onder andere belangrijk, omdat een telg uit een familie beslissingen kon helpen nemen die zijn eigen familie ten goede kwam.

¹³⁹ Lemmens, *Het stadhuis van Nijmegen*, 28-29.

¹⁴⁰ Subsidies voor de Generaliteit waren generiek, en dus altijd bedoeld om de belangen van de gehele Republiek te dienen.

¹⁴¹ M.A.M. Franken, *Dienaar van Oranje: Andries Schimmelpenninck van der Oije 1705-1776: een politieke en bestuurlijke levensbeschrijving van een Gelderse luitenant-stadhouder* (Zutphen: Walburg Pers 2002) 236-237.

¹⁴² Ibid., 224.

¹⁴³ J.A.E. Kuys e.a. ed., *Biografisch Woordenboek Gelderland 2. Bekende en onbekende mannen en vrouwen uit de Gelderse geschiedenis* (Hilversum: Verloren 2000) 66-68.

Zo mag het niet onopgemerkt blijven dat enkele telgen uit de familie Van Lynden aanzienlijke belangen hadden in Surinaamse plantages.¹⁴⁴ Naast de belangrijke rol van de voorzitter had het Nijmeegse kwartier ook nog een ander voordeel op de landdag. Omdat de afgevaardigden uit het kwartier van Nijmegen als eerste hun stem uitbrachten kon hun stem door de andere kwartieren als adviserend worden beschouwd. Het is dan ook niet verwonderlijk dat het uit het kwartier van Nijmegen voorgestelde beleid over de opstand in Berbice grotendeels werd overgenomen door de overige kwartieren. Het ingenomen standpunt dat pleitte voor het zenden van troepen, openheid op het gebied van informatie en de uiteindelijke terugbetaling van de kosten van de expeditie, werd namelijk door de Gelderse afgevaardigden uitgedragen in de vergadering van de Staten-Generaal.¹⁴⁵ De rol van de stadhouder was daarbij overigens niet onbelangrijk, gezien hij de voorzitters uitdrukkelijk had verzocht tot goedkeuring.¹⁴⁶

Het belang van Gelderland voor de politiek van de Republiek is ook terug te zien in de giftenstrategie van Johan Maurits van Nassau-Siegen (1604-1679), gouverneur-generaal van Nederlands-Brazilië. Johan Maurits had een grote verzameling van 'curiositeiten' die onder andere bestond uit koloniale goederen, schilderijen en mensen die hij vaak met anderen deelde. Aan de Franse Zonnekoning Lodewijk XIV had Johan Maurits bijvoorbeeld meer dan veertig schilderijen van Brazilië cadeau gedaan.¹⁴⁷ Aan de Deense koning Frederik III had Johan Maurits meer dan twintig schilderijen gestuurd, onder andere van Braziliaanse flora en fauna en van Afrikaanse mannen.¹⁴⁸ Door cadeaus te geven hoopte Johan Maurits in de gunst van deze Europese vorsten te komen, om op die manier te proberen de Europese politiek te beïnvloeden.¹⁴⁹ Ook op het nationale politieke toneel speelden dergelijke giften een rol en daarom stuurde Johan Maurits een exemplaar van het door Caspar Barlaeus geschreven boek *Rerum per*

144 M. Duin, 'De Plantage van Onze Voorouders: op zoek naar sporen van het slavernijverleden in mijn familiegeschiedenis', *Het Lyndenblad* 23 (2019) 14-20, aldaar 14-20.

145 NL-HANA, 1.01.02 *Staten-Generaal*, inv.nr. 3818, scan 302, 7 juli 1763.

146 Franken, *Dienaar van Oranje*, 240-241; Voor stadhouders die hun politieke macht gebruiken, zie ook: Janssen, *Creaturen van de Macht*.

147 Koninklijke Verzamelingen (NL-HAKV), inv.nr. A04b-1478-488, brief van Lodewijk XIV aan Johan Maurits, 7 september 1679.

148 M. Françaço, 'Global connections: Johan Maurits of Nassa-Siegen's collection of curiosities', in: M. van Groesen ed., *The legacy of Dutch Brazil* (Cambridge: Cambridge University Press 2014) 105-123, aldaar 105.

149 C. Anderson, 'The Old Indies at the French Court: Johan Maurits's Gift to Louis XIV', *Early Modern Low Countries* 3 (2019) 32-59.

octennium in Brasiliae naar de landdag.¹⁵⁰ Het boek bevatte een zeer optimistische uiteenzetting van Nederlands eerste plantagekolonie ten tijde van het bestuur van Johan Maurits en was rijk geïllustreerd met schetsen van Frans Post. Johan Maurits, zelf slavenhouder en handelaar, kon met dit boek zowel zijn eigen aanzien oppoetsen als de steun vergroten voor het kolonialisme en slavernij.¹⁵¹ Gezien de beperkte economische bijdrage van Gelderland, zal het motief voor de gift van *Rerum per octennium*, net als de schilderijen voor de Franse en Deense koning, primair politiek zijn geweest.

Wanneer de portemonnee moest worden getrokken, kwamen de bijdragen van het gewest Gelderland niet in de buurt van de exorbitante bedragen die Holland betaalde. Gelderland droeg als gewest ongeveer tussen de vijf à zes procent bij aan de gezamenlijke kosten van de Republiek. Holland, daarentegen, droeg gemiddeld tussen de 58 en 62 procent van de kosten.¹⁵² Desalniettemin ging het om aanzienlijke bedragen van honderdduizenden guldens. Omdat Gelderland verdeeld was in kwartieren, werden subsidies niet als gewest, maar als kwartier voldaan. Doordat we op de hoogte zijn van de verdeelsleutel van de kwartieren, kunnen we goed inschatten wat het aandeel van het Nijmeegse kwartier moet zijn geweest bij soortgelijke kwesties. Zo ging het gewest Gelderland in 1625 akkoord met een betaling van f 250.000 aan subsidies voor de WIC.¹⁵³ Op basis van de jaarlijks te bepalen subdivisie blijkt dat het kwartier van Nijmegen in dat jaar 46,2 procent van de generaliteitslasten voor zijn rekening nam, terwijl Zutphen opdroeg voor 17,6 procent en Arnhem voor 36,2 procent.¹⁵⁴ Volgens deze verdeling leverde het Nijmeegse kwartier dan een bijdrage van f 115.000. De aanhoudende oorlogsinspanningen met de Spanjaarden op het eigen terrein, en de kosten die daarbij kwamen kijken, leidden er echter toe dat er al snel schulden werden gemaakt. In 1647 verklaarde het kwartier van Nijmegen de WIC pas met haar vermogen te kun-

150 NL-HaNA, 1.12.01 *Provinciale Resoluties*, inv.nr. 57, folio 47.

151 C. Monteiro en E. Odegard, 'Slavery at the Court of the 'Humanist Prince' Reexamining Johan Maurits van Nassau-Siegen and his Role in Slavery, Slave Trade and Slave-smuggling in Dutch Brazil', *Journal of Early American History* 10 (2020) 3-32; E. Odegard, *Patronage, Patrimonialism, and Governors' Careers in the Dutch Chartered Companies, 1630-1681* (Leiden: Brill 2022).

152 Israel, *De Republiek*, 315.

153 NL-NMRAN, 1 *Stadsbestuur Nijmegen 1196-1810*, inv.nr. 3500 'Landdagrecessen 1575-1636', folio 403.

154 NL-NMRAN, 1 *Stadsbestuur Nijmegen 1196-1810*, inv.nr. 3500 'Landdagrecessen 1575-1636', folio 361.

nen 'assisteren' nadat er vrede met Spanje was gesloten en het kwartier in een betere financiële staat verkeerde.¹⁵⁵ Gezien de compagnie in 1621 mede was opgericht om de Habsburgers in de koloniën te bestrijden en de druk op de Republiek te verlagen, betekende nieuwe bijdragen na de vrede dus een directe investering in kolonialisme, in plaats van in de strijd met de Spaanse erfvijand.

In de 18e eeuw kwamen meerdere subsidieaanvragen op de landdag binnen waarin werd gevraagd bij te dragen aan het behoud van de koloniën. Zo ging de landdag aan het begin van de 18e eeuw akkoord met een jaarlijkse schenking van één soldaat voor Suriname voor iedere honderd die er in het gewest werden geworven. In de praktijk kwam dit neer op een financiële regeling, waar het Nijmeegse kwartier al snel schulden voor opbouwde. Later in dit hoofdstuk komt nog verder aan bod hoe deze kwartierlijke schulden als pressiemiddel werden gebruikt in de bewindhebberskamer van de WIC. Hoewel afgevaardigden uit het Nijmeegse kwartier actief participeerden tijdens de Gelderse landdagen, eindigde hun betrokkenheid bij koloniale kwesties niet aan de landschapstafel. De vertegenwoordigers van de Nijmeegse kwartieren werden ook gekozen om de Gelderse belangen te behartigen op het hoogste politieke niveau: de Staten-Generaal.

De Staten-Generaal

Een belangrijk component van de landdagen waren de boven-gewestelijke benoemingen. Het ging hier om prominente bestuursfuncties buiten het eigen gewest, zoals het rekenmeesterschap of een zetel in de bestuurskamer van één van de admiraliteiten die verantwoording droegen voor de vloot. Naast dat deze posities zeer prominent waren, waren ze ook gewild door de hoge financiële compensatiegelden. Het gewest Gelderland kon normaliter zes afgevaardigden benoemen voor de Staten-Generaal, twee voor de Raad van State, twee voor de Generaliteitsrekenkamer, vier voor de admiraliteitscolleges, één voor de Oost-Indische Compagnie en één voor de West-Indische Compagnie.¹⁵⁶ Hoewel het aantal afgevaardigden dat namens de provincies naar de Staten-Generaal werd gestuurd onderling

¹⁵⁵ NL-HAaNA, 1.12.01 *Prov. Resoluties*, inv.nr. 57, folio 696.

¹⁵⁶ Haageman, De Graaf en Bosch, *Gelderland*, 112.

kon verschillen had elke provincie altijd maar één stem. Het maximaal aantal zetels per provincie was zoals gezegd zes, hoewel de kleinere provincies zoals Utrecht, Overijssel, Friesland en ook Gelderland in de praktijk vaak maar twee of drie leden naar de Staten-Generaal afvaardigden. Bij dermate urgente kwesties werden echter meerdere vertegenwoordigers naar het Binnenhof gestuurd als *extraordinaris afgevaardigden*.¹⁵⁷

De positie van Gelderland binnen het staatsbestel van de Republiek was uniek. Als voormalig Hertogdom, bekleedde het gewest de hoogste rang in de Republiek. Deze positie gaf de Gelderse afgevaardigden bijzondere voorrechten. Zo prijkten de namen van Gelderse afgevaardigden altijd bovenaan het perkament, mochten zij als eerste spreken tijdens vergaderingen, brachten zij als eerste hun stem uit en waren zij de eersten die hun handtekening mochten zetten tijdens verdragen. Deze voorrangspositie resulteerde er eveneens in dat Gelderse afgevaardigden automatisch het voorzitterschap bekleedden binnen de vele commissies van de Staten-Generaal.¹⁵⁸ Omdat het ook hier niet efficiënt was om alle zaken gezamenlijk te bespreken, werden speciale onderwerpen toebedeeld aan de commissies, zoals Nederland heden ten dage het parlement ook verdeeld heeft in specialistische commissies.

Verscheidene commissies binnen de Staten-Generaal hielden zich in meer of mindere mate bezig met koloniale aangelegenheden. Zo waren er commissies voor Oost- en West-Indische Zaken, een commissie voor Zeezaken en een commissie voor Buitenlandse Zaken. De Gelderse voorrangspositie in de Staten-Generaal resulteerde erin dat vele Nijmeegse afgevaardigden het voorzitterschap over deze commissies bekleedden. Kwesties over de veroveringen van handelsforten, de bescherming van de koloniën of het neerslaan van slavenopstanden, werden hier besproken. De voorzitters van de commissies droegen de verantwoordelijkheid voor het onderzoeken van de voorgelegde kwesties en dienden nauw contact te onderhouden met de betrokken partijen. Tussen de onderhandelingen door rapporteerden zij hun bevindingen aan de Staten-Generaal, die uiteindelijk op basis van stemmen een doorslaggevende keuze kon maken. Wanneer onderwerpen door de staten of gewesten dermate interessant werden geacht, lieten zij een kopie maken om tijdens hun eigen vergaderingen te bespreken. De meeste koloniale kwesties hadden vaak direct

¹⁵⁷ Israel, *De Republiek*, 321.

¹⁵⁸ Haageman, De Graaf en Bosch, *Gelderland*, 130; Israel, *De Republiek*, 321.

gevolgen voor de zeevarende kooplieden in Holland, Zeeland en West-Friesland, waardoor in de praktijk vooral zij kopieën meenamen. Hoewel ook vertegenwoordigers uit andere Gelderse steden een positie konden bekleden, traden de Nijmeegse stadsbestuurders of vertegenwoordigers van de Ridderschap op de voorgrond. Om de rol van de Nijmeegse voorzitters in de commissies beter te kunnen duiden, zullen twee voorbeelden worden geschetst van de rol van de voorzitters en hoe zij zich verhielden tot kwesties waarin het in stand houden van het Nederlandse koloniale imperium en het bevorderen van de slavenhandel ter sprake kwamen.

François Verbolt

De familie Verbolt behoorde in de 17e en 18e eeuw tot de meest prominente regentenfamilies van Nijmegen. Al vanaf de 16e eeuw namen leden van deze familie een plek in binnen het stadsbestuur, waar ze tot halverwege de 18e eeuw onderdeel van uit bleven maken. De Pater Familias was Hendrick Verbolt (ca. 1560-1605), die naast schepen ook wijnverkoper en uitbater van een populaire herberg in de stad was.¹⁵⁹ De successen van Hendrick plaveide de weg naar het regentschap voor zijn zoon Nicolaes Verbolt (1605-ca.1662), die naast schepen maar liefst negen keer werd verkozen tot burgemeester en diende als afgevaardigde namens Gelderland in de Staten-Generaal en zichzelf tot de vertrouwenskring van Prins Frederik Hendrik kon rekenen. Uit zijn huwelijk met Anna Crip, de dochter van de griffier van het hof van Holland, werd François Verbolt (1639-1699) geboren.

Net als zijn vader, bekleedde François de belangrijkste posities binnen de Nijmeegse magistratuur. Tussen 1675 en 1698 was hij vele malen schepen en maar liefst zesmaal burgemeester van Nijmegen. Ook hij verbond zich met een welvarende familie toen hij in het huwelijk trad met Maria-José le Maire. Zij was de dochter van Maximiliaan le Maire, prominent bestuurder binnen de VOC en opperhoofd in Deshima (Japan). Haar grootvader Isaac was één van de originele Heren XVII en was verantwoordelijk voor de grootste kapitaalleg in de beginjaren van de compagnie. Door zijn huwelijk met Maria-José, verwierf François in 1680 van zijn schoonvader

¹⁵⁹ G. Groenhuis, *De Predikanten. De sociale positie van de gereformeerde predikanten in de Republiek der Verenigde Nederlanden voor ± 1700* (Groningen: Wolters-Noordhoff 1977) 197.

een aandelenportefeuille van f 6.000 in de VOC.¹⁶⁰ Net als zijn eigen vader, werd ook hij als Gelders afgevaardigde naar de Staten-Generaal gezonden. Nog terwijl hij het burgemeestersambt van Nijmegen bekleedde, trad hij in 1688 aan als voorzitter van de commissie van West-Indische Zaken of ‘Zaken van de WIC’. Hier hielp hij de weg mede plaveien voor de laatste Nederlandse kolonisatiepoging in Zuid-Amerika.

De Hoornse koopman Jan Reeps moet zeker van zijn zaak zijn geweest toen hij een brief schreef aan de Staten-Generaal met het verzoek voor een octrooi voor het stichten van een plantagekolonie aan de Wilde Kust in Zuid-Amerika. De westzijde van de Amazone klonk als een veelbelovende plek, en met Jans ervaringen in Oost-Indië kon een dergelijke onderneming alleen maar slagen. Als zijn rekest werd ingewilligd, verkreeg hij het recht om plantages te stichten, handel te drijven met de oorspronkelijke bewoners, verdragen te sluiten, gouverneurs, directeurs en bewindhebbers aan te stellen, eeuwige vrijheid van tolbetaling en een tienjarige uitzondering op het betalen van konvooigelden. Als hem ook nog toestemming werd verleend voor het verschepen van tot slaaf gemaakte Afrikanen van de kusten van Angola en Santo Loango, leidde dit alles “...tot welstant van onse lieve Vaderlandt ende vermeerderinge van de negotie ende zeevaart”.¹⁶¹

Op 4 maart 1688 ontving de Staten-Generaal Reeps’ rekest. Verbolt was op dat moment nog niet aanwezig, gezien hij de vergadering van de raad in Nijmegen voorzat.¹⁶² De heren van de Staten-Generaal constateerden al snel dat Reeps’ rekest schuurde met het octrooi van de WIC. De compagnie was immers op papier de beheerder van vrijwel alle Nederlandse bezittingen in het Atlantisch gebied en bezat een monopolie op een deel van de handelsproducten, waaronder de handel in tot slaaf gemaakte Afrikanen. Een kopie van het rekest werd daarom naar de Amsterdamse kamer van de WIC gestuurd om helder te krijgen in hoeverre deze onderneming kans van slagen had. Op 29 mei ontvingen zij hun antwoord. Een kopie van de brief werd in handen gegeven van “de Heeren Verbolt”, die de verantwoordelijkheid kreeg voor het uitzoeken van de mogelijkheden van de expeditie en hierover bij de algemene vergadering moest rapporteren.¹⁶³

160 NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oostindische Compagnie (VOC)*, inv.nr. 7072, folio 270.

161 G. van Alphen, *Jan Reeps en zijn onbekende kolonisatiepoging in Zuid-Amerika, 1692* (Assen: Van Gorcum etc. 1960) 20.

162 NL-NMRRAN, 1 *Stadsbestuur Nijmegen 1196-1810*, inv.nr. 8 ‘Minuut-resolutiën 1688-1689’, scan 43.

163 NL-HaNA, 1.01.02 *Staten-Generaal*, inv.nr. 3317, scan 683.

Lang had de commissie niet nodig voor het onderzoek. Al op 5 juni rapporteerde zij over de lopende zaken. In zijn rol als voorzitter was Verbolt met de WIC in conclaaf geweest. Het voornaamste frictiepunt van de compagnie lag bij Johans wens om zich op de handel in tot slaaf gemaakte Afrikanen te storten. Dit was een alleenrecht van de WIC dat was verkregen in het octrooi dat door de Staten-Generaal zelf was ondertekend. De WIC was onverbiddelijk, waarna Reeps genoodzaakt was hiermee akkoord te gaan. Ook accepteerde hij een recognitie van vijf procent aan de compagnie te betalen over alle in- en uitgaande goederen na een vrije periode van tien jaar.¹⁶⁴ Met het gladstrijken van de blauwdrukken, behoefde het rekest alleen nog te worden goedgekeurd door de Staten-Generaal. De gedeputeerden van de provincies Holland en West-Friesland, Zeeland en Stad en Lande (Groningen) namen kopieën mee om het in eigen kringen verder te bespreken.¹⁶⁵ Het octrooi voor Jan Reeps' expeditie werd op 7 januari 1689 door de Staten-Generaal bekrachtigd. Hoewel Verbolt inmiddels weer naar Nijmegen was vertrokken, was het idee voor het exploiteren van een nieuwe plantagekolonie door zijn onderhandelen tot wasdom gekomen. Van de uiteindelijke kolonie is echter maar weinig terechtgekomen. In 1692 leed Reeps' expeditie schipbreuk op de kust van Brazilië. Slechts 17 van zijn reisgenoten overleefden de tocht, maar Reeps wist via Paramaribo zijn thuisstad Hoorn in 1694 weer te bereiken.¹⁶⁶

Matthias Lambertus Singendonck

Ook de familie Singendonck had een prominente plek verworven in het stadsbestuur van Nijmegen. Stamvader van dit regentengeslacht is Pontiaen Singendonck, reeds genoemd in het vorige hoofdstuk. Als handelaar in laken en ossen was hij een vermogend man geworden, en bewoog hij in de hoogste kringen van de Republiek. Maar liefst 35 keer bekleedden leden van de familie Singendonck het burgemeesterschap van de stad. Pontiaens achterkleinzoon Matthias wist het ook buiten Nijmegen ver te schoppen. Matthias Lambertus Singendonck (1678-1742) was afgevaardigde in de Staten-Generaal namens Gelderland van 1719 tot 1742. Gedurende deze

¹⁶⁴ Van Alphen, *Jan Reeps*, 21-22.

¹⁶⁵ NL-HANA, 1.01.02, inv.nr. 3317, scan 708.

¹⁶⁶ Van Alphen, *Jan Reeps*, 91.

periode bekleedde hij vele malen het voorzitterschap van verscheidene commissies, zoals van 'West-Indische Zaken' en 'Zaken van de Zee'. Matthias was getrouwd met Agneta Catherina Hoeufft (1689-1758), een dochter van Diederik Hoeufft (1648-1719), die er naast belangrijke posities in het landsbestuur ook diverse functies binnen de handelscompagnieën op nahield.

Portret van waarschijnlijk Matthias Lambertus Singendonck (1678-1742), burgemeester van Nijmegen. De Nijmeegse burgemeester maakte zich in de Staten-Generaal sterk voor het belang van de WIC in de handel in tot slaaf gemaakte mensen. Bron: Collectie Mauritshuis, Den Haag. Inventarisnummer 723.

Aan het einde van de jaren 1720, was een smeulend conflict tussen de Portugese Kroon en de WIC aan het opblazen. Hoewel beide landen al decennia niet meer met elkaar in oorlog verkeerden, had een opeenstapeling van kleinschalige handelsconflicten de spanningen doen oplopen. Aan het einde van de 17e eeuw hadden de Portugezen diplomatieke successen weten te boeken door toedoen van de prominente diplomaat Diogo de Mendonça Corte-Real. Deze kreeg het voor elkaar te worden gecompenseerd voor geleden schade die door de WIC was toegedaan. De aard van het conflict was echter niet de wereld uitgeholpen. Portugeese kooplieden ondermijnden de octrooigebieden van de WIC en participeerden in illegale handel, wat de concurrentiepositie van de WIC in het West-Afrikaanse gebied benadeelde.¹⁶⁷ Alle acties die werden ondernomen om dit te verhinderen, leidde echter alleen maar tot represailles van de Portugezen, waarbij koopvaardij- en slavenschepen gekaapt werden.

In een poging het opblazend conflict te blussen en compensatie te verkrijgen voor de geleden schade, trachtten de Portugezen wederom via de diplomatie tot oplossingen te komen. Op 15 september 1727 verscheen van de hand van Mendonça een brief bij de Staten-Generaal, waarin de frustraties van de Portugese Kroon uiteen werden gezet. De commissie van West-Indische Zaken, op dat moment nog voorgezeten door de uit Tiel afkomstige riddermatige Steven van Welderen, kreeg een kopie van de brief in handen om de kwestie uitvoerig te bestuderen.¹⁶⁸ Op 23 oktober werd voor het eerst gerapporteerd over de Portugese kwestie. Inmiddels was de verantwoordelijkheid overgedragen aan een andere Gelderse afgevaardigde, de Nijmeegse magistraat Willem van Heuckelom. Net als Matthias, stond hij geruime tijd in dienst van de Staten-Generaal, waar hij tussen 1713 en 1729 afgevaardigde was. Ook Willem was in voorgaande jaren meermaals burgemeester van zijn stad geweest.

Inmiddels had de commissie besloten contact te leggen met de Portugese diplomaat en grondig onderzoek te doen naar de gepleegde vijandelijkheden. Het doel was om zo spoedig mogelijk tot een traktaat te komen dat een eind maakte aan de lopende conflicten. Werken aan een verdrag terwijl de vijandelijkheden doorgingen kon alleen maar tot complicaties leiden. Pas na akkoord te hebben gekregen van Diogo de Mendonça, zou er

¹⁶⁷ J.M. Postma, *The Dutch in the Atlantic Slave Trade, 1600-1815* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008) 208.

¹⁶⁸ NL-HaNAA, 1.01.02, inv.nr. 3782, scan 396-397.

contact worden opgenomen met de Amsterdamse bewindhebberskamer van de WIC.¹⁶⁹ Al na één dag bracht de commissie verslag uit over de onderhandelingen met Mendoça. De Portugese gezant zou contact opnemen met het Portugese hof, maar stelde dat zolang er geen akkoord was bereikt, de gekaapte goederen, waaronder een slavenschip, niet werden vrijgegeven. De commissie bracht kopieën van al hetgeen besproken was naar de WIC-kamer van Amsterdam en maakte zich klaar om de Nederlandse kant van het conflict aan te horen en verder te onderzoeken.¹⁷⁰

Op 11 november ontving de Staten-Generaal een brief van de Amsterdamse bewindhebberskamer waarin de Portugese beschuldigingen aan de kant van de WIC zorgvuldig werden weerlegd. Gezien het belang van het onderwerp werden kopieën naar alle leden van de Staten-Generaal gestuurd om de vergaderingen te bespoedigen. De ingewonnen informatie werd wederom toevertrouwd aan de commissie, waarvan het stokje inmiddels was overgenomen door Willems stadsgenoot Matthias.¹⁷¹ Het was niet de eerste keer dat hij in aanraking kwam met de vijandelijkheden tussen de WIC en de Portugese Kroon. Ook in 1725 waren er al vele feiten gepleegd, zoals de kaping van het WIC-schip *Sonnesteijn* dat op dat moment 587 slaafgemaakten aan boord had.¹⁷² Twee jaar later was er nog maar weinig veranderd. Naast de weerlegging van de gepleegde feiten, had de WIC een concept-reglement aangeleverd om verdere (gewelddadige) feitelijke handelingen van beide zijden te voorkomen. Het reglement telde tien artikelen die de grenzen moesten bewaken van de Portugees-Nederlandse handelsinteracties. Enkele opvallende artikelen gaan over de teruggave van gekaapte slavenschepen en het expliciete verbod voor de Portugezen om niet buiten het hoofdkasteel van de WIC in Elmina te mogen handelen in slaafgemaakten. De commissie nam de artikelen in consideratie en kwam hier later weer rapport over doen.¹⁷³

Op 29 juli 1728 bracht de commissie Singendonck rapport uit. Zij hadden enkele artikelen bewerkt en een artikel toegevoegd waarin het gekaapte schip *Don Carlos* ter sprake kwam. Het nieuwe concept werd goedgekeurd door de Staten-Generaal waarna de commissie de taak kreeg in overleg te

169 NL-HaNA, 1.01.02, inv.nr. 3782, scan 442.

170 NL-HaNA, 1.01.02, inv.nr. 3782, scan 444.

171 NL-HaNA, 1.01.02, inv.nr. 3782, scan 459.

172 NL-HaNA, 1.01.02, inv.nr. 3780, scan 392.

173 NL-HaNA, 1.01.02, inv.nr. 3782, scan 464-465.

gaan met de nieuwe Portugese gezant Da Cunha.¹⁷⁴ Tweemaal werd met de gezant gesproken, waarover op 12 augustus rapport werd uitgebracht. Wat opvalt, is dat de commissie onder leiding van Matthias pal achter de WIC stond. De compagnie had in haar recht gestaan haar octrooigebied te verdedigen en stelde dat de Portugezen enkel en alleen als vergelding terugsloten. Suggesties van Da Cunha om het WIC-octrooi zolang het conflict voortsleepte niet te verlengen, werden pertinent van tafel gewuifd.¹⁷⁵ Da Cunha moet door hebben gehad dat hij weinig speelruimte overhield. Tijdens een volgend gesprek was hij milder gestemd en stelde hij zich bereidwilliger op. Tot een snelle overeenkomst leidde het echter niet. Kopieën van alle documenten werden naar de Nederlandse gezant Houwens in Portugal gestuurd. Wellicht hadden besprekingen aan het Portugese hof een grotere kans van slagen.¹⁷⁶

Gezien de beraadslagingen veel tijd in beslag namen, zou de afronding van dit conflict nog jaren voortslepen. Zowel Willem als Matthias hadden zich in dit conflict stevig opgesteld om de belangen van de WIC aan de Afrikaanse kust te verdedigen. Zij vergaderden met afgevaardigden van de compagnie, gingen in conclaaf met de Portugese gezanten en onderhielden contact met de Nederlandse ambassadeur in Lissabon. Voor enige tijd hadden deze Nijmeegse bestuurders het heft in handen over het Portugees-Nederlands conflict, dat direct te maken had met de slavenhandel aan de Afrikaanse kust, waar de handel in mensen de komende decennia nog altijd één van de belangrijkste activiteiten van de Republiek bleef.

De politieke betrokkenheid van Nijmeegse stadsbestuurders bij kolonialisme, slavenhandel en slavernij, is niet eenzijdig aan te duiden. Binnen de muren van de stad passeerden koloniale kwesties de besprekingen in het stadhuis op wekelijkse basis, maar werden er zelden belangrijke beslissingen over de koloniën genomen. Pas op het kwartierlijk en gewestelijk niveau beslisten Nijmeegse stadsbestuurders mee over koloniale kwesties én voerden zij daarbij de boventoon. De stadsbestuurders die boven-gewestelijk werden benoemd, participeerden als voorzitters van verscheidene commissies actief in het oplossen van conflicten die betrekking hadden op de overzeese koloniën en hielden daarmee de positie van de Republiek als koloniale machthebber in stand of breidden deze zelfs uit.

¹⁷⁴ NL-HaNA, 1.01.02, inv.nr. 3783, scan 345-346.

¹⁷⁵ NL-HaNA, 1.01.02, inv.nr. 3783, scan 367.

¹⁷⁶ NL-HaNA, 1.01.02, inv.nr. 3783, scan 367-368.

Het netwerk van regenten en adel

Door te huwen binnen de eigen klasse, zowel in het Nijmeegs patriciaat als in de hogere kringen in het Hollandse gewest, werd macht en vermogen vergroot en werd het nageslacht verzekerd van een rooskleurige carrière.¹⁷⁷ Door het huwelijkse verbond smolten families samen als één, waardoor het netwerk van een regent aanzienlijk werd vergroot.¹⁷⁸ Het leidde ertoe dat de deuren van nieuwe bestuurskamers op een kier kwamen te staan. Het kon kansen bieden voor de eigen carrière of die van de familie. *Patronage* of *cliëntelisme* lag ten tijde van de Republiek vaak aan de basis van bestuurlijke benoemingen. Historicus Geert Janssen zet uiteen hoe een ‘patroon’ kon beschikken over “schaarse bronnen, zoals geld, ambten, invloed of bescherming, die voor een cliënt niet direct beschikbaar zijn”.¹⁷⁹ De ‘cliënt’ kon beschikking krijgen over deze middelen, wanneer hij zich verplichtte aan de patroon door bijvoorbeeld zijn diensten aan te bieden. Hierdoor kon de cliënt vervolgens zijn financiële, maar ook sociale kapitaal vergroten. Het cliëntelisme is gebaseerd op ongeschreven regels en is dus zelden op papier terug te vinden.¹⁸⁰ Een duidelijk voorbeeld van de werking van cliëntelisme is de verhouding tussen de stadhouder en de regenten. De door de stadhouder georkestreerde magistraatsbenoemingen binnen Nijmegen illustreren perfect hoe een patroon (de stadhouder) de client (de bestuurder) aan zich kon binden. Omdat veel van de bestuurders hun positie te danken hadden aan de stadhouder, was hij verzekerd van hun instemming. Zo kon de stadhouder tijdens een landdag expliciet vragen om de nieuwe subsidies voor Suriname niet af te laten hangen van opheldering over het wanbeleid in de kolonie, waarna de regenten zonder verdere tegenspraak instemden met de subsidie.¹⁸¹

Nijmeegse stadsbestuurders onderhielden ook buiten het gewest contacten met regenten, van wie zij trachtten gunsten te verkrijgen. Zo onderhield de Nijmeegse burgemeester Nicolaes Verbolt briefcontact met Constantijn Huygens (1596-1687), secretaris van de stadhouders Frederik Hendrik en

177 C. Schmidt, *Om de eer van de familie. Het geslacht Teding van Berkhout 1500-1950* (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw 1986).

178 J. Adams, *The Familial State: Ruling families and merchant capitalism in Early Modern Europe* (Ithaca: Cornell University Press 2005).

179 Janssen, *Creatures van de macht*, 12-13.

180 Ibidem.

181 Franken, *Dienaar van Oranje*, 241.

Willem II. Naar alle waarschijnlijkheid kenden zij elkaar door Verbolts tijd als afgevaardigde in Den Haag. In zijn brieven aan Constantijn schroomt hij niet om meermaals een militaire bevordering voor zijn neef Johan Verbolt voor te leggen, waarin hij zijn kwaliteiten expliciet benadrukt. Hoewel Constantijn beloofde te helpen, lijkt er van de bevordering niets terecht te zijn gekomen.¹⁸² Ook Arnold Kelffken (ca. 1575-ca. 1639) onderhield contact met Huygens. Zo schreef hij op 16 oktober 1649 het volgende:

“Wilt gij denken aan de zaak van mijn neef van Berck te Nijmegen en een concept van een missie opstellen, die van wege Z. H. gezonden kan worden aan de raden der Admiraliteit te Rotterdam? Wilt gij mij daarna dat concept zenden? Dan kan ik het sturen aan de heeren van Dorp, Braeckel, den fiscaal van den Brouck en anderen, die hun best zullen doen, dat mijn neef ontslagen wordt van de boete.”¹⁸³

Enkele maanden later, op 17 februari 1650, schrijft Kelffken nogmaals een brief aan Huygens, waarin hij hem hartelijk dankt voor de genomen moeite. Door de brieven “is mijn neef ontslagen van de boete. Ik hoop eens in de gelegenheid te zijn, u een wederdienst te bewijzen”.¹⁸⁴ Naast de brief, zond Arnold hem een hert toe als blijk van genegenheid, omdat hij geen wild zwijn kon krijgen. Hoewel het hier geen koloniale context betreft, is het duidelijk dat Nijmeegse regenten wel degelijk gebruikmaakten van hun netwerk en dat publieke en private belangen snel door elkaar konden lopen.

In de familiere kringen speelde niet zozeer het patroonschap, als wel de vriendschap een belangrijke rol. Het ontbreken van sociale vangnetten, zoals die vanaf de 19e eeuw werden geïntroduceerd, werden in de 17e en 18e eeuw voornamelijk opgevangen door familie. Historicus Luuc Kooijmans stelt het als volgt: “De geschiedenis van vriendschap is daarom ook een geschiedenis van verwantschap, van het streven naar saamhorigheid, om bezit, goede naam en sociale status veilig te stellen”.¹⁸⁵ Zo ondervond

¹⁸² G. Bisschop, ‘Dat hi in d’crijch moet leeven en sterven’. Militaire patronage in de correspondentie van Constantijn Huygens, 1625-1650 (Masterscriptie Universiteit van Leiden, 2020) 36.

¹⁸³ J.A. Worp ed., *De Briefwisseling van Constantijn Huygens (1605-1687)* V. 1649-1663 (Den Haag: Martinus Nijhoff 1916) 28.

¹⁸⁴ *Ibid.*, 37.

¹⁸⁵ Kooijmans, *Vriendschap en de kunst van het overleven in de zeventiende en achttiende eeuw*, 354.

ook Willem Hendrick Pieck (1698-1762), lid van de Nijmeegse Ridderschap en burgemeester Van Tiel, de voordelen van het huwelijk en de vriendschap met de familie.¹⁸⁶ In 1732 trad hij in het huwelijk met Elisabeth Louisa van Aerssen, kleindochter van Cornelis van Aerssen van Sommelsdijck. De heer van Sommelsdijck was voor 1/3 eigenaar van de kolonie Suriname. Elisabeths vader François zat in het bestuur van de kolonie, die de *Sociëteit van Suriname* werd genoemd. Zonder enige discussie zorgde François ervoor dat zijn schoonzoon Willem op 6 mei 1733 tot het bestuur werd toegelaten.¹⁸⁷

Toen Coenraad Rappard (1747-1781) naar Suriname vertrok kwam zijn familienetwerk goed van pas. Hij was geboren in een familie die verscheidene bestuursfuncties in Nijmegen en omgeving bekleedde. Zo was zijn grootvader Coenraad Pieck burgemeester en waren zijn oom en andere grootvader schepen in het stadsbestuur. Coenraads eigen vader Willem vervulde de positie van land- en dijkschrijver van het ambt Maas en Waal, die als schepen optrad op het platteland. De jonge Rappard was voorbestemd een rechtenstudie af te ronden, waarna hij naar Suriname vertrok. Hier kon hij de hulp van zijn broer Bernard goed gebruiken, die als koopman in Amsterdam de nodige connecties had opgedaan. Op 4 november 1772 ontving de Sociëteit van Suriname een rekest van Bernard, met het “...ootmoedig versoeck” dat zijn broer, mr. Coenraad Rappard, die zich in de kolonie Suriname bevindt, benoemd mag worden tot een van de in de kolonie Suriname openstaande ambten.¹⁸⁸ Het lijkt erop dat Bernards rekest serieus werd genomen. Coenraad bemachtigde namelijk een positie als secretaris in het Gerechtshof van Suriname.

Het is niet moeilijk in te beelden dat ook de benoeming van Adam Jacob Smits (1685-1742) tot stand was gekomen in familiale kringen. Smits was afkomstig uit een familie van Nijmeegse regenten en was zelf schepen tussen 1713-1742. In die periode werd hij tevens tweemaal burgemeester. In 1716 trad hij in het huwelijk met Anna Maria Bouwens, wier familie rijk was geworden met het familiebedrijf Joan Bouwens & Soonen, een firma die handelde in Zweeds ijzer en wapens. Schoonvader Joannes was samen met zijn zoons eigenaar van de firma. Zowel Joannes, als zoon Reijnier,

¹⁸⁶ DBNL, ‘Verantwoording over Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Deel 9, P.J. Blok, P.C. Molhuysen’, *DBNL* (DBNL) 804
https://www.dbnl.org/tekst/molhoo03nieuo9_01/colofon.php [geraadpleegd 15 november 2024].

¹⁸⁷ NL-HaNA, 1.05.03 *Sociëteit van Suriname*, inv.nr. 29, scan 30.

¹⁸⁸ NL-HaNA, 1.05.03, inv.nr. 62, scan 221.

waren bewindhebber in de Amsterdamse kamer van de VOC. Smits zwager, Reijnier, trad in 1725 toe en was een actieve participant in de vergaderingen. Tien jaar later troffen ze elkaar aan de vergadertafel van de VOC, toen ook Smits werd benoemd tot Gelderse bewindhebber.

Nijmeegse stadsbestuurders hadden grote belangen bij het onderhouden van een sterk sociaal netwerk, dat verder rijkte dan de grenzen van de stad. Zo kon het de weg vrijmaken voor participatie in koloniaal bestuur. Verder in het hoofdstuk wordt duidelijk dat familie ook van groot belang was bij het verkrijgen van plantages, en ook op een lager niveau een voorzet gaf voor de overzeese ondernemingen van familieleden.

De Verenigde Oost-Indische Compagnie

Met de samensmelting van de voorcompagnieën werd een bedrijf gesmeed dat met financieel kapitaal en militaire kracht de Nederlandse Republiek tot een koloniale machthebber maakte. In een tijdspanne van twee eeuwen legde de Verenigde Oost-Indische Compagnie de fundering voor een enorm Nederlands koloniaal imperium in Azië. Al eerder dan in West-Indië, behoorde slavernij en slavenhandel hier tot de dagelijkse realiteit. Historici schatten dat het aantal slaafgemaakten in de Oost-Indische koloniën zelfs van groter omvang is geweest dan in het Atlantisch gebied. In het midden van de 18e eeuw telde de VOC-koloniën naar schatting 75.500 slaafgemaakten, tegen grofweg 64.000 in de WIC-koloniën.¹⁸⁹ Nijmeegse stadsbestuurders lijken er bescheiden betrekkingen met de Oost-Indische koloniën op nagehouden te hebben. Toch participeerden ook Nijmeegse stadsbestuurders in het bestuur van de compagnie, nadat zij tijdens de landdag boven-gewestelijk werden benoemd. Het waren met name de zonen van regenten die als koopman of militair naar de koloniën vertrokken.

Omdat de compagnie in de beginjaren niet bij machte was de drukende kosten van de vele expedities te financieren met het originele kapitaal, was zij genoodzaakt aan te kloppen bij de Staten-Generaal. Door de subsidies van de staat werd de compagnie weliswaar uit de brand geholpen, maar werden de landgewesten tegen de borst gestoten. Zij zagen hun

¹⁸⁹ M. van Rossum, *Kleurrijke tragiek: de geschiedenis van slavernij in Azië onder de VOC*. Zeven Provinciën Reeks, 35 (Hilversum: Uitgeverij Verloren 2015) 7.

bijdragen tot de staatskas verdwijnen ten behoeve van wat zij zagen als Hollandse expedities. Zij eisten inzicht te verkrijgen in de uitgaven van de compagnie om nog enige invloed te kunnen uitoefenen op de financiën. Om deze reden kregen de gewesten Gelderland, Utrecht, Friesland en de stad Dordrecht vanaf 1613 en 1614 het recht een extraordinaris bewindhebber, ook wel *buytenheer* genoemd, aan te stellen in de bewindhebberskamer van Amsterdam.¹⁹⁰ Tijdens de landdag werd overeengekomen wie uit welk kwartier de bewindhebber mocht leveren. In eerste instantie werd de functie elke zes jaar, later vaak drie en soms ook jaarlijks, overgedragen aan een vertegenwoordiger uit een ander kwartier. Op deze manier kwamen alle kwartieren en meerdere steden aan de beurt. De eerste twee beurten vielen toe aan Lucas van Essen, die lid was van het Veluwse Ridderschap. De kwartieren van Zutphen en de Veluwe hadden hem ondanks Nijmeegse tegenspraak benoemd omdat hij de meeste kennis van zaken had, gezien hij al bekend was met de goederen waarin de VOC handelde.¹⁹¹

De invloed van de buytenheren in het compagniesbestuur gedurende bijna twee eeuwen is lastig te kwantificeren. Uit de geschriften van Arnoldus Buchelius, extraordinaris bewindhebber namens Utrecht, wordt duidelijk dat het VOC-bestuur hen liever kwijt dan rijk was. De vergoedingsgelden bleken gedurende beide eeuwen een structureel probleem en de reguliere bewindhebbers voelden zich op de vingers gekeken door de afgevaardigden uit de landgewesten.¹⁹² Daarnaast is het maar de vraag in hoeverre zij door de eeuwen heen daadwerkelijk meebestuurden. Uit het dagboek van Buchelius blijkt dat de buytenheren in de eerste helft van de 17e eeuw nog met taken werden belast zoals het controleren van schepen en het opmaken van rekeningen.¹⁹³ Tot grote frustratie van de reguliere bewindhebbers, kwamen de buytenheren echter niet altijd opdagen. Hoogstwaarschijnlijk speelden de bestuurlijke functie in het eigen gewest alsmede de afstand tot de betreffende kamer een grote rol in de geringe mate van participatie. Om een actieve bestuurder te worden, was verhuizen een pré.¹⁹⁴

190 F.S. Gaastra, *Bewind en beleid bij de VOC: de financiële en commerciële politiek van de bewindhebbers, 1672-1702* (Zutphen: Walburg Pers 1989) 31-33.

191 K. Smit en B. Jaski, 'Arnoldus Buchelius, VOC-dagboek 1619-1639' (2020) 105, NL-HaNA, 1.11.01.01, inv.nr. 255-256. Transcriptie p. 105.

192 Ibid. Transcriptie p. 15.

193 Ibid. Transcriptie p. 48 en 95.

194 J. van Herwaarden en M. van Rooijen, *Steden & hun verleden: de ontwikkeling van de stedelijke samenleving in de Nederlanden tot de negentiende eeuw* (Utrecht, Den Haag: Teleac; SDU-uitgeverij 1988) 115-128.

De eerste Nijmeegse bewindhebber bij de VOC was de regent Aernout (Aernout) Sweers (1575-1635). Tussen 1628 en 1635 zetelde hij namens het gewest Gelderland in de VOC-kamer van Amsterdam. In de Amsterdamse kamer was men als hoofdparticipant verplicht om ten minste f 6.000 aan kapitaal in te brengen, hoewel voor de buytenheren een uitzondering werd gemaakt. Zij moesten ten minste f 3.000 aan kapitaal investeren om te mogen aanschuiven aan de bewindhebberstafel.¹⁹⁵ Er is maar weinig bekend over Sweers' tijd in de Amsterdamse bewindhebberskamer. Gezien hij voor de positie samen met zijn gezin naar Amsterdam vertrok, zal hij een actieve houding hebben aangenomen en zijn sociale kringen hebben uitgebreid. In 1629 kwam het VOC-schip *Nijmegen* gereed op de VOC-werf in Amsterdam. Gezien de invloed die bewindhebbers hadden op de naamgeving van de schepen, is het aannemelijk dat Sweers de naam had voorgedragen. Met de scheeps-, fort- en plaatsnamen konden bewindhebbers de relatie tussen kolonialisme en hun familie, heerlijkheid of stad benadrukken. Het schip verging echter na haar eerste reis naar Azië bij het Borkumer Rif met een lading ter waarde van f 223.057.¹⁹⁶

Aernouts tijd in Amsterdam moet echter een blijvende indruk hebben achtergelaten op zijn kinderen; vijf van zijn zes zonen maakten carrière in de Nederlandse koloniën. Zo vertrok Salomon, de op één na oudste zoon, in 1632 met de VOC naar Oost-Indië, waar hij carrière maakte in de Raad (het bestuur in de kolonie). Bij terugkomst, was hij zijn Nijmeegse verleden niet vergeten. In 1649 schafte hij een pand aan op de Keizersgracht dat hij 'Het wapen van Nijmegen' noemde. Zijn jongere broer Isaac startte zijn carrière in de Atlantische wereld. Hij diende als klerk voor de WIC in Nederlands-Brazilië. Na een lange periode in Portugese gevangenschap keerde hij uiteindelijk terug naar de Republiek, waar hij zich dienstbaar stelde aan de admiraliteit van Amsterdam, waar hij uiteindelijk tot admiraal werd benoemd. Onder De Ruyter voer hij mee op de vloot naar Afrika en Amerika om de handelsforten in Guinea en de Nederlandse bezittingen in het Caribisch gebied terug te veroveren op de Engelsen.¹⁹⁷ Tijdens de slag bij Kijkduin in 1673 overleed hij, waarna hij als zeeheld werd geëerd.

195 Smit en Jaski, 'Buchelius, VOC-dagboek'. Transcriptie p. 17-18.

196 T.N.J.A. van Rijn, 'Het VOC-schip 'Nijmegen'', *Numaga* 36 (1989) 37.

197 Knaap, *Oorlogen overzee*, 408-409.

Portret van Adam Jacob Smits, Vrijheer van Horssen, burgemeester en schepen van Nijmegen. Smits werd dankzij zijn bestuurspositie in Nijmegen een bewindhebber bij de WIC en VOC waar hij een schip naar zijn heerlijkheid liet vernoemen. Op het portret draagt Smits een zogenoemde 'japone rok' wat destijds een geliefd statussymbool was en waarmee Smits zijn relatie met de koloniale wereld kon onderstrepen. Bron: Valkhof Museum Nijmegen, Objectnummer 1970.09.5.

Precies honderd jaar na het einde van Sweers' bewindhebbersschap, bekleedde een andere Nijmeegse stadbestuurder de Gelderse bewindhebbersplek. De eerdergenoemde Adam Jacob Smits werd op 18 augustus 1735 verwelkomd in de VOC-kamer van Amsterdam. Smits was net drie jaar Gelderse bewindhebber bij de Amsterdamse kamer van de WIC geweest en zal dus enig idee hebben gehad van wat hem te wachten stond. Vrijwel direct na zijn benoeming werd hem een plek in de rekenkamer toebedeeld.¹⁹⁸ De rekenkamer was één van de vier commissies binnen de kamer Amsterdam, die toezicht hielden op de boekhouding en de administratie van de aandelen.¹⁹⁹ Smits bekleedde de Gelderse bewindhebbersplek voor een periode van 6 jaar. Zijn verplichting nakomend, deed hij een kapitaalinvestering van f 6.000.²⁰⁰ Naast de uitkeringen op zijn investering voorzag de bewindhebbersplek hem tevens van een jaarlijks salaris. Met het octrooi van 1647 was bedongen dat buytenheren voortaan een jaarlijks traktement van f 1.200 ontvingen. De zesjarige bewindhebbersplaats heeft Smits dan ook ten minste f 7.200 opgeleverd.²⁰¹ Anders dan Sweers, vertrok Smits niet naar Amsterdam voor zijn functie als bewindhebber. In de gehele periode van zijn bewindhebbersschap bleef hij in functie als schepen in Nijmegen. In de jaren 1738 en 1741 was hij zelfs eerste burgemeester. Een analyse van zijn aanwezigheid laat zien dat hij in de zes jaar als bewindhebber maar 43 van de 632 vergaderingen bijwoonde.²⁰² Vanaf 1740 verscheen hij niet meer in de kamer. Wellicht wogen zijn verantwoordelijkheden in Nijmegen zwaarder dan de bewindhebberszetel bij de VOC.

Desalniettemin hechtte Smits wel degelijk waarde aan zijn positie als bewindhebber. In 1734 kwam hij in het bezit van de heerlijkheid Horssen en het landgoed Heyendaal. Adam en zijn vrouw Anna Bouwens investeerden gretig in de nieuwverworven heerlijkheid. Zo vroeg hij toestemming van het Nijmeegse stadsbestuur om enkele stukken heidegrond aan te kopen en bos op het landgoed aan te planten. Smits was al vijf jaar heer van Horssen en vier jaar bewindhebber van de VOC toen het schip *Horssen* te water werd gelaten bij de Amsterdamse scheepswerven.²⁰³ Door aanwezig te zijn bij de vergadering waar de VOC-bewindhebbers de scheepsnamen vast-

198 NL-HaNA, 1.04.02 VOC, inv.nr. 256, scan 205.

199 Gaastra, *Geschiedenis van de VOC*, 160-161.

200 NL-HaNA, 1.04.02, inv.nr. 7076, scan 265.

201 P. van Dam, *Beschrijvinge van de Oostindische Compagnie 1639-1701*, 1^e deel (Den Haag: Martinus Nijhoff 1927) 176.

202 Smits aanwezigheid is berekend uit de vergaderingen van de kamer Amsterdam.

203 NL-HaNA, 1.04.02, inv.nr. 258, scan 67.

legden, kon de Nijmeegse bestuurder ervoor zorgen dat zijn heerlijkheid een mondiale verbinding kreeg. Het schip *Horssen* maakte tweemaal een reis tussen Amsterdam en Azië en was één keer onderdeel van de retourvloot. Op de retourreis vervoerde het schip behalve specerijen veel stoffen, waaronder 4.280 stuks “guinees”.²⁰⁴ De naam van deze stof verwees naar Guinea in West-Afrika waar deze stoffen gretig aftrek vonden als ruilmiddel voor tot slaaf gemaakte mensen. Na de tweede reis werd het ingezet op intra-Aziatische routes, zoals tussen Malabar en Colombo. Omdat het echtpaar kinderloos bleef, ging de heerlijkheid in 1747 (Adam Jacob was in 1742 overleden) over op Anna's neef Jan Bouwens en na hem op Pieter Bouwens, wiens familie het nog 150 jaar in bezit had.²⁰⁵ In de jaren 1780 en 1790 werd er opnieuw een VOC-schip *Horssen* genoemd.²⁰⁶

Net als Aernout Sweers en Adam Jacob Smits werden meerdere Nijmeegse stadsbestuurders tot bewindhebber benoemd. Het is opvallend dat deze positie, wanneer het iemand van de steden (in plaats van de Ridder-schap) betrof, vrijwel altijd werd toebedeeld aan een zittend burgemeester. Naast bovengenoemde heren, werden ook burgemeesters Melchior ten Hove, Johan van Leeuwen en Johan Singendonck als extraordinaris bewindhebber benoemd in de Amsterdamse bewindhebberskamer van de VOC.²⁰⁷

De West-Indische Compagnie

Om als stad, kwartier of gewest invloed uit te oefenen binnen de compagnie moest zoals gezegd kapitaal worden geïnvesteerd. Ondanks de hoge verwachtingen van de compagnie had zij de eerste jaren na oprichting grote moeite met het verzamelen van voldoende kapitaal. De eerste expedities konden dan ook pas drie jaar na de oprichting worden gefinancierd.²⁰⁸ Voor de steden en provinciën die geen eigen kamer hadden weten te bemachtigen, was er de mogelijkheid om een bewindhebber te leveren, wanneer er f 100.000 vanuit de stad of het gewest in één van de kamers werd geïn-

204 Boekhouder-Generaal Batavia, reis 17748, <https://bgb.huygens.knaw.nl>

205 https://web.archive.org/web/20150703085839/http://www.genealogie-rene-martens.nl/files/7613/9890/3616/Landgoederen_Horssen_Heyendaal.pdf.

206 Zie de online database Dutch Asiatic Shipping, bijv ID 8327.2 <https://resources.huygens.knaw.nl/das>.

207 Gaastra, *Bewind en beleid bij de VOC*, 262.

208 Israel, *De Republiek*, 359.

vesteerd. Zo deed het stadsbestuur van Deventer grote moeite om binnen de eigen stad voldoende kapitaal te verwerven.²⁰⁹ In 1624 kon de stad een eigen bewindhebber in de kamer Amsterdam naar voren schuiven.

De compagnie trachtte haar kapitaal dus in alle uithoeken van de Republiek te vergaren. Zodoende ontvingen ook de Gelderse steden circulaires tot deelneming. Op het eerste oog leken de Gelderse steden niet zo enthousiast als Deventer. In Gelderland werd het kapitaal niet per stad, maar per kwartier verzameld. Uit notulen van de Staten-Generaal blijkt dat vanuit de kwartieren van Zutphen en de Veluwe al in 1622 voor aanzienlijke bedragen was ingetekend. Het kwartier van Zutphen deed een kapitaalinleg van f 50.000 en het kwartier van de Veluwe deed een toezegging van f 80.500. In het Nijmeegse kwartier ging het niet zo vlug. De magistraat liet weten dat er zich nog geen investeerders uit het kwartier kenbaar hadden gemaakt. Toch waren de verwachtingen dat binnen geringe tijd ook in het Nijmeegse kwartier aanzienlijk kapitaal bijeen werd gebracht.²¹⁰ Een gegronde verwachting, aangezien binnen twee jaar f 100.000 bijeen werd gelegd.

De archieven van de stad Nijmegen en de provincie Gelderland lijken vooralsnog tekort te schieten als het op deze investeringen aankomt. Om de precieze bedragen en de uiteindelijke bestemming te reconstrueren, bleek een combinatie van meerdere bronnen uit verschillende plekken voor nu de enige oplossing. Uit de *Gedenkschriften* van de uit Zutphen afkomstige Alexander van der Capellen blijkt dat vanuit het gewest Gelderland in 1624 een bedrag van f 285.000 bijeen was gebracht. Van dit bedrag was f 70.000 afkomstig uit het kwartier van Zutphen en belegd in de kamer van Amsterdam.²¹¹ De investeringen van de overige kwartieren worden helaas niet besproken. Notulen van de Staten-Generaal laten zien dat het Veluwse kwartier in 1622 voor f 80.500 had geïnvesteerd. De Arnhemse burgemeester Hendrick van Eck tekende in november van dat jaar nog een investering van f 34.500 bij in de kamer van Rotterdam.²¹² Hiermee kwam de kapitaalinleg van het Veluwse kwartier op een totaal van f 115.000. De overige f 100.000 lijken daarom uit het Nijmeegse kwartier

209 S. Wieringa, 'Deventer en de West-Indische Compagnie', in: *Deventer Jaarboek* 33 (2022) 33-47, aldaar 35.

210 NL-HaNA, 1.01.02 *Staten-Generaal*, inv.nr. 3181, scans 406-407.

211 W. Frijhoff, *De Vergeten Republiek. Zutphen en de Nieuwe Wereld in de zeventiende eeuw* (Amsterdam: Boom 2021) 146.

212 R. Bijlsma, 'Rotterdams Amerikavaart in de eerste helft der zeventiende eeuw', *BVG O* 5:3 (1916) 97-142, aldaar 107.

afkomstig te zijn. Dit vermoeden wordt gesterkt in het feit dat f 80.000 daarvan in de Dordtse afdeling van de Kamer op de Maze zou zijn belegd en de overige f 20.000 in de kamer van Amsterdam. Het zou mede verklaren waarom er geen Nijmeegse stadsbestuurders voorkomen op de intekenlijsten van de kamer Amsterdam, terwijl er wel regenten uit Zutphen en Arnhem zijn te identificeren. Helaas is een intekenlijst uit Dordrecht niet bekend en weten we dus niet welke Nijmegenaren investeerden.

Omdat het Nijmeegse en Veluwe kwartier hun kapitaal niet in één enkele kamer investeerden, zoals besproken in hoofdstuk 1, was het niet mogelijk een eigen bewindhebber te leveren. Een zetel werd immers pas verkregen bij een investering van f 100.000 in een en dezelfde kamer. Tezamen hadden de drie kwartieren recht op één bewindhebbersplaats in de kamer Amsterdam, waar gezamenlijk voor f 170.500 was ingetekend. Net als bij de andere boven-gewestelijke benoemingen werd er volgens een strak schema gerouleerd tussen de kwartieren. Elk kwartier kreeg om de zes jaar (soms drie) de bewindhebbersplek in de Amsterdamse kamer toebedeeld. Dit bood de afgevaardigde de mogelijkheid te participeren in het koloniaal bestuur, informatie door te spelen naar de belanghebbenden en zijn kapitaal door jaarlijkse winstuitkeringen te vergroten. Naast dat kwartieren onderling afwisselden, stuurden de steden en de Ridderschap ook beurtelings afgevaardigden. Het is onduidelijk welke Gelderse bewindhebbers allemaal een positie bekleedden in de WIC-kamer van Amsterdam. De eerste Gelderse bewindhebber was de Arnhemse burgemeester Guillaume Everwijn, wiens benoeming al in 1622 door de kwartieren van de Veluwe en Zutphen werd verkozen. Het Nijmeegse kwartier onthield zich van stemmen. Het is goed mogelijk dat er op dat moment nog te weinig kapitaal was verzameld om zelf een bewindhebber naar voren te kunnen schuiven.

Desalniettemin speelden ook Nijmeegse stadsbestuurders een rol binnen de WIC. Zo bekleedde de uit de Ridderschap afkomstige Adriaan van Heerdt (1637-1714) tussen april 1675 en april 1681 de Gelderse bewindhebbersplek. Sinds Prins Willem III als stadhouder benoemd was, maakte hij zich weer meester over de magistraats- en bovengewestelijke benoemingen. Aan hem had Adriaan zijn positie te danken. Sinds 1662 was hij lid van de Ridderschap van het kwartier van Nijmegen. Zijn bestuurlijke carrière in de stad ging echter pas vanaf 1702 van start. Naast schepen, werd hij maar liefst viermaal tot burgemeester verkozen. Zijn tijd als bewindhebber zal hem goed van pas zijn gekomen toen de West-Indische compagnie ter sprake kwam tijdens de kwartier- en landdagen.

Wanneer we de notulen van de vergaderingen van de kamer Amsterdam bestuderen, zien we dat Van Heerdt, in vergelijking met de ordinaris bewindhebbers, geen actieve bestuurder was. Van de 717 vergaderingen die werden gehouden in zijn zes jaar als bewindhebber, was hij er maar bij 29 aanwezig. Op de vergaderingen waar van Heerdt wel aanwezig was, werd hij direct geconfronteerd met de invloed van de besluitvorming van de compagnieskamer. Een jaar voor Van Heerdt's benoeming was de WIC failliet verklaard. In 1674 werd echter een doorstart gemaakt, simpelweg bekend als 'De Tweede WIC'. Het faillissement betekende een einde van de assertieve werkwijze van de compagnie en er werd flink bezuinigd door bijvoorbeeld de negentien bewindhebbers te vervangen door de *Heeren x*. Het continue oorlog voeren en veroveren van territoria was één van de oorzaken van de slechte staat van de financiën. Voortaan fungeerde de compagnie voornamelijk als (mede)beheerder van de koloniale bezittingen in het Atlantisch gebied en trachtte zij met haar octrooi de handel te laten floreren. Eén van de weinige winstgevendende elementen van de WIC was de handel in tot slaaf gemaakte mensen. Zodoende keerde onderwerpen als slavenhandel en slavernij dagelijks terug in de vergaderingen. Een speciale commissie "tot den slaefhandel" werd benoemd om de handel te stimuleren. Van Heerdt was getuige van de vele besprekingen rond deze handel, waar bijvoorbeeld de leveringen van "twee honderd stucx negros" werden behandeld.²¹³ Op die manier raakte hij op de hoogte van de laatste ontwikkelingen van de slavenhandel.

In zijn rol als buytenheer was Van Heerdt de schakel tussen de compagnie en de participanten en stelde hij hen op de hoogte van het laatste nieuws en de eventuele handelingen die door één van de partijen moest worden ondernomen. Zo pleitte hij in de Amsterdamse kamer voor het behoud van de Gelderse bewindhebbersplek, terwijl hij andersom op landdagen druk uitoefende op de Gelderse participanten om de openstaande facturen te voldoen. Na het faillissement van de compagnie waren de actiën nog maar een fractie waard van het oorspronkelijke kapitaal. Van de f 162.912 die nog in de Amsterdamse kamer was belegd, was na het faillissement nog maar f 24.436 overgebleven. Het kapitaal in Dordrecht was van f 548.961 gereduceerd tot f 82.344.²¹⁴ Om het recht op een bewindhebber te behouden, was Van Heerdt persoonlijk verantwoordelijk voor de

213 NL-HaNA, 1.05.01.02 *Tweede WIC*, inv.nr. 332, scan 168.

214 NL-HaNA, 1.05.01.02, inv.nr. 831, scan 68.

afhandeling van de aanschaf van nieuwe actiën.²¹⁵ Helaas ontbreken de intekenlijsten voor het nieuwe kapitaal en valt niet te zeggen hoeveel geld het geweest wist te verzamelen om te blijven participeren. Het feit dat er gedurende de gehele 18e eeuw een Gelderse bewindhebber blijft, getuigt van het belang dat de provincie er toch aan hechtte.

Na zes jaar in functie te zijn geweest als Gelderse bewindhebber, maakte Van Heerdt tijdens zijn laatste vergadering bekend dat zijn termijn tot een einde kwam. De notulen van de vergadering schetsen een warm afscheid van de bestuurder:

“Zo heeft zijn Edelheid afscheid genomen van de vergadering en is door de respectieve leden van deze tafel bedankt voor zijn bijgedragen en goede diensten gedurende de tijd dat hij hier het bewind voerde, evenals voor zijn goede samenwerking.”²¹⁶

Hoewel bovenstaand citaat het vermoeden wekt van een goede verstandhouding, laaide al gauw na Van Heerds vertrek een conflict op over de financiële compensatie van de extraordinaris bewindhebbers. De salarissen en winstuitkeringen verschilden per bewindhebber. Zij die actief participeerden in het bestuur van de kamer, konden hogere compensatiegelden verwachten. Gezien de buytenheren vaak maar weinig van zich lieten horen, zoals de heren uit Overijssel en Friesland, stelde de kamer dat zij standaard recht hadden op de helft van de voorgeschreven gelden. Daarnaast waren zij ook van mening dat dit niet bekostigd diende te worden door de kamer van Amsterdam, waar zij zitting namen, maar betaald diende te worden uit de kassen van alle vijf de bestuurskamers. Na Van Heerds vertrek in 1681 sleepte dit conflict jarenlang voort. Van Heerdt trachtte met intens briefverkeer gelijke compensatie te verkrijgen en door de Amsterdamse kamer betaald te worden. Uiteindelijk moest de Staten-Generaal eraan te pas komen om het conflict te sussen en Van Heerdt in zijn gelijk te stellen. De staten van Gelre hadden inmiddels al gedreigd hun beloofde betalingen voor de kolonie Suriname niet meer te betalen, zolang hun bewindhebbers niet de juiste compensatie kregen.²¹⁷

215 NL-HaNA, 1.05.01.02, inv.nr. 330, scan 289; NL-HaNA, 1.05.01.02, inv.nr. 331, scan 136-37, 191.

216 NL-HaNA, 1.05.01.02, inv.nr. 336, scan 149.

217 N.H. Schneeloch, 'Die Bewindhebber der Westindischen Compagnie in der Kammer Amsterdam 1674-1700', *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek* 36 (1973) 1-52, aldaar 27.

In de navolgende jaren namen afgevaardigden van de kwartieren Zutphen en Veluwe de Gelderse bewindhebbersplek in. Van 1732 tot 1735 was het wederom de beurt aan Nijmegen om een bewindhebber te leveren. Zoals vermeld, viel dit ten deel aan de Nijmeegse schepen Adam Jacob Smits. In vergelijking met zijn bewindhebbersplek bij de VOC, die hij hierna innam, was Smits maar sporadisch aanwezig tijdens de vergaderingen van de compagnie. Zijn structurele aanwezigheid in de eerste week van zijn benoeming leek aanvankelijk een voorspelling van zijn rol als een actieve bestuurder. Tweemaal leidde hij zelfs als vicevoorzitter de vergadering. Maar toen hield het op. In de rest van zijn eerste jaar kwam hij nog maar driemaal naar de vergadering. In het navolgende jaar verscheen hij maar tweemaal en het jaar daarop helemaal niet. Op 13 april 1735 schoof hij voor de laatste keer aan bij de bewindhebberstafel. In de periode vanaf 6 mei 1732 tot 30 december 1735 woonde Smits van de 275 vergaderingen er maar elf bij.²¹⁸ De aanwezigheid van Smits moet echter wel worden vergeleken met de andere bewindhebbers en met de voorgaande eeuw. Waar er ten tijde van het bewindhebberschap van Van Heerdt steevast tussen de acht en twaalf bewindhebbers naar de vergadering kwamen, lag de opkomst ten tijde van Smits bewindhebbersschap gemiddeld tussen de vier en acht bewindhebbers. Het kwam ook geregeld voor dat er te weinig bewindhebbers aanwezig waren om überhaupt vergadering te houden. Dit leidde dan tot staking van de sessie. In dit licht lijkt Smits afwezigheid dan ook niet heel uitzonderlijk te zijn.

Wanneer Smits wel aanwezig was, werden de dagelijkse zaken van de compagnie besproken. Er werd rapport gedaan over de toestand in de koloniën, er werden posities vergeven en er werden ook voorbereidingen getroffen voor het uitreden van nieuwe slavenschepen. Zo kwam onder het vicevoorzitterschap van Smits op 15 mei 1732 het schip *Leusden* ter sprake, dat onderweg naar Elmina en Suriname tevens de drie nieuw gegoten kanonnen ter verdediging van de slavenkust af moest leveren.²¹⁹ De *Leusden* werd maar liefst tienmaal uitgereed ten behoeve van een drie-hoeksreis, waarbij tot slaaf gemaakte mensen vanaf de Afrikaanse kusten naar de Nederlandse bezittingen in West-Indië werden verruild voor producten als suiker, katoen, tabak en indigo voor gebruik in de Republiek. De laatste reis van de *Leusden*, in 1738, is extra berucht door zijn dramatische

218 NL-HaNA, 1.05.01.02, inv.nr. 387-390.

219 NL-HaNA, 1.05.01.02, inv.nr. 386, scan 196; NL-HaNA, 1.05.01.02, inv.nr. 387, scan 130.

afloop waarbij nagenoeg zevenhonderd gevangenen moedwillig werden verdronken. Toen het schip schipbreuk leed voor de Surinaamse kust, werden de slaafgemaakten onder het dek opgesloten uit angst voor enig verzet. Terwijl de bemanning, met een handjevol slaafgemaakten, zichzelf kon redden door boven op het wrak te blijven zitten, verdronken 664 mensen in het slavenruim van het schip.²²⁰

Hoewel de Gelderse buytenheren niet als actieve participanten kunnen worden bestempeld, waren zij zich bewust van de realiteit van slavernij. Had de *Leusden* een succesvolle reis gemaakt zoals in 1733, toen 673 slaafgemaakten in Paramaribo werden verkocht, dan had de opbrengst bijgedragen aan de uitkeringen op de aandelen van de bewindhebbers en de participanten, waar eenieder van kon profiteren.²²¹

Carrières in de kolonie

Hoewel het huwelijk een ingang kon bieden in de kringen van plantagehouders, was het regentschap op zichzelf al een waardevolle toevoeging voor de positie van de familie wanneer deze koloniale ambities had. Regentenzonen genoten universitaire studies en hadden de status en reputatie van hun familienaam mee. Een sprekend voorbeeld hiervan kan worden gevonden in de carrières van de Nijmeegse regentenzonen Jan Willem Engelbert de Man (1743-1785) en Coenraad Rappard (1747-1781), die zich als compagnons in de advocatuur vestigden in Paramaribo. De familie De Man had in de vorige eeuw verscheidene belangrijke bestuursfunctie in en rond Nijmegen verworven, zoals rechter, griffier, belastingontvanger, secretaris en gedeputeerde van het Nijmeegs kwartier.²²² Jan Willem was de zoon van de schepen Engelbert de Man (1716-1765), die door stadhouder Willem IV een positie verkreeg in het Nijmeegs magistraat en vanaf zijn benoeming tot 1759 onafgebroken in het Nijmeegse stadsbestuur zetelde. De familie De Man had al eerder koloniale ambities gehad, toen Jan Willems oom, Matthijs Willem, als onderkoopman bij de VOC aanmonsterde in 1752.²²³

220 L. Balai, *Het slavenschip 'Leusden': slavenschepen en de West Indische Compagnie, 1720-1738* (Zutphen: Walburg Pers 2011) 197.

221 Transatlantic Slave Trade Database, Voyage ID 10219.

222 W. Uitterhoeve, *Cornelis Kraijenhoff 1758-1840: een loopbaan onder vijf regeervormen* (Nijmegen: Vantilt 2009) 25-27.

223 NL-AsdSAA, 5075, inv.nr. 8901, fol. 636.

De jonge Rappard was door de functie van zijn vader voorbestemd een rechtenstudie af te ronden, waarna hij eind jaren 1760 naar Suriname moet zijn vertrokken. In een brief aan zijn broer Bernard uit 1770, koopman in Amsterdam, schreef hij het volgende:

“...Dat ik op de 5e van deze maand in ondertrouw ben gegaan en op de 21e van deze maand van plan ben te trouwen met Fransina Isabella Winne, een fatsoenlijk meisje, zeer verstandig en met een redelijk vermogen.”²²⁴

Door zijn huwelijk met de rijke plantersdochter Winne bemachtigde Coenraad de plantage Toevlugt, waar hij al in 1770 als eigenaar van werd beschouwd. In datzelfde jaar was de plantage getaxeerd voor f 188.630 en behoorden 78 tot slaaf gemaakte mensen tot de plantage.

Het is onbekend of Jan Willem en Coenraad elkaar al uit hun tijd in Nijmegen kenden. Gezien de hoge posities waarin hun familieleden zich bevonden, is dit echter niet onwaarschijnlijk. In Suriname richtten ze samen de firma De Man & Rappard op, van waaruit zij hun beroep als advocaat uitoefenden.²²⁵ In november 1775 spanden zij een zaak aan tegen de gevluchte slaaf Ceango van de plantage Cannawapibo. Het was de tweede keer dat hij op de vlucht was geslagen. De Man en Rappard verdachten hem ervan marronage aan te sporen bij andere slaafgemaakten, aangezien hij reeds bekend was met de verborgen junglepaden die naar de marrons leidden.²²⁶ Toen hem gevraagd werd waarom hij de plantage ontvluchtte, vertelde hij als vuurstoker te hebben gewerkt en “herhaaldelijk wordt geslagen, hoe hard hij ook stookt.”²²⁷ De Man en Rappard hielden een betoog waarin zij pleitten voor het afzetten van een been, zodat Ceango de mogelijkheid tot vluchten voorgoed werd afgenomen. Welk been werd afgezet, lieten ze hem zelf beslissen.²²⁸ Hoewel slavernij binnen de grenzen van de Nederlandse Republiek ondenkbaar was, pleitten zij toch hardvochtig voor een ingrijp-

224 NL-AsdSAA, 1224 *Archief van de Familie Van Eeghen, jongere tak*, inv.nr 2582 ‘Brief van Coen van Rappard uit Paramaribo aan zijn broer over zijn aanstaande huwelijk, 1760’. (De brief is onjuist gedateerd op 1760, maar betreft het jaar 1770).

225 J.W. Engelbert de Man, *Surinaemen ontmaskerd, of zakelyke beschouwing, waer aen het verval der colonie Surinaemen, thans grotelyks toe te schryven is...* (Amsterdam: J.A. Craijenschot 1776) 4.

226 I. Canfijn en K.J. Fatah-Black, ‘The power of procedure: punishment of slaves and the administration of justice in Suriname, 1669-1869’, *Journal of Global Slavery* 7 (2022) aldaar 35.

227 NL-HaNA, 1.05.10.02 *Raad van Politie Suriname*, inv.nr. 828, scan 509

228 Canfijn en Fatah-Black, ‘The power of procedure’, 35.

pend vonnis over een tot slaaf gemaakte man. Voor slaafgemaakten was het de dagelijkse realiteit van het leven op de plantages.

Hoewel het erop lijkt dat Coenraad Rappard tot zijn vroegtijdige dood een bloeiende carrière meemaakte, ontvluchtte Jan Willem Engelbert de kolonie in 1776. Als advocaat raakte hij samen met Rappard verwikkeld in een eigendomsdispuut tussen Jan Rocheteau en zijn schoonmoeder Agatha Margeretha de Loeff. Rocheteau had een aanzienlijke som geld van zijn schoonmoeder in bewaring genomen en ontzegde haar het eigendom. Door als advocaat De Loeff te verdedigen, raakte De Man in een lastig parket. Rocheteau was namelijk een vooraanstaande figuur binnen het hof van Civiele Justitie, die zich tegen De Man keerde. De compagnons De Man en Rappard werden zelf veroordeeld en werden voor een jaar geschorst. Voor De Man betekende deze verbanning van zijn ambt een onherroepelijke aantasting van zijn goede reputatie als advocaat. Hij vertrok naar de Republiek, omreizend via St. Eustatius, omdat hij verwachtte dat men hem anders had getracht te verbieden om weg te gaan.

In de Republiek bracht De Man op eigen kosten een boek uit, *Surinaemen Ontmaskerd*, waarin hij zijn beklag deed over de misstanden die in het "allerschoonst Gewest" aan de orde van de dag waren. Uiteraard doelde hij hier niet op de slavernij, maar op de oneerlijke en ondoorzichtige wijze waarop het Hof van Justitie handelde. Suriname was aan het vervallen en het Hof was de schuldige. Het enige exemplaar van *Surinaemen Ontmaskerd* wordt bewaard op de afdeling bijzondere collecties in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Op het boek prijkt de handtekening van De Man, neergepend om te bewijzen dat dit een originele, onbewerkte druk was. De carrière van Coenraad Rappard lijkt geen onoverkomelijke schade te hebben opgelopen. In 1780 werd hij wederom in het Hof benoemd als Secretaris onder het vicepresidentschap van de eerdergenoemde Rocheteau.²²⁹ In hetzelfde jaar vroeg hij verlof aan voor een reis naar de Republiek. Hij zou de Republiek echter niet meer terugzien. Op 11 november kwam hij te overlijden en liet hij een weduwe en twee jonge kinderen achter.²³⁰

229 NL-HaNA, 1.05.03 *Sociëteit van Suriname*, inv.nr. 412, scan 289.

230 NL-HaNA, 1.05.03, inv.nr. 372, scan 561; NL-HaNA, 1.05.03, inv.nr. 373 scan 756.

In het boek *Surinaemen Ontmaskerd* deed Jan Willem Engelbert de Man, zoon van een Nijmeegse stadsbestuurder, zijn beklag over de misstanden bij het Hof van Justitie in Suriname. Links op het voorblad schijnt de handtekening van De Man door. Bron: Koninklijke Bibliotheek, Den Haag. Aanvraagnummer: KW 599 B 39.

Jan Willem Engelbert de Man keerde nog terug naar Suriname, waar hij in 1785 overleed.²³¹ Zijn zoon Anton Willem (1773-1861) trad in 1785 als stuurmansleerling in dienst van de marine. In 1792 en 1793 diende hij als vaandrig in Suriname. Na het bombardement van Algiers in 1816, waaraan hij als vlaggenkapitein deelnam, verkreeg hij de Militaire Willemsorde. Vervolgens commandeerde hij tussen 1827 en 1830 de zeemacht in Azië waarna hij het in 1840 schopte tot viceadmiraal en in 1843 pensioneerde.²³²

Nijmegen Vestingstad

Na de reductie in 1591 werd Nijmegen een belangrijke vestingstad in de strijd tegen de Spanjaarden.²³³ Vanaf dat moment raakte het lot van Nijmegen verstrengeld met dat van het leger. In de jaren van grote oorlogsdreiging zwol het aantal militairen flink aan, waardoor de bevolking in sommige jaren voor bijna de helft uit militairen en hun gezinnen bestond. Het was destijds gebruikelijk om op campagne ook vrouw en kinderen mee te nemen in de ‘trein’ die achter het leger aantrok. Militairen hadden grote impact op de stad. Ze bepaalden het straatbeeld en beïnvloedden de lokale economie. In de loop van de 18e eeuw klaagden burgers zelfs wanneer de omvang van het garnizoen door vredesverdragen was afgenomen. Dit had namelijk een negatieve invloed op de welvaart van winkeliers, kroegbazen en ieder ander die profiteerde van hun aanwezigheid.²³⁴ Ook het stadsbestuur was zeer gemoeid met de aanwezigheid van militairen. De kosten van het garnizoen, *logies*- of *servitiegeld* genoemd, werden namelijk maandelijks door de Raad van State uitgekeerd aan de officieren voor het onderhouden van hun troepen.²³⁵ De bedragen varieerden tussen de 24 stuivers voor een soldaat tot 36 stuivers voor een ruiter en zijn

231 NL-HaNA, *Oud archief Burgerlijke Stand Suriname*, inv.nr. 28, grootboek van de kerk van Paramaribo 1782-1785, 50.

232 DBNL, ‘Verantwoording over Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Deel 5, P.J. Blok, P.C. Molhuysen’, *DBNL* (DBNL) 336 https://www.dbnl.org/tekst/molhoo3nieuo5_01/colofon.php [geraadpleegd 19 november 2024].

233 H.P.H. Nusteling, *Binnen de vesting Nijmegen: Confessionele en demografische verhoudingen ten tijde van de Republiek* (Zutphen: Walburg Pers, 1979) 33.

234 Nusteling, *Binnen de vesting Nijmegen: Confessionele en demografische verhoudingen ten tijde van de Republiek*, 41, 43.

235 P.M.H. Groen, *De Tachtigjarige Oorlog: van opstand naar geregelde oorlog, 1568-1648*. Militaire geschiedenis van Nederland; dl. 1 (Amsterdam: Boom 2013) 367.

paard, f 6 voor een kapitein en f 6 en 16 stuivers voor een ritmeester.²³⁶ De stadsbestuurders die de functie van serviesmeester bekleedden, waren verantwoordelijk voor het uitzoeken van een passend onderkomen. Er is nog weinig over deze functie bekend, maar het is duidelijk dat de stadsbestuurders aanzienlijke macht konden uitoefenen door militairen onder stadsgenoten te verdelen. Het was de bedoeling dat de kamerverhuurders direct uit het servitiegeld werden betaald. De burgers van de stad konden op deze wijze extra inkomen genereren, wat de stad welvarender maakte.

De officieren in het leger waren voornamelijk Nederlandse militairen uit de hogere sociaaleconomische klasse. Niet zelden traden zonen van Nijmeegse regenten als officier in dienst van het leger. Militairen die in Nijmegen waren gestationeerd, vonden hun oorsprong door heel Europa en konden worden ingezet in alle uithoeken van de wereld. Als garnizoensstad was Nijmegen een logische plek voor het rekruteren van militairen en matrozen voor de Oost- en West-Indische compagnieën. Ook de Sociëteit van Suriname klopte bij het stadsbestuur aan om toestemming te verkrijgen voor het rekruteren van koloniale troepen. Op 11 augustus 1779 ontving de magistraat een brief waarin de directeuren van de sociëteit hun zorgen uitten:

“Onder de zorgen die wij ten welwezen van de colonie Suriname hebben, behoort ook goede en gewillige rekruten aan te werven voor het militaire aldaar”.²³⁷

De directeuren zagen in dat voor het ronselen van militairen toestemming van de magistraat moest worden verleend. In een smeekbede trachtten zij “gunstige permissie” te verkrijgen en “dienstig te verzoeken” het werven te gedogen.²³⁸ Nadat de kwestie in handen was gesteld van de burgemeesters, rekenmeesters en ‘meesteren van het schippersgilde’, werd een antwoord naar de directeuren in Amsterdam gestuurd. De magistraat stemde in met de werving van militairen, wanneer zij zich aan dezelfde voorwaarden en verplichtingen hielden als gebruikelijk bij wervingen van onder andere de VOC. Voor elke geworven militair diende twaalf stuivers aan de stadsbode te worden betaald, waarvan de helft werd afgedragen

²³⁶ Ibidem.

²³⁷ NL-NMRRAN, 1 *Stadsbestuur Nijmegen 1196-1810*, inv.nr. 197 ‘Raadtsignaat, 1779’, scan 187.

²³⁸ NL-NMRRAN, 1 *Stadsbestuur Nijmegen 1196-1810*, inv.nr. 197 ‘Raadtsignaat, 1779’, scan 188.

voor de armenzorg. Aan wie de stadsbode het geld moest overhandigen, of dat hij het zelf hield, is niet bekend. Daarnaast moest iedere aangenomen persoon worden voorgebracht aan de zittende burgemeesters, voordat het werd toegestaan iemand uit de stad of het omringende gebied te vervoeren.²³⁹ De werving van militairen voor Suriname kwam de stadsbestuurders en de armen dus ten goede, iets wat klaarblijkelijk al gebeurde door werving van de VOC. De goedkeuring van werving van militairen in Nijmegen had een hele andere uitwerking in de kolonie Suriname. Het sturen van militairen droeg uiteindelijk bij aan de beëindiging van de oorlogen en de onderwerping van weggelopen slaafgemaakten.

Niet alleen in formele zin werden militairen in Nijmegen geworven. In elke stad lagen mensen op de loer die een slag probeerden te slaan uit de penibele situaties van anderen. Zo werd in 1767, in de kolonie van Berbice, het proces van de uit Silezië (gebied dat in hedendaags Polen, Duitsland en Tsjechië ligt) afkomstige Anton Böhm gevoerd. Wegens desertie werd hij ter dood veroordeeld. De ondervraging van de militair doet veel uit de doeken over zijn verleden. De man had zich lange tijd in Kleve opgehouden:

“Waarna hij in Nijmegen door een zielverkoper aangenomen werd om als soldaat naar Oost-Indië te gaan. In deze hoedanigheid is hij als gevangene uit Middelburg vertrokken en na acht jaar in dezelfde functie daar teruggekeerd. Vervolgens werd hij opnieuw door een zielverkoper aangenomen, naar Amsterdam getransporteerd en trad hij als soldaat in dienst van de Weledele Achtbare Heren Directeuren van deze kolonie”.²⁴⁰

Anton Böhm was niet de enige wiens leven in Nijmegen beslecht werd. Zo werd de Duitse immigrant Johan George Arnhold in 1768 bij de voormalige herberg Het Witte Paerd²⁴¹ door twee malafide ronselaars mishandeld nadat hij weigerde zich bij de VOC in te schepen. De daders werden gepakt en berecht op het Valkhof door de stadsschepenen. Onder hen waren Pieter Verschoor, François van der Steen en Hendrick Pieck, die op dat moment alle drie burgemeester van de stad waren geweest of nog werden.²⁴²

239 NL-NMRA, 1 *Stadsbestuur Nijmegen 1196-1810*, inv.nr. 197 'Raadtssignaat, 1779', scans 188-189.

240 NL-HANA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 347, scan 536.

241 'Het Witte Paerd' was gelegen achter landgoed Kitselenberg in Berg en Dal.

242 K. Bouwer, 'Ronselen voor de VOC', *Nijmeegs Katern* 16 (2002) 50-54.

We weten helaas nog niet genoeg over de herkomst van militairen die werden uitgezonden naar Suriname, Berbice en Curaçao. Nijmeegse militairen zouden in elk van die koloniën belanden. Daarnaast waren er tal van personen uit Oost-Europa afkomstig, die zich via Nijmegen zouden begeven naar plekken als Amsterdam, Rotterdam of Middelburg om zich vervolgens bij één van de krijgsmachten te voegen. Tijdens de opstand in Berbice werden bepaalde “parools” naar steden als Arnhem, Zutphen en Nijmegen vernoemd.²⁴³ Het is onduidelijk of het hier gaat om patrouilles of kleine verdedigingswerken, maar de verwijzing naar Gelderse steden is gezien de militaire aard niet vreemd.

De stadsbestuurders profiteerden direct van de werving van koloniale troepen. Door toestemming te geven aan de compagnieën en de sociëteit om in Nijmegen te werven, droegen ze ook indirect bij aan de instandhouding van kolonialisme.

Abolitie in Nijmegen

Meerdere Nijmeegse regentenfamilies profiteerden meer dan twee eeuwen lang van de salarissen van koloniale bestuursfuncties, uitkeringen op hun aandelen in handelscompagnieën en plantages, of namen besluiten over koloniale kwesties op het hoogste politieke niveau. Zoals gezegd, was een familie de fundering van de regentenklasse. Zonen hoefden niet zelf betrokken te zijn bij de plantages of handelscompagnieën die door hun ouders werden gebruikt om het familiekapitaal te vergroten om er toch van te kunnen profiteren.²⁴⁴ Het voorzag de familie van status en garandeerd vermogen wanneer een zoon zijn vaders rol overnam als hoofd van de familie. Het is des te noemenswaardiger, doch niet uitzonderlijk, dat enkele telgen uit voorname Nijmeegse families het wereldbeeld van hun voorouders de rug toekeerden en zich juist hardvochtig uitspraken tegen de slavernij.

De abolitionisten, of ‘afschaffers’ in Nederland, zoals de tegenstanders van de slavernij werden genoemd, kregen in de late 18e eeuw steeds meer aanhang binnen de hogere politieke kringen in Engeland en Frankrijk. Deze landen, die er zelf een groot koloniaal rijk op nahielden waarin slavernij een hoofdrol speelde, waren een van de eerste Europese mogendheden

²⁴³ NL-HANA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 226, scan 120.

²⁴⁴ Fatah-Black, Lauret en Van den Tol, *Dienstbaar aan de keten?*, 45-46.

die stappen ondernamen om deze praktijk af te schaffen. Denemarken was het eerste Europese land dat de trans-Atlantische slavenhandel aan banden legde in 1803, gevolgd door Engeland in 1807. Engeland was vervolgens het eerste Europese land dat slavernij in haar West-Indische bezittingen afschafte in 1834.²⁴⁵ Onder druk van de Engelsen maakte Koning Willem I, vanaf 1813 soeverein vorst over de Nederlanden, in 1814 een einde aan de Nederlandse slavenhandel. Dat antislavernijsentimenten al wel een rol speelden in de Republiek, blijkt uit het feit dat de afschaffing van de handel in slaafgemaakten relatief tot weinig discussie leidde.²⁴⁶ De slavernij zelf bleef echter nog meer dan een halve eeuw de dagelijkse realiteit voor duizenden tot slaaf gemaakte mensen in de Nederlandse koloniale wereld. In het Europese deel van het Koninkrijk der Nederlanden kreeg de abolitionistische beweging pas vanaf 1840 echt voet aan de grond.²⁴⁷

De antislavernijbeweging in Nederland werd in eerste instantie voortgetrokken door twee verschillende groeperingen. Een liberale beweging die redeneerde uit humanitaire en economische overwegingen en een beweging die voortkwam uit het Réveil, een stroming die voortkwam uit een herleving van de protestantse waarden en die zich hoofdzakelijk zorgen maakte om de evangelisatie onder de slaafgemaakten in Suriname.²⁴⁸ Het Réveil ging ook in de hogere Nijmeegse kringen een steeds belangrijker rol spelen. Prominente Nijmeegse families als de Van Lyndens, de Mackays, de Van der Bruggens en de Singendoncks, allen door huwelijk met elkaar verbonden, hadden telgen die deel uitmaakten van deze stroming.²⁴⁹

Hoewel het slavernijdebat in Nederland pas laat in de 19e eeuw op gang kwam, was het Nederlandse volk goed op de hoogte van al dat zich afspeelde in de koloniën. De historica Esther Baakman laat bijvoorbeeld zien dat er al in de vroege 17e eeuw een bewustzijn over slavernij onder de ingezetenen van de Republiek moet zijn geweest.²⁵⁰ De couranten in

245 M. Kuitenbrouwer, 'De Nederlandse afschaffing van de slavernij in vergelijkend perspectief', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 1:93 (1978) 69-100, aldaar 69.

246 D. Alkemade, 'Why was Slavery not Abolished in 1798?: Humanity and Human Rights in the Batavian Revolution', *BMGN – Low Countries Historical Review* 139 (2024) 47-68, aldaar 68.

247 Kuitenbrouwer, 'De Nederlandse afschaffing van de slavernij in vergelijkend perspectief', 74.

248 *Ibid.*, 76.

249 A. van Renssen, *Het wezendorp Neerbosch: De protestants-christelijke weesinrichting Neerbosch en haar stichter Johannes van 't Lindenhout (1863-1903)* (2015) 20-22, 84.

250 E. Baakman, 'From Valuable Merchandise to Violent Rebels: Depicting Enslaved Africans in the Dutch Periodical Press in the Seventeenth and Eighteenth Centuries', *BMGN – Low Countries Historical Review* 139 (2024) 24-46.

die tijd bevatten uitgebreide verslagen van de slavenhandel vanuit West-Afrika naar Nederlands-Brazilië, wat in hoofdstuk 3 nog aan bod zal komen.

Het is zeer aannemelijk dat de gegoede burgers gretige nieuwslezers waren en daardoor goed op de hoogte bleven van het laatste nieuws uit de koloniën. De nieuwsverslagen van opstandige slaafgemaakten zullen dan ook ongetwijfeld effect hebben gehad op de publieke opinie. Door de opkomst van ethisch consumptiekapitalisme, werd het ook steeds meer gebruikelijk om door middel van consumptiegoederen te laten zien dat men tegen slavernij was. Als de visite op de thee kwam, kon de suiker bijvoorbeeld worden geserveerd in een suikerkopje waarop stond dat het Oost-Indische suiker was die niet met slavenarbeid was geproduceerd.²⁵¹ In heel Nederland ontstonden ook vrouwencomités die borduurwerk, sieraden en serviesgoed verkochten waarvan de opbrengst ten goede kwam aan de afschaffing van slavernij.

Deze schotel uit de 19e eeuw met een Nederlandse antislavernijtekst is een voorbeeld van een consumptiegoed waarmee Nederlanders hun steun voor het abolitionisme konden laten zien. Bron: Rijksmuseum Amsterdam, Objectnummer NG-1994-53-B.

²⁵¹ B. Everill, *Not Made by Slaves: Ethical Capitalism in the Age of Abolition* (Cambridge: Harvard University Press 2020).

Eén van de organisaties die voortkwam uit de periode van het Réveil, was de Maatschappij ter bevordering van de afschaffing van de Slavernij. Hoewel de organisatie in 1842 werd opgericht, vond de eerste vergadering pas in 1853 plaats.²⁵² Geestverwanten uit heel het land sloegen de handen ineen om vanuit christelijke overtuiging te pleiten voor een einde aan de gedwongen arbeid in de koloniën. Dit kwam onder andere tot uiting door het aangaan van gesprekken met de belangrijkste bestuurders uit de Eerste en Tweede Kamer der Staten-Generaal, maar ook door geld in te zamelen voor het vrijkopen van tot slaaf gemaakte mensen in Suriname. De Maatschappij bracht daarnaast een tijdschrift uit, waaruit valt op te maken wat hun kijk was op de Nederlandse samenleving in de context van slavernij. Zo erkennen de leden van de Maatschappij hoe slavenhandel en slavernij hun eigen positie en die van hun gelijken heeft kunnen bevorderen:

“Maar bovenal zijn zij het die óf zelf voordeel halen uit een slavenkolonie, wier opvoeding en studie mogelijk werd bekostigd uit de inkomsten van een koloniale bezitting bewerkt door slaven, óf wier voorouders rijkdom vergaarden door de opbrengsten van land dat met het zweet en bloed van slaven werd bewerkt – op hen rust de schuld.”²⁵³

Bovenstaand citaat hint naar een zelfbewustzijn van de Maatschappij over de voordelen die ook hun eigen families uit de koloniën konden hebben gehad. Ze keken daarbij niet alleen naar die lieden, die op eigen naam verdiend hadden aan de onderdrukking van slaafgemaakten, maar ook naar hun kinderen, wiens bevoorrechte positie mede te danken was aan de investeringen van hun (voor)ouders.

Enkele jaren was jonkheer Johan Anne Singendonck (1809-1893), telg uit de Nijmeegse regentenfamilie en zoon van de Nijmeegse burgemeester Johan Matthias Singendonck (1769-1819), als voorzitter van de Maatschappij opgetreden.²⁵⁴ Anders dan de meeste van zijn voorouders koos

252 Kuitenbrouwer, ‘De Nederlandse afschaffing van de slavernij in vergelijkend perspectief’, 76, 81.

253 M. Nijhoff, *Tijdschrift uitg. van wege de Nederlandsche maatschappij ter bevordering van de afschaffing der slavernij* (Den Haag 1856) 57.

254 Kuitenbrouwer, ‘De Nederlandse afschaffing van de slavernij in vergelijkend perspectief’, 81; DBNL, ‘Verantwoording over Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Deel 8, P.J. Blok, P.C. Molhuysen’, DBNL (DBNL) 1284 https://www.dbnl.org/tekst/molhoo3nieuo8_01/colofon.php [geraadpleegd 13 november 2024].

Johan voor een carrière buiten Nijmegen. Meer dan 25 jaar was hij griffier in de Eerste Kamer. Ook de uit Nijmegen afkomstige Willem baron van Lynden (1806-1866), zoon van de Nijmeegse burgemeester Dirk Reinhard Johan van Lynden (1779-1837), nam deel aan de antislavernijbeweging en werd net als Johan ook voorzitter.²⁵⁵ Naast advocaat en rechter was hij ruim 18 jaar lid van de Tweede Kamer, waar hij zich uitsprak tegen de slavernij. Toen Koning Willem I op 11 april 1842 een brief van de Maatschappij tot bevordering van de afschaffing van slavernij ontving, prijken de handtekeningen van Johan Anne Singendonck en Willem van Lynden op de laatste pagina's van het papier.²⁵⁶

Ook tegenstanders van de afschaffing lieten zich horen. Logischerwijs waren dit vooral die personen wier financiën waren vervlochten met de plantagekolonies en slavernij. Tussen de handtekeningen van voorstanders van slavernij duikt de eerdergenoemde Willem Engelen van Pijsweert op, samen met andere plantagehouders als de Arnhemse familie Van Eck en de uit Zutphen afkomstige familie Op ten Noort.²⁵⁷ Hierin oordelen zij “...dat een dergelijke vrijlating, indien deze ondoordacht of voortijdig zou plaatsvinden, zeer gevaarlijke en uiterst nadelige gevolgen zou kunnen hebben, zowel voor de rust in de kolonie als voor het eigendomsrecht van de grondeigenaren.”²⁵⁸ Deze belanghebbenden zagen niets in de afschaffing, maar als het dan toch echt moest gebeuren, was een rechtmatige schadeloosstelling van het grootste belang. En als het niet een schadeloosstelling was, dan toch zeker moest er sprake zijn van compensatiegelden. Met verzoeken tot meer onderzoek en het bediscussiëren van details, wisten deze belanghebbenden de zaak jarenlang te traineren.²⁵⁹

De stellige opstelling van de twee Nijmeegse burgemeesterszonen doet afvragen welke rol zij hun eigen (voor)ouders toedichtten in de kwestie slavernij. Zij waren immers zelf ook telgen uit voornamelijk adellijke- en regentenfamilies, wier vermogen deels voortkwam uit de Nederlandse koloniën. In de familie Van Lynden komen meerdere plantagehouders of voorstanders van slavernij en slavenhandel voor. Zo sprak een verre neef

255 Kuitenbrouwer, ‘De Nederlandse afschaffing van de slavernij in vergelijkend perspectief’, 81; DBNL, ‘Verantwoording over Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Deel 2’, DBNL (DBNL) 860 https://www.dbnl.org/tekst/molhoo3nieuo2_01/colofon.php [geraadpleegd 13 november 2024].

256 NL-HaNA, 2.10.01 Ministerie van Koloniën, inv.nr. 4283, scans 314-318.

257 NL-HaNA, 2.10.01, inv.nr. 4283, scan 326.

258 NL-HaNA, 2.10.01, inv.nr. 4283, scan 325.

259 Fatah-Black, Lauret en Van den Tol, *Dienstbaar aan de keten?*, 90-103.

van Willem, genaamd Willem Carel Hendrik baron van Lynden van Blitterswijk (1736-1816) zich sterk uit tegen de afschaffing van de slavenhandel. Deze Van Lynden stelde:

“Dat de handel met West-Indië van het grootste belang is [...] en dat deze niet succesvol kan worden gedreven zonder een jaarlijkse aanvoer van Afrikaanse slaven, die met onze eigen schepen moeten worden opgehaald van onze vestigingen aan de kust van Afrika.”²⁶⁰

Andere verwanten waren zelf eigenaar van plantages. Zo verwierf Dirk baron van Lynden tot den Swanenburg (1735-1792) het deeleigenaarschap over de plantage La Jaloesie in Suriname door zijn huwelijk met Catharina Lucia Pater. Zij was een dochter van de welvarendste planter uit de kolonie Suriname. Ook tijdgenoot Rudolph Willem van Lynden (1808-1876) was samen met zijn vrouw Antonia Elisabeth van der Heim (1804-1884) voor 1/72 aandeel eigenaar van de plantage Tout Lui Faut, dat een hoofdrol speelt in de populaire podcast ‘De plantage van onze voorouders’. Balthasar Constantijn van Lynden van Lunenburg (1731-1822) erfde in 1785 de koffieplantage Rustlust waarop honderd slaafgemaakten verbleven. Precies dertig jaar later verkocht hij de plantage. Zijn zoon Jan Hendrik (1765-1854) was net als Willem van Lynden lid van de Maatschappij.²⁶¹ Met het veranderen van de tijdsgeest werden tegenstellingen binnen één familie blootgelegd.

Ook de voorouders van Johan Anne Singendonck hadden koloniale betrekkingen. Naast de bestuurlijke functies van zijn voorouderlijke naamdragers in de handelscompagnieën of als voorzitters van de commissie van West-Indische Zaken, maakten de verbintenissen met andere geslachten dat de winsten van koloniale investeringen in de familie bleven. Zo was Johans opa, Jacob Willem van der Bruggen (1743-1778), geboren op Java. Zijn vader Dirk Willem van der Bruggen (1717-1770) trad in 1736 in dienst van de VOC-kamer van Delft en vertrok naar Indië, waar hij als opperkoopman en gezaghebber van Soerabaja en Ceylon (het huidige Sri Lanka) carrière zou maken. Hij stond bekend als een welvarend man

260 L. Lauret, ‘No Emancipation without Compensation: Slave Owners’ Petitions and the End of Slavery in the Netherlands, c. 1833-1873’, *BMGN – Low Countries Historical Review* 139 (2024) 94-117, aldaar 95.

261 NL-HaNA, 2.10.01, inv.nr. 4283, scan 313.

die volgens de berekeningen van historicus Alexander J.P. Raat in totaal voor f 743.160 aan wisselbrieven naar de Republiek stuurde. Naar alle waarschijnlijk zal meer kapitaal in de vorm van sieraden nog hebben toegevoegd aan dit immense bedrag.²⁶² Volgens zijn schoonvader was hij in niets anders geïnteresseerd dan het vergaren en vergroten van zijn vermogen. Toen de negenjarige Jacob Willem naar patria werd gestuurd, werd er vast f 20.000 voor zijn studie gereserveerd. Jaren later, na het overlijden van zijn vader, was hij een welvarend man. Met zijn erfenis bekostigde hij in 1774 een huis in de Lange Houtstraat in Den Haag voor f 28.000.²⁶³ Een deel van het vergaarde familiekapitaal van de Van der Bruggens kwam zodoende dus ook bij Johan Anne terecht. Een ander familielid, zijn oma Agnes Hoeufft, investeerde een aanzienlijk bedrag van f 4.500 in de Middelburgse Commercie Compagnie (MCC).²⁶⁴ Het Zeeuwse bedrijf werd na de WIC de grootste Nederlandse deelnemer aan de Trans-Atlantische slavenhandel. De leden van de Maatschappij hadden dus gelijk, ook het geld van de voorouders kon met het “zweet en bloed” van slaafgemaakten of anderszins onderdrukten zijn verdiend.

Uiteindelijk trok de Maatschappij ter bevordering van de afschaffing van de slavernij aan het langste eind. In 1860 werd slavernij in Nederlands-Indië afgeschaft en in 1863 volgde afschaffing van slavernij in het Nederlands-Atlantische gebied. Het betekende echter niet het einde van gedwongen arbeid op de plantages. In zekere zin hadden de tegenstanders van de afschaffing zelfs winst geboekt. Verreweg de meesten ‘vrijverklaarden’ werden gedwongen om nog tien jaar lang te werken op de plantages van hun voormalige eigenaren, wat de periode van staatstoezicht wordt genoemd. De contracten die zij moesten sluiten, voorkwamen een totale leegloop van de plantages waardoor de economie kon instorten. Pas in 1873 verwierven zij het burgerrecht en kwam er daadwerkelijk een einde aan de slavernij. De plantages bleven echter afhankelijk van hoge aantallen arbeidskrachten om te blijven opereren. Het einde van slavernij betekende de opkomst van de contractarbeid, een andere vorm van onvrije arbeid onder welk juk met name arbeidsmigranten uit Azië kwamen te lijden.

262 A.J.P. Raat, *The life of Governor Joan Gideon Loten (1710-1789): a personal history of a Dutch virtuoso* (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2010) 58.

263 Ibid., 50 en 52.

264 G. de Kok, *Walcherse ketens: de trans-Atlantische slavenhandel en de economie van Walcheren, 1755-1780* (Doctoraalscriptie aan de Universiteit van Leiden, 2019) 265.

3 Economische politiek voorbij de bestuurlijke elite

In 1666 richtten de “samentlicke practisiens” zich in een zogenoemd rekest tot het Nijmeegse stadsbestuur. De *praktizijns*, niet-universitair geschoolde juridisch adviseurs, hadden gehoord dat er plannen waren om een extra accijns te heffen op het kleinzegel. Het kleinzegel zelf was een verplichte belasting op officiële juridische documenten en dus ook op rekesten die bij een overheid werden ingediend. Het probleem, aldus de praktizijns, was dat met de extra accijns verzoekschriften duurder werden dan in de veel rijkere provincie Holland, wat met name voor “de onvermogenge ingesetenen” in Nijmegen tot problemen zou leiden. Het verzoek van de praktizijns was dan ook om het voorgenomen besluit van het verhogen van het kleinzegel terug te draaien en daarmee het stadsbestuur toegankelijk te houden voor armere burgers.²⁶⁵ Toegang tot de verschillende bestuurslagen door middel van een rekest was essentieel voor het functioneren van de Nederlandse Republiek.

Dit hoofdstuk richt zich op de vragen op welke manieren economische belanghebbenden de politiek van het Nijmeegse stadsbestuur probeerden te beïnvloeden, en op welke manieren inwoners van Nijmegen bekend en verbonden waren met kolonialisme en slavernij.

Economische belangen

Lokaal bestuur in de vroegmoderne tijd was een vorm van ombudspolitiek; burgers van een stad kwamen met allerlei verzoeken bij de stadsbestuurders. Het indienen van een verzoek was niet een vastgelegd recht, maar een gewoonte die over tijd was ontstaan. Pas in de grondwet van 1798, ten tijde van de Bataafse Republiek, werd dit recht voor het eerst vastgelegd.²⁶⁶ Omdat het geen recht was, was de naam voor wat we vandaag de

---

²⁶⁵ NL-NMRRAN, 1 *Stadsbestuur Nijmegen 1196-1810*, inv.nr. 325 ‘Stukken totten Raadt, 1666’, scan 2-3.

²⁶⁶ J. Odds, ‘The Greatest Right of Them All: The Debate on the Right to Petition in the Netherlands from the Dutch Republic to the Kingdom (c. 1750-1830)’, *European History Quarterly* 47 (2017) 634-656, aldaar 639.

dag een ‘petitie’ zouden noemen ook niet eenduidig. Het Gelderse bestuur probeerde dat te ondervangen door inclusief te spreken over een “request, remonstrantie, deductive, off wat naam daar aan ook mogt worden gegeven”.²⁶⁷ Door middel van de rekestten, of petities, waren vrijwel alle groepen in een stad in staat invloed uit te oefenen op het beleid. Onderzoek naar Amsterdamse petities heeft bijvoorbeeld uitgewezen dat in circa 40% van de stedelijke ordonnanties delen van petities woord voor woord waren overgenomen.²⁶⁸ Volgens historicus Maarten Prak was hierbij met name voor de gilden een belangrijke rol weggelegd, maar ander onderzoek van bijvoorbeeld de historica Griet Vermeesch benadrukt hoe toegang tot het stadsbestuur voor een veel groter deel van de samenleving mogelijk was – inclusief de zogenoemde ‘miserabele personen’, het armste deel van de bevolking.²⁶⁹ Als gevolg van de ombudspolitiek dienden allerlei belanghebbenden zich aan bij het stadsbestuur om te vragen om een gunst of wetgeving die in hun eigen belang was.

Een voorbeeld van een verzoek van een miserabel persoon om een gunst van het stadsbestuur is het verzoek van Casper Groeneveld uit 1736. Casper vertelde in zijn petitie dat hij getrouwd was met Lijsbeth Baar en dat hij met haar een zoon had “geprocreëert” met de naam Abraham. Zijn zoon was inmiddels 23 jaar oud, maar was al zijn hele leven “onnosel” en bovendien doofstom. Vaak liep hij naakt of met niet meer “dan een stuk van een hemt” over straat. Casper kon dat niet beletten omdat hij de hele dag moest werken, en hij vroeg daarom aan het stadsbestuur om zijn zoon op kosten van de stad in het “kranksinnighuys” op te sluiten en verzorgen.²⁷⁰ Meerdere keren per jaar kreeg het stadsbestuur dergelijke verzoeken om een familielid te laten opsluiten en verzorgen. Andere vormen van bijstand waren bijvoorbeeld de vergoeding van 230 gulden voor de knecht

267 Gelders Archief, Arnhem (NL-AHGLDA), 0012 *Gelderse Rekenkamer*, inv.nr. oS30, fo. 306-307

268 H.F.K. van Nierop, ‘Popular Participation in Politics in the Dutch Republic’, in: P. Blicke ed., *Resistance, Representation and Community* (Oxford: Oxford University Press 1997) 272-290, aldaar 285-288.

269 M.R. Prak, ‘The people in politics: early modern England and the Dutch Republic compared’, in: M.C. Jacob en C. Secretan ed., *In Praise of Ordinary People: Early Modern Britain and the Dutch Republic* (New York: Palgrave Macmillan 2013) 141-161; G. Vermeesch, ‘Miserabele personen’ en hun toegang tot het stadsbestuur. Pro deo petitie in achttiende-eeuws Antwerpen’, *TSEG – The Low Countries Journal of Social and Economic History* 12 (2015) 1-28; G. Vermeesch en L. Geevers, *Politieke belangenbehartiging in de vroegmoderne Nederlanden: de rol van lobby, petitie, en officiële delegaties in de politieke besluitvorming* 13 (Maastricht: Shaker Publishing 2014).

270 NL-NMRAN, 1 *Stadsbestuur Nijmegen 1196-1810*, inv.nr. 359 ‘Stukken totten Raadt, 1736’, scan 125-126.

van de stadsvoerman die in 1628 onder werktijd zijn heen had gebroken.²⁷¹ Deze en andere vormen van bijstand door het stadsbestuur voor de minder kapitaalkrachtigen zijn de belangrijkste categorie verzoekschriften die door het stadsbestuur werden behandeld.

Desalniettemin kreeg het stadsbestuur ook van mensen met een economisch belang meerdere rekestten. Een voorbeeld van hoe zo'n petitie invloed uitoefende op het economische beleid van het Nijmeegse stadsbestuur is goed te zien in een verzoekschrift van Franse protestanten, die als gevolg van het Edict van Fontainebleau naar de Republiek waren gevlucht. Deze Hugenoten meldden zich in 1686 bij het stadsbestuur en vroegen toestemming om een lakenindustrie in de stad op te zetten. Behalve gratis werkruimte in het voormalige Bethlehem klooster, belastingvoordelen, en een stadsmonopolie voor acht jaar, verschaften de Nijmeegse stadsbestuurders ook 60 "weeskinderen" om vier jaar lang gratis manufacturen voor de Franse ondernemers te maken.²⁷² Door middel van deze ondersteuning voor een nieuwe industrie hoopte het stadsbestuur de lakenindustrie in de eerste jaren te beschermen tegen concurrentie uit andere steden. Alhoewel theorieën over de bescherming van opkomende industrie (*infant industry protection*) pas een eeuw later voor het eerst op papier gezet werden door Alexander Hamilton, maakte het Nijmeegse stadsbestuur op kleinere schaal al gebruik van dezelfde principes om de lakenindustrie in de stad te ondersteunen.

Behalve het werk in het "kranksinnigenhuijs" en de arbeid uit het weeshuis voor de Franse manufactuurmakers, kende de vroegmoderne tijd ook gedwongen arbeid in de vorm van tuchthuizen. Voor de vrouwen was er het spinhuis, en voor de mannen het rasphuis. Beide tuchthuizen hadden een relatie met de koloniale wereld omdat daar koloniale producten werden verwerkt. De vrouwen sponnen katoen en de mannen raspten hout zoals Brazielhout voor de rode kleurstof die dat opleverde. In het begin van de 18e eeuw werd op provinciaal niveau gedebatteerd over een nieuw tuchthuis, maar op dat moment werd Nijmegen gepasseerd ten faveure van Arnhem waar een tehuis werd gesticht "naar Amsterdams voorbeeld".²⁷³ In Nijmegen zou in de Franse tijd een spinhuis in gebruik genomen zijn

271 NL-NMRAN, 1 *Stadsbestuur Nijmegen 1196-1810*, inv.nr. 94 'Raadtsignaat, 1627-1629', 143v.

272 NL-NMRAN, 1 *Stadsbestuur Nijmegen 1196-1810*, inv.nr. 329 'Stukken totten Raadt, 1686', scan 6-8.

273 P. van Wissing, 'Raadsheer en raadslid Dr. Willem van Loon (1662-1727): Pretense regent tussen Hof en magistraat', *Jaarboek Numaga* 41 (1994) 53-81.

als rasphuis.²⁷⁴ De economie van dergelijke tuchthuizen was afhankelijk van steeds meer mensen die als straf gedwongen arbeid moesten verrichten. Het was daarom dat het kwartier van Nijmegen in 1710 voorstelde om mensen die voor een tweede keer beboet werden, maar die boete niet konden betalen, te dwingen hun boete met arbeid in het tuchthuis te betalen. Er waren meerdere gevallen bekend van personen “die geen goederen besittende” en “so veel te stouter worden” omdat ze wisten “niets hebben te verliezen”.²⁷⁵ Van een kale kip viel niet te plukken zagezegd, dus het had meerdere voordelen. Het leverde geld op door de gedwongen arbeid, landlopers en andere overlastgevers waren van de straat, en er ging hopelijk een afschrikkende werking vanuit. In Amsterdam kon bijvoorbeeld tegen betaling de gegoede burgerij als uitje kijken hoe de armen in het tuchthuis aan het werk waren. Door de ‘doelgroep’ van de tuchthuizen te vergroten, ondersteunde het bestuur deze economische sector.

Ook andere economische sectoren zochten met regelmaat bescherming van het stadsbestuur. Dit ging meestal niet over het vergroten van de stedelijke economie als geheel, maar vooral over het vergroten van het eigen aandeel in de stedelijke economie ten koste van anderen. Met name gilden waren hier erg bedreven in, zoals het ‘voerluijden gilde’ in het begin van de 18e eeuw. Het was een groot leed voor de leden van dit gilde dat “vreemde voerluijden” van buiten de stad naar Nijmegen kwamen om passagiers en goederen te vervoeren naar plaatsen als Kleve, Xanten of Düsseldorf. Wel zes karren werden ’s nachts binnen de stadsmuren gesignaleerd. Dit nog langer toestaan zou leiden tot het ruïneren van het gilde, waarvan de leden dan zouden vervallen in armoede en tot last van de stad en diaconie van armenzorg afhankelijk zouden worden.²⁷⁶ Dit moest, aldus de petitie, verboden worden en bovendien afgedwongen worden door het stadsbestuur. De veercommissaris, boekhouder, en meester van het vervoerdersgilde konden zelf nauwelijks schrijven want meester Jan Otter ondertekende niet met zijn eigen naam maar met een merk, en de hanenpoten van de boekhouder zijn ook niet te ontcijferen. Dit laat zien

274 C. Harmsen, F. de Roode en J.A. den Braven, *Opgravingen op de Hessenberg 2: een stads-kasteel, begijnhuis, klooster en weeshuis op de ‘Hezesche Bergh’* (Nijmegen: Gemeente Nijmegen, Bureau Archeologie en Monumenten 2014) 52.

275 NL-AhGldA, 0124 *Hof van Gelre en Zutphen*, inv.nr. 1478 ‘Landsdagrecessen 1710-1713’, scan 295-296.

276 NL-NmRAN, 1 *Stadsbestuur Nijmegen 1196-1810*, inv.nr. 359 ‘Stukken totten Raadt, 1736’, scan 88-89.

hoe de rol van de eerdergenoemde praktijks essentieel was voor het toegankelijk houden van het stadsbestuur voor de economische sectoren waarin niet iedereen noodzakelijkerwijs geletterd was.

Een andere manier waarop het stadsbestuur de inwoners en gildes tegen externe concurrentie kon beschermen was door het wel of niet verlenen van het stedelijke burgerrecht. Het hebben van het stedelijke burgerrecht was verplicht om lid te kunnen worden van een gilde en om sommige economische activiteiten te ontplooiën binnen de stadsmuren. De Engelsman Thomas Peters was de eerste buitenstaander die in juni 1628 burgerrecht kreeg om als koopman tabak in Nijmegen te verhandelen.²⁷⁷ Hoewel er in de jaren 1620 op kleine schaal ook al in de buurt van Amersfoort tabak werd geteeld, is het doordat het hier een Engelse koopman betreft zeer aannemelijk dat dit koloniale tabak uit Virginia of andere Engelse koloniën betrof.²⁷⁸ Het is zeker dat in 1665 Thomas Peckhoven met een consortium van andere kooplieden uit Nijmegen diverse vaten Virginia tabak kocht in Amsterdam.²⁷⁹ Een half jaar nadat Thomas Peters burgerrecht had verkregen, in november 1628, richtte het kramersgilde (het gilde voor mensen die niet in een winkel, maar met een marktkraam of deur-aan-deur, goederen verkochten) zich tot het stadsbestuur met het verzoek “vreemde toback-verkopers” zonder burgerrecht of lidmaatschap van het gilde te verbieden tabak te verkopen in Nijmegen.²⁸⁰ Dit lijkt erop te wijzen dat de populariteit van tabak snel toenam onder de Nijmeegse bevolking en het kramersgilde wilde voorkomen dat deze geldstromen naar anderen dan henzelf gingen.

Al in de 16e eeuw werd tabak gebruikt in de Nederlanden. Deels was tabak in gebruik als medicatie, maar onder Leidse studenten werd in 1590 al tabak gerookt.²⁸¹ Vanaf de jaren 1620 werd het roken, of drinken zoals het toen werd genoemd, van tabak steeds populairder onder steeds bredere lagen van de samenleving.²⁸² Nijmegen was dus duidelijk op de hoogte

277 NL-NMRRAN, 1 *Stadsbestuur Nijmegen 1196-1810*, inv.nr. 94 ‘Raadtsignaat, 1627-1629’, 125v.

278 H.K. Roessingh, *Inlandse tabak: expansie en contractie van een handelsgewas in de 17e en 18e eeuw in Nederland* (Zutphen: Walburg Pers 1976) 186-194.

279 NL-ASdsAA, 5075, inv.nr. 2219B, akte 1055.

280 NL-NMRRAN, 1 *Stadsbestuur Nijmegen 1196-1810*, inv.nr. 94 ‘Raadtsignaat, 1627-1629’, 159.

281 W. Klooster, ‘The Tobacco Nation: English Tobacco Dealers and Pipe-Makers in Rotterdam, 1620-1650’, in: L. Cruz en J. Mokyr ed., *The Birth of Modern Europe: Culture and Economy, 1400-1800. Essays in Honor of Jan de Vries* (Leiden: Brill 2010) 17-34, aldaar 21.

282 V. Enthoven en W. Klooster, ‘The rise and fall of the Virginia-Dutch Connection in the seventeenth century’, in: D. Bradburn en J.C. Coombs ed., *Early Modern Virginia: reconsidering the old dominion* (Charlottesville/Londen: University of Virginia Press 2011) 90-127, aldaar 92-95.

Portret van Ysbrand van Diemerbroeck, Nijmeegs geneesheer in de zeventiende eeuw die veel tabak rookte om de bedorven lucht van rottende lichamen in de pestkamer de maskeren.
Bron: Valkhof Museum, Nijmegen. Inventarisnummer: 2010.26.

van de laatste kosmopolitische trends. De Nijmeegse geneesheer Ysbrand van Diemberbroeck schreef dat hij tijdens de pestepidemie van 1635-1636 in de stad in de ochtend een pijp rookte, na het middagmaal weer twee of drie, en als de bedorven lucht van rottende lichamen in de pestkamer hem te veel werd, weer één. Van Diemberbroeck was er bovendien van overtuigd dat het roken van tabak een preventieve werking had op besmet raken met de pest.²⁸³ In Engeland werd het verbouwen van binnenlandse tabak verboden om de plantages in Virginia tegen competitie te beschermen, maar in Nederland was dat zeker niet het geval.²⁸⁴ De almaar toenemende popularisering van tabak in de stad Nijmegen zorgde er mede voor dat na circa 1650 steeds meer Nederlandse tabak rondom Nijmegen en in de rest van Gelderland werd verbouwd.²⁸⁵ Verdere populariteit van het roken van tabak in Nijmegen is terug te zien in stadsordonnanties. In 1731 werd het met het oog op brandgevaar aan timmerlieden, stro- en rietdekkers en ververs verboden te roken onder werktijd.²⁸⁶ In 1750 werd dit verbod op het roken van tabak uitgebreid naar iedereen die langs de stadsmuren, kruitmagazijnen en de stadspoort liep.²⁸⁷ In 1759 kwam daar nog het verbod bij van roken tijdens het besturen van een kar of slee.²⁸⁸ Het economisch, en maatschappelijk, belang van de tabaksindustrie zorgde er in de tweede helft van de 18e eeuw voor dat een uit Worms afkomstige eigenaar van een tabakszaak in Nijmegen een voorkeursbehandeling kon verkrijgen. Niet alleen werd zijn rekest om burgerrecht te verkrijgen ingewilligd, maar zijn verzoek voor hem en zijn medewerkers om vrijgesteld te worden van de burgerwacht kreeg ook een positief besluit.²⁸⁹

Dat Nijmegen, in tegenstelling tot steden als Amsterdam, niet veel verzoekschriften kreeg van economisch belanghebbenden in kolonialisme en slavernij om economisch beleid te veranderen kan vier dingen betekenen. In de eerste plaats zou het kunnen betekenen dat die activiteit er niet was. Echter, zoals uit het hoofdstuk van economische betrokkenheid

283 Roessingh, *Inlandse tabak*, 91.

284 M. Ewen, *The Virginia Venture: American Colonization and English Society, 1580-1660* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press 2022) 133-142.

285 Roessingh, *Inlandse tabak*, 207-225.

286 NL-NMRAN, 1 *Stadsbestuur Nijmegen 1196-1810*, inv.nr. 520 'Keuren, ordonnantiën en publicatiën, 1724-1771', 11.

287 NL-NMRAN, 1 *Stadsbestuur Nijmegen 1196-1810*, inv.nr. 520 'Keuren, ordonnantiën en publicatiën, 1724-1771', 71.

288 NL-NMRAN, 1 *Stadsbestuur Nijmegen 1196-1810*, inv.nr. 520 'Keuren, ordonnantiën en publicatiën, 1724-1771', 107.

289 NL-NMRAN, 1 *Stadsbestuur Nijmegen 1196-1810*, inv.nr. 184 'Raadtsignaat, 1766', 9-9v.

is gebleken waren er wel degelijk economische verbanden. Bovendien blijkt uit andere bronnen, zoals bij de juridische documenten, dat mensen ook zeker wel in dergelijke economische sectoren werkzaam waren. In 1792 was er bijvoorbeeld een “meester suikerbakker” genaamd G. Hofman die met zijn vrouw Dorothea van Hulst voor f 3.500 een huis kocht aan de Grotestraat.²⁹⁰ Ook bij de accijnzen voor de uitvoer uit Nijmegen valt bijvoorbeeld op 25 januari 1650 te zien dat Gerrit de Bruijn 6 kisten poedersuiker met een totaalgewicht van 4.730 pond de stad uit vervoerde over de rivier naar Keulen.²⁹¹ De Bruijn betaalde 14,30 gulden aan accijns. Kortom, de economische belangen van de handel in koloniale en met slavenarbeid geproduceerde goederen was zeker aanwezig in de stad.

De tweede verklaring voor de afwezigheid van deze lobby richting het stadsbestuur zou kunnen zijn dat veel van deze activiteiten werden gereguleerd door gilden in plaats van door het stadsbestuur. Immers, zaken die door een gilde intern konden worden opgelost, hoefden niet noodzakelijkerwijs op de bureaus van het stadsbestuur te belanden.²⁹² Zoals hierboven al is besproken aan de hand van het kramersgilde, konden gilden proberen de handel in nieuwe koloniale producten zoals tabak, suiker, indigo naar zich toe te trekken en zo anderen uitsluiten. Dit gebeurde bijvoorbeeld ook door het gilde van goud- en zilversmeden. Tussen de 71% en 89,5% van de mondiale goud- en zilverproductie in de vroegmoderne tijd werd met behulp van slavenarbeid gewonnen in mijnen in Potosí.²⁹³ Het gilde petitioneerde op 3 februari 1692 het stadsbestuur om de handel in goud en zilver alleen toe te staan aan het gilde en niet aan “jooden, uijt-dragers, lopers, of andere gelijcke soorten” die niet tot het gilde behoorden.²⁹⁴ Het stadsbestuur publiceerde enkele dagen later een ordonnantie die dit inderdaad verbood en specifiek verwees naar het verzoekschrift van het gilde.²⁹⁵ Hierbij moet wel worden aangetekend dat uitgerekend

290 NL-NMRAN, 3 *Stadsgerichten Nijmegen 1410-1811*, inv.nr. 1988 ‘Schepenprotocollen, 1792’, 11v.

291 NL-NMRAN, 1 *Stadsbestuur Nijmegen 1196-1810*, inv.nr. 1317 ‘Rekening van de ontvangst van de accijns op de uitvoer van waren, 1650’, 25 januari 1650.

292 A. Caracausi, ‘A reassessment of the role of guild courts in disputes over apprenticeship contracts: a case study from early modern Italy’, *Continuity and Change* 32 (2017) 85-114; A. Schmidt, ‘Gilden en de toegang van vrouwen tot de arbeidsmarkt in Holland in de vroegmoderne tijd’, *De zeventiende eeuw* 23 (2007) 160-178.

293 R. Barragán en P. Zagalsky, ‘Introduction: The Age of Silver’, in: R. Barragán en P.C. Zagalsky ed., *Potosí in the Global Silver Age (16th—19th Centuries)* (Leiden: Brill 2023) 1-48, aldaar 2-3.

294 NL-NMRAN, 1 *Stadsbestuur Nijmegen 1196-1810*, inv.nr. 121 ‘Raadtsignaat, 1692-1693’, 24v.

295 NL-NMRAN, 1 *Stadsbestuur Nijmegen 1196-1810*, inv.nr. 518 ‘Keuren, ordonnantiën en publicatiën, 1688-1692’, 115-115v.

de verwerking van slavernijproducten, de zogenoemde trafiekenindustrie, in veel gevallen juist buiten de bestaande gildeverordening vielen.²⁹⁶ Het valt echter buiten de mogelijkheden van dit onderzoek om vast te stellen of Nijmeegse gilden in vergelijking met andere steden relatief meer toe-eigening van koloniale industrie verkregen.

Een derde verklaring zou kunnen zijn dat de mensen met een koloniaal-economisch belang het stedelijk bestuur domineerden waardoor er geen noodzaak was om verzoekschriften in te dienen. Immers, het indienen van een verzoekschrift is voor de mensen buiten de politieke functies, niet voor de burgemeesters. Stadsbestuurders konden prima besluiten tot bescherming van hun eigen economische belang zonder gebruik te maken van een petitie. De gangbare opvatting in de bestaande literatuur is echter dat de kooplieden die tot Nijmeegse politieke functies doordrongen met name wijnkooplieden waren.

Tot slot zou de vierde verklaring kunnen zijn dat inwoners van Nijmegen met een economisch belang in de koloniale wereld zich direct richtten tot een ander bestuurslichaam in de Republiek zoals het kwartier, het Gelderse gewest, of de Staten-Generaal. In het archief is voor het kwartier één map met rekestten, en andere inkomende stukken, aan het kwartier van Nijmegen overgeleverd voor de gehele periode 1630-1801. De meeste zaken gaan echter niet over economische belangen – laat staan koloniale belangen. Een voorbeeld van economische belanghebbenden bij het kwartier is het Nijmeegse brouwersgilde in 1753. De bierbrouwers in de stad beklagden zich over het toenemende aantal brouwers op het platteland dat oneerlijke concurrentie was voor het gilde. Naar eigen zeggen was een kwart van de bierbrouwers in Nijmegen inmiddels failliet gegaan. Zich beroepende op geschriften van de Gelderse historicus Arend van Slichtenhorst en de *Codex Batavus* van Eduard van Zurck, vroegen de bierbrouwers tot naleving van de reeds bestaande exclusieve rechten voor de Nijmeegse stedelingen om in het kwartier bier te brouwen en een verbod op brouwen op het platteland.²⁹⁷ De boekhouder van het brouwersgilde en ondertekenaar van het rekest was overigens Coenraad Rappard (1719-1779), Heer van Brakkenstein, schepen in Nijmegen, en oom van de in het vorige hoofdstuk besproken Coenraad Rappard uit Suriname.

296 J. Hovy, *Het voorstel van 1751 tot instelling van een beperkt vrijhavenstelsel in de Republiek (propositie tot een gelimiteerd porto-franco)* (Groningen: J.B. Wolters 1966) 68.

297 NL-AHGLDA, 0003 *Staten van het Kwartier Nijmegen en hun gedeputeerden*, inv.nr. 298 'Rekestten en andere ingekomen stukken, 1630-1801', scan 219-221.

Voor Nijmeegse stadsbestuurders was het dus wel mogelijk om bij andere bestuurslichamen verzoekschriften in te dienen.

Op een gewestelijk niveau, bij de Gelderse landdagen, komen aanmerkelijk meer rekestten binnen van economisch belanghebbenden. Hier traden de Nijmeegse belanghebbenden echter vaak gemeenschappelijk op met gelijksoortige kooplieden uit de rest van het gewest, waardoor het ingewikkeld is om te achterhalen wat de rol van Nijmegen daarbinnen precies was. In 1727 bijvoorbeeld dienden de “kooplieden, burgers en ingezetenen der steden Nijmegen, Zutphen en Arnhem” een gemeenschappelijk verzoekschrift in tegen de speciale paspoorten die waren ingesteld door de provincies Holland en Zeeland voor de Gelderse beurtschippers.²⁹⁸ Diezelfde dag kwam ook een verzoekschrift binnen van de “Fabricqueurs in de tabacks-spinnerijen binnen dese provincie”. De nieuw opgerichte “Tabacx Fabrijcq” werd dwarsgezet door de het gewest Holland die een extra heffing had opgelegd op de “transitoire negotie” uit Holland.²⁹⁹ Met andere woorden, Holland had gepoogd de eigen tabaksverwerkingsindustrie te beschermen tegen concurrentie uit Gelderland, door een extra heffing te introduceren op de doorvoer van nog niet voor consumptie gereed zijnde, koloniale tabak die in Hollandse havens was aangekomen. Het verzoekschrift vermeldt niet waar deze trafiekenindustrie zich in Gelderland zich precies bevond, maar het is waarschijnlijker dat dit in Nijkerk was dan in Nijmegen.³⁰⁰

Op 27 oktober 1780 ontving het gewestelijk bestuur een petitie van diverse Gelderse burgers en kooplieden handelende in zijde, katoen, sitsen, en andere manufacturen. Tot hun grote verdriet waren er in de provincie steeds meer “vreemde” kooplieden die hun waar aanboden en daarmee schade berokkenden aan de Gelderse kooplieden. Dit was niet alleen voor de kooplieden een nadeel, maar ook voor “de binnenlandse en economische fabrieken in deze provincie”. Met name in steden zoals Nijmegen zou dit tot verval leiden. De Gelderse landdag besloot naar aanleiding van dit rekest inderdaad de handel in deze koloniale stoffen te verbieden voor kooplieden die niet bij een gilde waren aangesloten.³⁰¹ Op gewestelijk niveau werd er dus meer handelspolitiek, of economische politiek, bedreven dan op het niveau van de stad of het kwartier.

298 NL-AHcIdA, 0012 *Gelderse Rekenkamer*, inv.nr. oS22 ‘Landdagrecessen 1724-1731’, fo 625-627.

299 NL-AHcIdA, 0012 *Gelderse Rekenkamer*, inv.nr. oS22 ‘Landdagrecessen 1724-1731’, fo 627-629.

300 R. van der Bie, *‘Bekommering en ongewraakte vreugd’: tabaksteelt in Nijkerk (ca. 1635-1900)* (Amsterdam: Van der Bie 1999).

301 NL-AHcIdA, 0012 *Gelderse Rekenkamer*, inv.nr. oS39 ‘Landdagrecessen 1780’, fo. 652-656.

Op het niveau van de generaliteit, het landsbestuur van de Republiek, komen maar weinig Nijmeegse economische belangen bovendien. Dit zal deels te maken hebben met de relatief grote afstand tussen Nijmegen en het Binnenhof, wat het aanbieden van een petitie in Den Haag een langdurige en daardoor kostbare onderneming maakte. Het was voordeliger om te proberen de Gelderse gedelegeerden de Nijmeegse zaken van koloniale manufacturen of tabak te laten behartigen. Wellicht juist daardoor kwamen zaken over de economische politiek van suiker juist via de Staten-Generaal of de stadhouders bij het gewest terecht. In 1751 had stadhouder Willem IV in overleg met het gewest Holland een plan ontwikkeld om de kwakkelende economie nieuw leven in te blazen. Hij overleed niet lang erna, waardoor zijn positie werd overgenomen door zijn driejarige zoon Willem V. In naam van Willem V nam zijn moeder, Anna van Hannover, als gouvernante vanuit Soestdijk dit plan op zich. Zij stuurde in 1753 “eenige gedruckte exemplaren” van het plan naar de Gelderse landdag, om die aldaar te laten circuleren en bestuderen.³⁰²

Essentieel in dit plan was enerzijds het heffingsvrij importeren van ruwe suiker uit koloniale gebieden (bijna alle suiker werd toen nog van suikerriet gemaakt en met slavernij geproduceerd op plantages), en anderzijds het heffingsvrij exporteren van geraffineerde suiker en siroop. Met andere woorden, om de Nederlandse suikerraffinaderijen te ondersteunen kregen deze een belastingkorting. De Nijmeegse burgemeester François van der Steen en de andere vertegenwoordigers bij de landdag stemden in met dit voorstel. In 1751, 1753 en 1755 werd telkens voor een termijn van twee jaar dit besluit opnieuw bekrachtigd, waarbij in 1755 een verbod op raffinage in de kolonie werd toegevoegd.³⁰³ Toen de Staten-Generaal in 1757 aan het gewest vroeg om dit besluit opnieuw te verlengen voor twee jaar, liet de Gelderse landdag optekenen dat ze dat verzoek zich hadden “laaten welgevallen” en hadden goedgekeurd.³⁰⁴ Mede dankzij deze aantrekkelijk belastingregels importeerde de Republiek acht keer zoveel ruwe suiker uit Franse kolonies dan uit Suriname.³⁰⁵ Het grootste deel hiervan zal niet in Nijmegen zijn geraffineerd, maar waarschijnlijk in steden als

302 NL-AhGldA, 0012 *Gelderse Rekenkamer*, inv.nr. oS29 ‘Landdagrecessen 1753’, fo 821-824.

303 NL-AhGldA, 0012 *Gelderse Rekenkamer*, inv.nr. oS30 ‘Landdagrecessen 1755’, fo 936-940.

304 NL-AhGldA, 0012 *Gelderse Rekenkamer*, inv.nr. oS31 ‘Landdagrecessen 1757’, fo 763.

305 G. de Kok, ‘Rotterdam’s colonial connections: shipping and trade, industry and finance’, in: G.J. Oostindie, *Colonialism And Slavery: An Alternative History of the Port City of Rotterdam* (Leiden: Leiden University Press 2021) 35-67, aldaar 48.

Rotterdam. Desalniettemin profiteerde ook Nijmegen van de toegenomen nijverheid en daaruit voortvloeiende rivierhandel van geraffineerde suiker en siroop naar het Duitse achterland.

De burgemeesters, schepenen en raad spanden zich meer dan eens heel uitgebreid in vanwege het belang van deze rivierhandel voor de stad. Het duidelijkste voorbeeld hiervan is wellicht de “Remonstrantie” die het stadsbestuur liet drukken in 1707 bij Sweerus van Goor, een boekdrukker in de Smidstraat.³⁰⁶ Een remonstrantie was een soort uitgebreidere vorm van een rekest, maar het principe was hetzelfde, het indienen van een verzoek. In de remonstrantie uit 1707 richtte het stadsbestuur zich tot de Staten-Generaal over de “infractie en inbreuken” die door de Landvoogd van de Spaanse Nederlanden op de historische tol vrijheden voor kooplieden op de Maas werden gemaakt. In 1377 hadden de inwoners van Nijmegen van Keizer Karel IV het privilege ontvangen om tot in de eeuwigheid geen tol te hoeven betalen voor deze rivier en dus vroeg het Nijmeegse stadsbestuur om diplomatieke assistentie van de Nederlandse resident te Brussel om deze kwestie aanhangig te maken.³⁰⁷ De aanleiding voor de remonstrantie waren de “onophoudelijke klagten” van de inwoners van Nijmegen die handelden op de Maas. Hoewel er geen archiefmaterieel is aangetroffen dat deze bewering van “onophoudelijke” verzoekschriften aan het Nijmeegse bestuur onderbouwt, is het duidelijk dat het beroep op grootschalige onvrede bij de stadsbevolking de legitimiteit van het verzoek moest onderstrepen.

Het is niet geheel duidelijk waarom het stadsbestuur ervoor koos om deze remonstrantie af te drukken. Het zou kunnen zijn dat ze op die manier probeerden de publieke opinie te beïnvloeden en zo hoopten de regenten van de Staten-Generaal onder druk te zetten.³⁰⁸ Het zou ook kunnen dat ze hetzelfde verzoek bij meerdere regenten konden overbrengen. Een derde verklaring zou kunnen zijn dat de stadsbestuurders op deze manier aan de burgers van Nijmegen konden laten zien hoe serieus ze de zaak opnamen en zich echt als goede bestuurders inspanden voor hun burgers. In algemene

³⁰⁶ *Remonstrantie gedaan overleveren aan [...] de heeren Staten Generaal [...] door borgemeesteren, schepenen en raad der stad Nymegen over de infractien [...] op de riviere de Maze [...] tegen de indisputable vrydommen [...] op de tolln* (Nijmegen: Asuerus van Goor 1707).

³⁰⁷ Het pamflet hanteert een ander jaartal dan deze publicatie: H.D.J. van Schevichaven, ‘De rijkstol te Nijmegen’, *Bijdragen en mededeelingen. Gelre, Vereeniging tot Beoefening van Geldersche Geschiedenis, Oudheidkunde en Recht* 8 (1905) 1-64.

³⁰⁸ J. van den Tol, ‘Kondschappen: Lobbyen in de zeventiende-eeuwse Republiek via petitions, publieke opinie en persoonlijke relaties’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 131 (2018) 431-452.

zin kende de Republiek een actieve drukwerkindustrie en was de bevolking, met name in stedelijke gebieden, voor Europese begrippen zeer geletterd.³⁰⁹ Al sinds het eind van de zestiende eeuw bestreden voor- en tegenstanders van diverse standpunten elkaar in goedkope pamfletten en kleine boekjes.³¹⁰ Het valt dus zeker niet uit te sluiten dat het beoogde lezerspubliek van deze remonstrantie van 56 pagina's over gecompliceerde historische zaken en internationale handelseconomie de inwoners van Nijmegen waren.

Drukwerk

In de verzameling pamfletten van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag is het oudste Nijmeegse pamflet gedrukt in 1599 door Aert Cornelisz, maar al vanaf de jaren 1550 was er in Nijmegen een drukkerij actief.³¹¹ De volgende twee eeuwen maakte de Nijmeegse drukwerkindustrie een vergelijkbare ontwikkeling door als andere steden in de Republiek. Er waren drukkers die het exclusieve privilege hadden voor de stad of het gewest politieke besluiten te printen. Ook kwamen er prenten en pamfletten in omloop om nieuws te verspreiden. In 1613 drukte Aert Cornelisz bijvoorbeeld een kopie van een Roermonds nieuwspamflet over 64 heksen die met “tooverijen” meer dan 1000 mensen en 6000 beesten in en rond Roermond hadden vermoord.³¹² Een jaar later publiceerde een andere drukker in Nijmegen, David Martensz, ook een nieuwspamflet over een uitgebroken oorlog over een Duitse troonsopvolging, waarmee duidelijk wordt hoe groot waarschijnlijk de markt was voor nieuws van dichtbij en verder weg.³¹³ Berichten over de koloniale wereld circuleerden breed in de Republiek en waren essentieel voor de beeldvorming over de koloniale

309 E. Kuipers, 'Lezen en schrijven: Onderzoek naar het alfabetiseringsniveau in zeventiende-eeuws Amsterdam', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 23 (1997) 490-522.

310 F. Deen, D. Onnekink en M.H.P. Reinders, *Pamphlets and Politics in the Dutch Republic* (Leiden: Brill 2011); P.A.M. Geurts, *De Nederlandse opstand in de pamfletten, 1566-1584* (Nijmegen 1956).

311 A.A. van Oostenrijk, *Afgheworpen particuliere onderrichtinghe vanden Admirante aen den edelen ende dapperen Willem* (Nijmegen: Aert Cornelisz 1599); A. Pettegree en A. der Weduwen, *The bookshop of the world: making and trading books in the Dutch Golden Age* (New Haven: Yale University Press 2019) 29.

312 *Een warachtige beschrijvinge van 64 tooveressen* (Nijmegen: Aert Cornelisz 1613).

313 *Waerachtige beschrijvinge, ende nieuwe tijdinghe, vanden [...] krijch, tusschen den hertoch van Brandenborch, ende den vorst van Nieuwenbosch* (Nijmegen: David Martensz 1614).

wereld en kennis van slavernij in heel het land.³¹⁴ Zo kon men lezen over militaire ontwikkelingen op Formosa (Taiwan), een moord in Guyana, een gesignaleerde meteoer in Brazilië, of Nederlandse slavenhandelaren in het Spaanse koloniale rijk. Deze onderwerpen werden echter niet in Nijmegen, maar voornamelijk in Amsterdam gedrukt.³¹⁵ Desalniettemin, kranten en nieuwsprenten die in Amsterdam verschenen, en berichtten over de ontwikkelingen in de koloniale wereld, circuleerden buiten de steden waar ze werden gedrukt, en vonden gretig aftrek in steden als Nijmegen, Leeuwarden en Groningen.³¹⁶ De Nijmeegse boekverkoper Abraham Leyniers bestelde aanvankelijk 10 kopieën van de courant van de Amsterdamse drukkersfamilie Van Hilten, maar als gevolg van de grote populariteit was dit een paar maanden later al opgelopen tot 40 stuks iedere week. Voor de prijs van slechts twee stuivers kon men in Nijmegen de krant bij Leyniers kopen.³¹⁷ Het is belangrijk om erbij stil te staan dat het lezen van nieuwsprenten, kranten en pamfletten een gemeenschappelijke activiteit was waardoor het bereik van een krant vele malen groter was dan de oplage misschien doet vermoeden.³¹⁸

Het enige pamflet uit Nijmegen dat direct met de koloniale wereld van doen heeft, verscheen in 1848 en was geschreven “door een Bataviaasch burger”. In dit pamflet ging de auteur in op de organisatie van Nederlands-Indië, dat volgens hem niet langer vanuit Nederland bestuurd moest worden, maar direct door een Gouverneur-Generaal in Batavia met kennis van de zaak. Bovendien moest, “hoe men ook geslaagd moge zijn den gedweeën Javaan daarmede te familiariseren”, een einde gemaakt worden aan het cultuurstelsel. De auteur laat zich negatief uit over de “ongehoorde contracten” waarmee Europese planters zich verrijkten “ten koste van de inlanders die 25 jaren *gedwongen* moesten worden het [suiker]riet te planten”, maar de uitbuiting zelf was niet het belangwekkende probleem.³¹⁹

314 Baakman, ‘From Valuable Merchandise to Violent Rebels’.

315 H.J. Helmers, *The Royalist Republic: literature, politics, and religion in the Anglo-Dutch public sphere, 1639–1660* (Cambridge: Cambridge University Press 2015).

316 Pettegree en Der Weduwen, *Bookshop of the World*, 73.

317 P. Begheyn, *Abraham Leyniers: een Nijmeegse boekverkoper uit de zeventiende eeuw: met een uitgave van zijn correspondentie uit de jaren 1634-1644* (Nijmegen: Nijmeegs Museum ‘Commanderie van Sint Jan’ 1992) 30-31.

318 M. van Groesen, *Amsterdam’s Atlantic: Print Culture and the making of Dutch Brazil* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press 2017) 50.

319 J. van der Burg, *Wenken, aangaande Nederland’s Oost-Indische bezittingen, het cultuur- en monopolie-stelsel* (Nijmegen: J.F. Thieme 1848) 8.

Zwaarder woog voor de auteur dat het monopoliseren van de producten had geleid tot hoge prijzen in zowel Nederland als de kolonie en dat daarmee geen sprake kon zijn van daadwerkelijke welvaartsgroei.

In de 19e eeuw verscheen er in Nijmegen ook een eigen lokale krant getiteld de *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant*. Deze krant volgde het klassieke 17e-eeuwse stramien waarbij “buitenlandsche berichten” uit heel de wereld kort het laatste nieuws vertelden. Op zaterdag 21 mei 1842 berichtte deze courant bijvoorbeeld uit “Parijs, den 13den Mei” dat “de geheele wet nopens den ijzeren spoorweg is gisteren namiddag met 255 tegens 83 stemmen aangenomen”. Dat bericht werd vergezeld van nieuws uit Londen van twee dagen later, waar vanuit “de Kaapstad hebben wij berigten tot den 16den Maart. Er waren 249 negers van St. Helena aangebragt, die in dienst van de boeren waren getreden”.³²⁰ Over het algemeen zijn dergelijke krantenberichten redelijk feitelijk, maar zo nu en dan sluipt er iets van de mening van de redactie door in het krantenbericht. In maart 1842 bijvoorbeeld had de krant bericht over “algemeene en vreesselijke opstanden der negers” op Jamaica. Als “woeste benden” trokken de opstandelingen over het eiland en “de plantaadjes verbranden, alles wat hun voorkomt vernielen, en ieder vermoorden, die zich tegen hen verzet”.³²¹ In mei 1843 bovendien vermeldde de Nijmeegse krant dat uit Havana “zeer verontrustende tijdingen” waren ontvangen. Aldaar was namelijk “een nieuwe Neger-opstand uitgebarsten, die gezegd wordt zeer geducht te zijn”.³²² De verontrusting zat hier in het vernietigen van de spoorlijn waarmee de haven slecht bereikbaar werd en daarmee de suiker slecht leverbaar. Enkele dagen later kon de *Courant* meer details over deze opstand op Cuba met de lezers delen: “300 mannen en vrouwen sterk waren gewapend met macheters, of bijlen, waarmee het suikerriet wordt gekapt” van plantage naar plantage getrokken. Suikermolens werden in brand gestoken en ze hadden “de blanken, die zich niet met de vlugt hadden weten te redden, vermoord”.³²³ De opstand van 1843 op Cuba werd met harde hand door het bestuur neergeslagen waardoor duizenden vrije en tot slaaf gemaakte Afrikanen werden geëxecuteerd, gedeporteerd, gevangengenomen, of simpelweg verdwenen.³²⁴

³²⁰ *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant*, 21 mei 1842.

³²¹ *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant*, 30 maart 1842.

³²² *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant*, 20 mei 1843.

³²³ *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant*, 31 mei 1843.

³²⁴ M. Reid-Vazquez, *The Year of the Lash: free People of Color in Cuba and the Nineteenth-Century Atlantic World* (Atlanta: University of Georgia Press 2011) 8-10.

Over Jamaica berichtte de *Nijmeegsche Courant* in 1844 verder over de staat van het eiland sinds de afschaffing van slavernij. “De vrijstelling der slaven (...) heeft tot nu toe niet dan ellende en wanorde te weeg gebracht”. Het was ten koste gaan van de landbouw nu “de Neger weigeren te werken” terwijl “dronkenschap, diefstal en smokkelhandel” juist in rap tempo toenamen.³²⁵ In 1850 berichtte de *Courant* nog altijd niet positief over de Britse afschaffing van slavernij. “De Engelschen hebben van 1845 tot 1849 eene proef genomen, om de plantaadjen in Demerary door Coolies [contractarbeiders] te laten bewerken”, maar men “heeft thans geleerd dat die werklieden niet aan de verwachting hebben beantwoord en veel geld hebben gekost”. De krant stelde dat “de voornaamste ingezetenen van Demerary” door wanhoop gedreven een petitie hadden aangeboden om een einde te maken aan de import van contractarbeiders uit Brits-Azië. Veel positiever waren de ervaringen op het eiland St. Vincent met contractarbeiders uit Portugal, want “de Portugees is een huishoudelijk wezen (...) gezond, werkzaam, en ijverig”.³²⁶ De *Nijmeegsche Courant* lijkt zich nadrukkelijk te scharen bij de tegenstanders van de afschaffing van slavernij. De krant schetst in de berichtgeving een beeld van Afrikaanse mensen die als wilden tekeergaan, afschaffing van slavernij zou leiden tot economische malaise, en de contractarbeiders uit Azië waren geen alternatief. Ook wordt duidelijk een racistische hiërarchie benadrukt waarbij de Europeaan, in dit geval een Portugees, een betere werker is dan een Aziaat.

De berichten over niet-Nederlandse koloniën zijn voor de lezer vandaag de dag redelijk te volgen en vereisen niet al te veel specifieke kennis. Voor de berichtgeving over de Nederlandse koloniale wereld is dat niet het geval. Het is de moeite waard een nieuwsbericht uit 1847 over Suriname in zijn geheel te delen, zodat duidelijk wordt hoeveel kennis bij de lezer werd verondersteld.

“Wij ontvangen den *Surinaamsche Dagbladen*, loopende tot den 5den December. Zij behelzen geen ander belangrijk nieuws dan het verslag van een bezoek van den gouverneur der kolonie, van den 14den-19den November aan de vestiging aan de Saramacca gebracht. De gedane inspectien deden van eenen allezins gunstigen toestand der kolonie blijken. De nopal-plant begon welig te tieren en men was reeds

³²⁵ *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant*, 24 augustus 1844.

³²⁶ *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant*, 7 december 1850.

bezig dezelve met het cochenille-insect te bezetten. Deskundigen verzekerden, dat deze cultuur zonder twijfel gelukken moest. Eindelijk leest men in dit verslag het volgende verblijdende bericht: 'Met levendig genoeg kunnen wij de verzekering hierbij voegen, dat de beste gezondheid onder de kolonisten aan de Saramacca blijft heerschen, hetgeen ook ten deele schijnt toegeschreven te kunnen worden aan den grooten boschbrand van dit voorjaar, welke, onder anderen, de streek, tusschen de zee en de plantage *Mijn Vermaak*, geheel van het opgaande geboomte heeft ontdaan, zoodat de zeewind thans vrijelijk tot daar, en verder de rivier op, kan doordringen.'"³²⁷

Voor de lezer in de 21e eeuw is wellicht nog bekend dat de cochenilleluizen met slavenarbeid geoogst werden vanwege de rode kleurstof die de luis oplevert en die destijds gebruikt kon worden voor onder andere schilderingen. Ook vandaag de dag nog wordt deze kleurstof, ook wel bekend als E120, bijvoorbeeld voor voedingsmiddelen zoals roze koeken gebruikt. Het is echter niet zonder meer duidelijk waar de rivier Saramacca precies ligt, of hoe de plantage *Mijn Vermaak* zich geografisch verhoudt tot de kustlijn. Het gebrek aan context in de krant maakt duidelijk dat de aanname van de redactie was dat dit zo algemeen bij het lezerspubliek in Nijmegen bekend was dat verdere toelichting niet nodig was.

Behalve de kranten, nieuwsprenten en pamfletten, circuleerden in Nijmegen vanzelfsprekend ook minder vluchtige geschriften over de koloniale wereld en slavernij. De hierboven reeds aangehaalde Nijmeegse boekverkoper Abraham Leyniers had een klantenkring die voornamelijk bestond uit de lokale Latijnse school, predikanten, en de rest van de sociaal-maatschappelijke bovenlaag van de maatschappij, zoals de burgemeesters. Hij verkocht ook "kaartjes van de vloot", spotprenten en landkaarten. Hoewel een complete catalogus van de verkochte boeken niet bekend is, staat wel vast dat hij ook boeken over de koloniale wereld verkocht, zoals een boek van Jan Huygen van Linschoten.³²⁸ Van Linschoten publiceerde meerdere boeken over zeereizen die in duurdere edities vergezeld werden met diverse afbeeldingen. De *Itinerario* (1596) over zijn reis naar India was destijds een bestseller en functioneerde tegelijkertijd als routebeschrijving, koopmansgids, en beschrijving van volken in Azië. Het

³²⁷ *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant*, 27 januari 1847.

³²⁸ Begheyn, *Abraham Leyniers*, 33-34.

was mede dankzij dit boek dat er zoveel enthousiasme bestond om in de VOC te investeren.³²⁹ De boekwinkel van Leyniers zat in De Vergulde Valck op de Grotestraat 13, en hij verzorgde bijvoorbeeld ook de binding van de stedelijke rekenboeken. Ondanks de goedlopende kranten, dure boeken, en werk voor de stadsbestuurders, moest Leyniers zijn zaak in 1651 wegens tegenvallende economische resultaten sluiten.³³⁰

Van de boekverkoper en drukker Henrik Heymans in Nijmegen in het begin van de 18e eeuw zijn meer details over de door hem gepubliceerde werken bekend.³³¹ Een deel van zijn werk was het publiceren van stedelijke ordonnances, waarmee hij kon zorgen voor een redelijk stabiele vorm van inkomsten. Circa 31% van zijn overgeleverde publicaties waren publicaties in opdracht van de overheid, gevolgd door geschiedenisboeken (21%) en boeken over godsdienstige aangelegenheden (19%). Het merendeel van zijn boeken verscheen in het Nederlands, maar 12,2% van de boeken verscheen in het Latijn, waarmee hij zich duidelijk richtte op het hogere sociaaleconomische deel van de maatschappij; niet iedereen zal geïnteresseerd zijn geweest in bijvoorbeeld *De politica arte oratio* (1750) van Guido Ferrari, maar de Nijmeegse stadsbestuurders wellicht des te meer.

Wat duidelijk wel bedoeld was voor een breder publiek was *De volmaakte Geldersche keuken-meyd*, een kookboek met allerhande recepten. In 1747 was “eene voorname dame” bij zijn drukpers verschenen en had wel honderd recepten aan hem overgedragen, Heymans liet vervolgens aan “Vrouwen van meerder en minder rang” weten dat hij dit uit wilde geven, waarmee nog meer recepten werden verzameld. Om de lezer te laten weten dat hij niet zomaar de kennis van vrouwen had afgedrukt, verzekerde Heymans de lezer in het voorwoord dat hij “een gerenommeerde Kock” alles had laten nakijken. Al in het eerste recept, een “Soup van Runtvleesch”, vindt men in de ingrediëntenlijst “foeli en nootmuskaat” terug, waarmee duidelijk wordt in hoeverre mensen van “meer en minder rang” toegang hadden tot, en gebruik maakten van, koloniale producten in het dagelijks leven.³³² Ook in recepten voor diverse geneesmiddelen werd veelvuldig gebruik gemaakt van koloniale- en slavernijproducten, waaronder in een siroop genaamd “gulde Zelfwater” op basis van Franse brandewijn. Niet

³²⁹ Gaastra, *Geschiedenis van de VOC*, 15-16.

³³⁰ Begheyn, *Abraham Leyniers*, 14-15.

³³¹ De cijfers in deze paragraaf zijn gebaseerd op de *Short Title Catalogue of the Netherlands* via <https://data.cerl.org/stcn/>.

³³² *De volmaakte Geldersche keuken-meyd* (Nijmegen: Henrik Heymans 1756) 1-2.

DE VOLMAAKTE GELDERSCHE KEUKEN-MEYD;

Onderwyzende

Hoe men allerhande Spyzen op een smakelyke
en min kostbare wyze kan toerigten; nament-
lyk het koken, stoven, bakken en braden
van alle soorten van Vleesch en Visch,
mitsgaders het stoven, inmaken en dro-
gen van allerley Groentens en an-
dere Vruchten, als mede het In-
zouten en Roken van Vleesch,
het maken van Worsten, en
eindelyk eenige beproefde

HUYS-MIDDELEN,

Zeer dienstig in veelderhande Qualen
en Toevallen;

Waar by nog komt

Een Verzameling van hondert agtien Uitgelezene

R E C E P T E N,

Ter extraordinaire toebereidinge van delicate
Spyzen, Confituren en Tincturen.

Vierden Druk.

Veel vermeerdert.

Te N I M E G E N,
By I S A A C VAN CAMPEN,
Boekdrukker en Boekverkoper, naast
het Stadhuis, 1779.

00
C
2124

In het kookboek *De volmaakte Geldersche keuken-meyd* stonden recepten voor mensen in hogere en lagere sociaaleconomische klasse waarbij veelvuldig gebruik werd gemaakt van koloniale specerijen en goederen die met slavernij werden geproduceerd. Op die manier kwamen kolonialisme en slavernij tot in de huiskamers van Nijmegenaren. Bron: Bibliotheek Radboud Universiteit, Nijmegen. Shelf mark: 0D c 2124.

alleen zou dit “alle wonden zonder littekens” genezen, maar was het ook geschikt voor oorpijn, maagpijn, tegen beroertes, voor vrouwen die moeite hadden tijdens de bevalling, en bij kinderen met stuipen. Behalve allerehande bloemen kwam de geneeskrachtige werking van dit wondermiddel voort uit foelie, kardemom, peper, koraal, en witte “Candy Zuyker”.³³³ Het kookboek was een groot succes en tot in het jaar 1856 verschenen er minstens tien herdrukken.³³⁴

In de tweede helft van de 18e eeuw had de Nijmeegse drukker Isaac van Campen de uitgave van *De volmaakte Geldersche keuken-meyd* overgenomen. Net als Heymans verdiende Van Campen onder andere geld door voor het stadsbestuur besluiten af te drukken. Bovendien verdiende hij geld door zo nu en dan complete boekencollecties te veilen, zo blijkt uit een petitie die hij indiende in 1765. Hij vroeg toestemming om de “lees bibliotheecq” uit de nalatenschap van François Miller te mogen veilen, bij voorkeur als gehele collectie, maar anders als afzonderlijke boeken.³³⁵ Over deze specifieke bibliotheek is verder niets bekend, maar van een andere inwoner van Nijmegen, schilder Jacobus van Eynden, is wel een veiling-catalogus uit 1824 overgeleverd. In de collectie van Van Eynden zijn diverse boeken over de koloniale wereld terug te vinden zoals Freijers *Negenjarige Reize door Oost-Indien en Persien* (1700), Bosmans *Beschrijving van de Guinesche gouden slavenkust* (1704) en Nieuhofs *Brasiliaanse Zee- en Landreize* (1682). In het boek van Johan Nieuhof kon Van Eynden lezen dat het nodig was dat er slavenarbeid in Brazilië was “want zonder die [slaven] zou men zuikermolens niet kunnen aen het arbeiden krijgen”. Nieuhof vertelt ook over hoe de realiteit voor tot slaaf gemaakte Afrikanen in Nederlands-Brazilië was. Daar werden “slaven als onredelijke beesten” behandeld, maar de lezer moest vooral niet te veel medelijden krijgen volgens Nieuhof, want het was nodig streng te zijn “anders misbruyken zijn die goetheit”.³³⁶ Behalve boeken verzamelde Van Eynden ook koloniale curiosa zoals “Indiaansche strijdbijlen,” koperen duiten van de VOC uit 1756 en “een oud zwaard, gebruikt ter onthoofding”.³³⁷

333 Ibid., 66-67.

334 W. Heijting, ‘Kookboek en commercie, ca. 1800-1920’, *De Boekenwereld* 29 (2013) 34-41, aldaar 36.

335 NL-NMRAN, 1 *Stadsbestuur Nijmegen 1196-1810*, inv.nr. 183 ‘Raadtsignaat, 1765’, fo. 88v.

336 J. Nieuhof, *Gedenkwaardige Brasiliaanse zee- en lant- reize* (Amsterdam: Weduwe van Jacob van Meurs 1682) 215.

337 A.C. Montoya e.a., ‘MEDIATE database’ (2022) <https://mediate-database.cls.ru.nl> [geraadpleegd 19 november 2024], Collection Eynden 1824.

Naast de *Geldersche keuken-meyd* drukte Isaac van Campen ook diverse publicaties over de koloniale wereld. Van Campen was strategisch gepositioneerd “naast het Stadhuis”, waardoor stadsbestuurders dagelijks langs zijn drukkerij en winkel kwamen. Het is niet moeilijk voor te stellen hoe de stadsbestuurders voor of na een vergadering op het stadhuis even zijn boekwinkel binnenliepen en door pamfletten, kranten of een boek bladerden. Eén van die boeken was bijvoorbeeld *Reistogt rondom de wereld* door William Dampier, een Nederlandse vertaling van het van oorsprong Engelse autobiografische boek waarin Dampier verhaald over zijn avonturen als piraat. Hij was de hele wereld over gereisd en vertelde op diverse plaatsen over lokale gebruiken, dieren en mensen. In het Spaanse Caribisch gebied, bijvoorbeeld, vertelt hij de lezer dat de oorspronkelijke bevolking “zeer onnozele mensen” zijn, die door de Spanjaarden nog slechter werden behandeld dan de tot slaaf gemaakte Afrikanen, “ja de Zwarten zelfs heerschen over hen”.³³⁸ De verbazing over een situatie waarin Afrikaanse mensen hiërarchisch boven een andere groep in de maatschappij staan, maakt duidelijk dat zijn verhaal een visie weerspiegelt waarin Afrikaanse mensen onderaan in de hiërarchie horen.

Andere publicaties in het portfolio van Isaac van Campen verschenen niet als vertaling. *Precis de deux lettres avec une reflexion generale sur l'état present de la colonie de Surinam* uit 1778 is hier een voorbeeld van. Deze publicatie was geschreven door Alexander Salonthay van Salontha, die vanuit Suriname terug was gekeerd en zich in Nijmegen had gevestigd. Hij had gekozen om zijn brieven aan Louis Henry Fourgeoud in de Franse taal te laten drukken om op die manier “personen van rang en vermoogen” zoals de stadsbestuurders op de hoogte te brengen van zijn ideeën.³³⁹ Bij Van Campen had Salonthay in 1778 ook een *Memorie aan de vergadering der Maatschappye van den Oeconomischen Tak tot Nymegen* laten drukken.³⁴⁰ In Nijmegen was er een geleerd genootschap, net zoals in andere Nederlandse steden in de 18e eeuw, waar mensen bijeen kwamen om over politieke, economische en wetenschappelijke zaken te discussiëren.³⁴¹

338 W. Dampier, W. Sewel (vertaler), *Reistogt rondom de wereld* (Nijmegen: Isaac van Campen 1772) 212.

339 NL-HaNA, 1.05.03 *Archief van de Sociëteit van Suriname*, inv.nr. 510 “Brieven van A. Salonthay van Salontha (...) met bijlagen” 5.

340 NL-HaNA, 1.05.03, inv.nr. 510, scan 5-13.

341 W.W. Mijnhardt, *Tot heil van 't menschdom: culturele genootschappen in Nederland 1750-1815* (Amsterdam: Rodopi 1988).

In deze *Memorie* wilde Salonthay enkele zaken over plantages en slavernij in Suriname aan de orde stellen en bediscussiëren. In de eerste plaats was volgens hem een groot probleem “de weggeloopene en tot sterke beneden aangegroeyde slaaven” die schade berokkenden aan de plantages.³⁴² Salonthay had dit zelf aan den lijve ondervonden. Hij had in Suriname een plantage, Klein Java, gekocht en die, naar eigen zeggen, “naar zijn kleijn vermogen gecultiveerd”. In 1758 echter, was zijn plantage “onverwagt door de weglopers overvallen en geplundert” en waren zijn eigen “slaaven of vermoord of deerlijk mishandelt”.³⁴³ Hij kon de tot slaaf gemaakte Afrikanen amper kwalijk nemen dat ze overliepen naar de “wegloopers”, aangezien op klaarlichte dag en onder toezien oog van soldaten ook op andere plantages de “blanken en getrouwe slaaven jammerlyk” waren vermoord.³⁴⁴ Gezien de enorme economische waarde van de kolonie Suriname, zo vervolgde Salonthay zijn betoog, was er “geenderhande voorwerp [dat] de oplettendheid der Maatschappij van de Oeconomische Tak meer verdient”.³⁴⁵ Het pacificeren van de weggelopen en opstandige tot slaaf gemaakte Afrikanen en het bevolken van Suriname met Europese gezinnen zou bovendien een groot voordeel voor de hele economie hebben in de Republiek, waarbij de fabrikanten en traffickeindustrie zouden profiteren van “meer consumptie, meer consumptie, meer commercie, meer commercie, meer rykdom, en meer rykdom”. Om de leden van de Maatschappij in staat te stellen zich verder te verdiepen in de staat van Suriname, doneerde hij beide delen van Jan Jacob Hartsincks *Beschryving van Guiana* aan de nog op te richten bibliotheek van de Maatschappij.³⁴⁶

Drukwerk was niet alleen essentieel voor het Nijmeegse stadsbestuur om hun ordonnanties bekend te maken aan de inwoners, het was ook van doorslaggevend belang bij de beeldvorming over de koloniale wereld en slavernij in de stad. Hoewel dure boeken, soms met handmatig ingekleurde illustraties, bedoeld waren als pronkstukken in een leesbibliotheek van “mannen van hooger rang en insigten”, was er een keur aan goedkoper drukwerk beschikbaar voor een breder publiek.³⁴⁷ Gezamenlijk

342 NL-HaNA, 1.05.03, inv.nr. 510, scan 7.

343 NL-HaNA, 1.05.03, inv.nr. 510, scan 1.

344 NL-HaNA, 1.05.03, inv.nr. 510, scan 7-8.

345 NL-HaNA, 1.05.03, inv.nr. 510, scan 10.

346 NL-HaNA, 1.05.03, inv.nr. 510, scan 11-12; J.J. Hartsinck, *Beschryving van Guiana, of de Wilde Kust, in Zuid-America* (Amsterdam: Gerrit Tielenburg 1770).

347 “mannen van hooger rang en insigten” is ontleend aan Salonthay, zie: NL-HaNA, 1.05.03, inv.nr. 510, scan 8.

introduceerden deze boeken, prenten, kaarten, kranten, en pamfletten een “exotische” andere wereld aan de Nijmeegse lezer. De verschillende vertalingen en de brede verspreiding van de drukwerken laat zien dat ze zich richten op een Europees publiek – niet op een specifiek Nederlands, Brits, Frans, Spaans publiek. De Europeaan, of die nu in Nijmegen, Londen, Parijs of Madrid woonde, kon wegdromen bij de tropische natuur en vreemde volkeren van Amerika, Afrika, en Azië.³⁴⁸ Men kon zich een beeld voorstellen bij een mondiale, exotische, onderdrukking van tot slaaf gemaakte mensen door het niets verhullend woordgebruik waarin de Afrikaan als minderwaardig en gewelddadig werd gepresenteerd. Dit wereldbeeld verschaftte het raamwerk waarbinnen de besluiten van het Nijmeegse stadsbestuur begrepen moeten worden. En het was dit raamwerk waarbinnen sommige Nijmegenaren besloten aan boord te gaan van een VOC- of WIC-schip om de “Nieuwe Wereld” van dichtbij te ontdekken.

Sociale diepte

Alexander Salonthay was niet van oorsprong een Nijmegenaar. Hij was geboren in Salonta, wat tegenwoordig in Roemenië ligt, maar destijds door hemzelf werd aangeduid als Hongarije. Hij was in 1747 naar Holland gekomen, en had als luitenant gediend in het leger van de Prins van Oranje. Door, naar eigen zeggen “onophoudelijke oneenigheden” met diverse kapiteins was hij uit het leger gezet, waarop hij in 1751 besloot zijn diensten aan de Sociëteit van Suriname aan te bieden en niet lang daarna vertrok hij als vaandrig naar Suriname.³⁴⁹ Een van zijn taken aldaar was om, samen met “een neeger om de weg te toonen”, achter negen deserteurs aan te zitten in de Surinaamse jungle.³⁵⁰ Datzelfde jaar nog werd hij door de gouverneur benoemd tot adjudant bij het militaire corps, en op het secretariaat van het gouvernement. Deze civiele functie stelde Salonthay in staat om carrière te maken in de kolonie en in 1756 duikt hij op als “commies van de maga-

348 B. Schmidt, ‘The “Dutch” “Atlantic” and the Dubious Case of Frans Post’, in: G.J. Oostindie en J.V. Roitman ed., *Dutch Atlantic Connections, 1680-1800* (Leiden: Brill 2014) 249-272, aldaar 254.

349 NL-HaNA, 1.05.03, inv.nr. 41 “Register van Resoluties, 1751”, scan 228-229; NL-HaNA, 1.05.03, inv.nr. 43 “Register van Resoluties, 1753”, scan 289.

350 NL-HaNA, 1.05.03, inv.nr. 292 “2 Ingekomen brieven en papieren van de Gouverneur en ander overheidspersonen, 1753”, scan 575.

sijnen van oorlog” waarmee het zijn verantwoordelijkheid was voldoende goed functionerende geweren en bajonetten voor het leger te hebben.³⁵¹ Hij zal hier goed mee verdiend hebben, aangezien hij behalve de eerdergenoemde plantage Nieuw Java, in 1759 ook in bezit was van de plantages Mannheim en Elk het Zijn. Over die laatste voerden zijn neven de administratie op zo’n danige wijze dat de burens klaagden over de “disordre (...) onder de slaven”.³⁵² Het is duidelijk dat de koloniale wereld hem, zijn zus Agatha Aletta, en haar kinderen veel kansen bood om maatschappelijk in aanzien te stijgen. Uiteindelijk besloot hij in 1761 terug te keren naar de Republiek en vestigde hij zich als oud-militair en rentenier in garnizoensstad Nijmegen. In 1764 trouwde hij met Maria Beuse, waarna hij met haar intrek nam in het buitengoed Heyenbeek in Hees. Op 25 april 1781 kwam hij te overlijden en werd hij bijgezet in de Petruskerk waar zijn grafsteen tot op de dag van vandaag te zien is.³⁵³

De verlokking van carrière maken in de koloniale wereld, wellicht het avontuur waarover men in diverse geschriften te weten had kunnen komen, en soms bittere financiële noodzaak maakten dat mensen van alle rangen en standen vanuit Nijmegen de wereld in trokken. Bovendien was, zo blijkt uit een brief van de Nijmeegse Isaac Levy vanuit Curaçao uit 1781, voor jongeren meer te doen in de koloniale wereld dan in Nijmegen. Levy schreef aan zijn vrouw in Nijmegen dat hij zijn tot slaaf gemaakte werknemers per opbod ging verkopen en dan terug zou keren naar Nijmegen. Hun zoon Mordechay zou hij het liefst op Curaçao achterlaten, want “wat zal die jongen in Nijmegen doen? Niets!”.³⁵⁴ Maar omdat hij wist dat zijn vrouw haar kinderen weer wilde zien, nam hij Mordechay toch maar mee. Voor geen enkele koloniale onderneming zijn complete overzichten van de afkomst van het personeel beschikbaar, maar op basis van het overgeleverde materiaal is het wel mogelijk Nijmegen te vergelijken met andere Gelderse steden.

Voor de VOC is relatief meer informatie te vinden over de “opvarenden” van de schepen dan voor de WIC. In totaal is voor meer dan een half miljoen

351 NL-HaNA, 1.05.03, inv.nr. 46 “Register van Resoluties, 1756”, scan 201-202.

352 NL-HaNA, 1.05.03, inv.nr. 150, “Resoluties van Gouverneur en Raden, 1758”, scan 590-591.

353 Termeer, ‘Alexander Salonthay de Salontha (1716-1781): Een kritische slavenhouder uit Hees’; C. Roelofs, ‘Het Dossier-Salonthaij: Nederzettingen van kolonisten als verdediging tegen Marronaanvallen’, *OSO: Tijdschrift voor Surinaamse taalkunde, letterkunde en geschiedenis* 33 (2014) 156-169.

354 The National Archives, Kew, United Kingdom, High Court of Admiralty Archives (HCA), 30/323, Brief van Izaak Levy aan zijn vrouw, 10 januari 1781 <https://brievenalsbuit.ivdnt.org/corpus-frontend/BaB/docs/babo836>.

	Nijmegen		Arnhem		Zutphen	
Totaal	2690		979		1202	
Soldaat	973	36,17%	335	34,22%	455	37,85%
Matroos	482	17,92%	187	19,10%	179	14,89%
Boschieter	205	7,62%	73	7,46%	55	4,58%
Jongmatroos	114	4,24%	52	5,31%	43	3,58%
Adelborst	110	4,09%	47	4,80%	70	5,82%
Hooploper	101	3,75%	39	3,98%	55	4,58%
Korporaal	56	2,08%	23	2,35%	17	1,41%
Tamboer	52	1,93%	12	1,23%	29	2,41%
Sergeant	40	1,49%	9	0,92%	33	2,75%
Onder(scheeps)timmerman	27	1,00%	12	1,23%	10	0,83%
Jongen	24	0,89%	5	0,51%	8	0,67%
Konstabelsmaat	23	0,86%	9	0,92%	6	0,50%
Lanspassaat	23	0,86%	12	1,23%	13	1,08%
Huistimmerman	22	0,82%	9	0,92%	16	1,33%
Kwartiermeester	22	0,82%	10	1,02%	12	1,00%
Overig	416	15,46%	145	14,81%	201	16,72%

Tabel 3.1: VOC-opvarenden uit Nijmegen, Arnhem en Zutphen, 1699-1794.

Bron: VOC-opvarenden, <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/index/ntoo444>.

opvarenden van de VOC onder andere geregistreerd op welk schip ze aan boord gingen, wat voor rol ze hadden aan boord, en waar ze vandaan kwamen.³⁵⁵ Het valt op dat vanuit Nijmegen meer mensen op VOC-schepen aanmonsterden dan uit de Gelderse steden Arnhem en Zutphen (zie de tabel hierboven). Meer dan de helft ging aan boord als soldaat of matroos, waarmee uit de Gelderse steden meer soldaten en minder matrozen kwamen ten opzichte van het totaal; van alle opvarenden zijn respectievelijk 28,4% en 22,6% soldaat en matroos. Gedurende de 18e eeuw nam het aandeel van militairen onder de VOC-opvarenden af van meer dan 60% in het eerste decennium, naar iets meer dan 30% in het laatste decennium.

³⁵⁵ In deze dataset <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/index/ntoo444> zitten nog wel enkele dubbeln van personeel dat bijvoorbeeld eerst naar de Kaap reisde en daarna verder naar Batavia. Dat is echter niet relevant voor de vergelijking tussen Nijmegen en de andere Gelderse steden. Voor een kritische beschouwing van de data, zie: L. Petram e.a., 'Charting Lives and Careers: Enriched Data About the Dutch East India Company's Eighteenth-Century European Workforce', *Journal of Open Humanities Data* 10 (2024) 1-17.

Dit had niet te maken met economische vooruitgang in Nijmegen waardoor arme drommels niet langer in handen van de VOC werden gedreven, maar historici wijzen op de toenemende opties voor werk in Nijmegen zelf waardoor meer mensen opgeleid werden in vaardigheden waar bij de VOC vraag naar was. Dienen in het leger was relatief onaantrekkelijk vergeleken met nijverheid of administratieve werkzaamheden voor de VOC. Daarbij komt nog dat verhalen over de grote aantallen soldaten die als gevolg van een malaria-epidemie in de jaren 1730 overleden – circa 10% stierf in het eerste jaar – het werk extra onaantrekkelijk zullen hebben gemaakt.³⁵⁶

Wat blijkt uit het overzicht van de opvarenden is dat diverse sociale lagen uit Nijmegen in dienst van de VOC traden; van simpele soldaten tot luitenants en van jongmatrozen zelfs tot scheepskapiteins. Soms lijken groepen uit Nijmegen gezamenlijk aan te monteren op één schip. In 1742 bijvoorbeeld waren er vijf Nijmegenaren op het schip *Nieuwvliet*, waaronder de broers Floris en Cornelis van Goudriaan als matroos en jongmatroos. Tweemaal duiken scheepskapiteins uit Nijmegen op in dienst van de VOC, Hendrik de Haart in 1767 op de *Jonge Lieve* en Gijsbertus Weitsel in 1785 op de *Berkhout*. Weitsel was op dat moment al enige tijd in dienst van de VOC, waar hij in de voetsporen van zijn vader Louis was getreden die als commandeur van de soldaten had gediend.³⁵⁷ Zowel bij de familie Weitsel als Goudriaan blijkt dat familiebanden een rol konden spelen bij het besluit tot een carrière in dienst van de VOC.

Bijzondere aandacht verdient het schip *Noordgouw* waarop in 1700 de Nijmegenaar Jan Singendonck aan boord ging als assistent.³⁵⁸ In die rol ondersteunde hij de (opper)koopman van het schip. Omdat het archief van de VOC niet vermeldt hoe oud Jan Singendonck was toen hij aan boord ging en omdat Jan een veel voorkomende naam is, valt niet met zekerheid vast te stellen wie deze Jan Singendonck was. Het staat wel haast vast dat hij familie was van het Nijmeegse regentengeslacht waar in het vorige hoofdstuk meer over is verteld. Het is zeer goed mogelijk dat hij de Jan Singendonck is die op 27 januari 1684 gedoopt werd bij de Nederduits Gereformeerde gemeente in Nijmegen. In dat geval was Johan Singendonck, de

356 C. van Bochove, 'From Nijmegen to Asia in the eighteenth century', in: P. Puschmann en T. Riswick ed., *Building Bridges. Scholars, History and Historical Demography. A Festschrift in Honor of Professor Theo Engelen* (Nijmegen: Valkhof Pers 2018) 118-134, aldaar 124-126.

357 NL-HaNA, 1.04.02 VOC, inv.nr. 3376 'Brievenboek Ceylon, 1774', scan 254.

358 Wij zijn dank verschuldigd aan Joël Edouard voor het delen van zijn onderhandse zijnde proefschrift over slavernij in de Indische Oceaan waardoor we bekend zijn met de naam van dit schip.

bewindhebber van de VOC uit het vorige hoofdstuk, zijn vader. Coenraed Singendonck, burgemeester van Nijmegen, trad op als getuige bij zijn doop.³⁵⁹ Twee jaar na zijn aanmontering bij de VOC had Jan Singendonck carrière gemaakt en werd hij door het VOC-bestuur in Kaap de Goede Hoop aangesteld als commies op het schip voor een handelsmissie naar Madagaskar. De VOC had namelijk “slaven seer benodigh” als gevolg van een “besmettelijke ziekte en grote sterfte”. Van Madagaskar was de compagnie gewend tot slaaf gemaakte mensen te handelen, zowel “van het mannelijk als vrouwelijk geslacht”.³⁶⁰ Over de praktijk van de slavenhandel vertellen de scheepsjournalen niet al te veel details. Er valt te lezen dat Singendonck als commies op 4 oktober met een bootje van het schip naar het land ging om met een lokale koning over de koopprijs te onderhandelen. Op de 12e vertrok ook de opperchirurgijn van het schip naar de koning, omdat de koning ziek was en een dokter nodig had. De chirurgijn bleef vier dagen aan land, maar Singendonck zou pas de 23e aan boord terugkeren. Dagenlang was er “niets bijzonders gepasseert,” aldus het journaal, maar op 6 november was “een slavin overleden”.³⁶¹ De levensloop van Singendonck kwam op Mauritius ten einde, waar hij als gevolg van een orkaan kwam te overlijden.³⁶²

Uit dit scheepsjournaal blijkt dat Jan Singendonck een essentiële rol vervulde om de relatie met de Afrikaanse koning, de verkoper van de tot slaaf gemaakte mensen, goed te houden. Het lijkt er bovendien op dat net als op de West-Afrikaanse kust de tot slaaf gemaakte mensen op Madagaskar in kleine groepen werden aangekocht door de compagnie. Dat betekende dat het aankoopproces maanden kon duren, en de bemanning al die tijd de tot slaaf gemaakte mensen aan boord moest houden. Hoewel de doodsoorzaak van de tot slaaf gemaakte vrouw van de *Noordgouw* niet wordt vermeld, konden ziektes als dysenterie aan boord van slavenscheppen welig tierden. De tot slaaf gemaakte mensen werden benedendeks in slecht geventileerde ruimtes opgesloten. Een ooggetuige op een Engels slavenschip beschrijft dat de vloer benedendeks “zó bedekt was met het bloed en de diarree van mensen, dat dit het meest leek op een abattoir”.³⁶³

359 NL-NMRA, 510 *Retroacta van de Burgerlijke Stand*, inv.nr. 1166 ‘Dooptregister Nederduits-Gereformeerde gemeente Nijmegen’ fo. 694.

360 NL-HaNA, 1.04.02, inv.nr. 10488, ‘Missiven van de Kaap, jan-apr 1703’, scan 323-324.

361 NL-HaNA, 1.04.02, inv.nr. 4047, ‘Dagregister van de Kaap, 1701-1702’, scan 200-201.

362 NL-HaNA, 1.04.02, inv.nr. 4047, scan 387.

363 ‘was so covered with the blood and mucus which had proceeded from them in consequence of the flux, that it resembled a slaughterhouse’. Zie: A. Falconbridge, *An account of the slave trade on the coast of Africa* (Londen: J. Philips 1788) 25.

De instructies voor de bemanning van slavenschepen verbood geweld en uitbuiting van de tot slaaf gemaakte mensen aan boord, maar uit het feit dat die instructies überhaupt nodig waren, valt te concluderen dat dat waarschijnlijk wel gebeurde. Tot slaaf gemaakte mannen en vrouwen waren aan boord meestal gescheiden, en uit de naam die de bemanning van de slavenschepen gaf aan het deel voor de vrouwen (*hoeregat*) valt te concluderen dat de scheidslijn tussen seksuele lust van de bemanning en geketende vrouwen vaak dun zal zijn geweest.³⁶⁴

Het kwam meer dan eens voor dat de tot slaaf gemaakte mensen aan boord van het slavenchip in opstand kwamen. Van de slavenschepen van de VOC is het bekendste voorbeeld waarschijnlijk de *Meermin* in 1765.³⁶⁵ Minder bekende voorbeelden zijn op onder andere de schepen *Braki* (1740), *De Drie Heuvelen* (1753), *De Zon* (1775), *Mercur* (1782), *Java* en *Slot ter Hoge* (1783) en *'t Haasje* (1790). Aan boord van de *Mercur* waren volgens de VOC-opvarenden twee Nijmegenaren aan boord geweest, de soldaat Huijbart Glasemaker en de matroos Hendrik Dielissen. In 1782 kwamen 79 tot slaaf gemaakte Balinezen op dit schip in opstand. Tijdens een oefening op het dek waar de tot slaaf gemaakte Njoman niet voldeed aan de verwachting van de eerste maat, had hij hem als straf een klap op het hoofd gegeven. In het handgemeen dat volgde, riep Njoman “Amok!” waarna “als uijt eenen mond amok is geroepen” door de andere tot slaaf gemaakte Balinezen en de opstand zich snel ontwikkelde. De eerste maat probeerde het geweld te ontvluchten, maar de Balinezen achtervolgden hem en sloegen hem tot moes. Eén van de opstandelingen, Likop, beschrijft als ooggetuige hoe hij de maat zag liggen met “het hoofd verbrijsseld en een groote wond in de keel”.³⁶⁶ De Europese en vrije Javaanse bemanningsleden sprongen over boord en vluchtten naar het land. Een paar dagen later werd de muiten door een ander VOC-schip met excessief geweld beëindigd, maar het is waarschijnlijk dat in ieder geval een deel van de muiters wist te ontsnappen en zo hun vrijheid verkreeg. Negen Balinezen werden gevangen en voor het gerecht gebracht.

Van de trans-Atlantische schepen zijn meerdere voorbeelden bekend van slavenopstanden die er vaak minstens zo bloedig aan toe gingen. Zo

³⁶⁴ Postma, *The Dutch in the Atlantic Slave Trade, 1600-1815*, 243.

³⁶⁵ D. Sleigh en P. Westra, *De opstand op het slavenchip Meermin* (Amsterdam: Cossee 2013).

³⁶⁶ M. van Rossum, “‘Amok!’: Mutinies and Slaves on Dutch East Indiamen in the 1780s”, *International Review of Social History* 58 (2013) 109-130, aldaar 121-123.

zou een opstand aan boord van de *Neptunes* leiden tot het ontploffen van het hele schip, en verloren 200 slaafgemaakten hun leven aan boord van *Middelburgs Welvaren*, nadat zij in opstand waren gekomen.³⁶⁷ De meeste opstanden lijken te gebeuren als de schepen nog nabij de kust zijn. Het is echter zeer goed mogelijk dat dit een gevolg is van de overgeleverde bronnen omdat maar van een minderheid van de schepen een journaal is overgeleverd en de historicus dus afhankelijk is van bronnen die aan land werden gemaakt. De bekende opstanden zullen dus waarschijnlijk een absoluut minimum van de daadwerkelijke opstanden zijn geweest.

Nijmegenaren in dienst van de WIC zijn zoals gezegd lastiger te achterhalen. Van de circa 5.000 soldaten die na het verlies van Nederlands-Brazilië terugkeerden naar de Republiek, zijn er 26 die afkomstig waren uit Nijmegen – vergeleken met 15 uit Arnhem, en 8 uit Zutphen.³⁶⁸ Eén van die Nijmegenaren was Cornelis Caron, die als kapitein vanaf 1646 in Brazilië had gediend. Vanuit zijn positie overzee had hij een andere Nijmegenaar, de ritmeester Peter van Haps gemachtigd om in de Republiek een deel van zijn affaires te behartigen.³⁶⁹ In Brazilië had Caron in 1649 de leiding over het fort Altena, net buiten Recife, waar hij een brief ontving van Henrique Diaz. Diaz, zelf van Afrikaanse oorsprong, gaf de leiding aan een “zwart regiment” dat een sleutelrol speelde bij het verlies van de WIC-kolonie in Brazilië.³⁷⁰ In de brief verzocht hij met Caron “te spreeken ende een dronck te doen”, waar de Nijmegenaar op inging. De twee mannen keken elkaar in de ogen, en Diaz zei dat hij verwachtte dat ze binnen tien dagen vrienden zouden zijn omdat hij had gehoord dat het snel vrede zou zijn.³⁷¹ Dat bleek zeker niet het geval want de oorlog van de WIC tegen Diaz en andere Portugese militairen zou nog enkele jaren voortduren. In 1653 leidde Caron samen met Otto Keye nog een lobbypoging bij de Staten-Generaal om de kolonie te redden met extra manschappen, maar het was tevergeefs en de kolonie ging over naar de Portugezen in 1654.³⁷²

367 R. Paesie, *Slavenopstand op de Neptunes. Kroniek van een Wanhoopsdaad* (Zutphen 2016); G. de Kok, ‘Gruwelijke gebeurtenissen op het slavenschip Middelburgs Welvaren’, *Zeeland. Tijdschrift van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* 29 (2020) 92–97.

368 <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/index/ntoo213>

369 NL-AsdSAA, 5075, inv.nr. 1295, fo 208–208v.

370 H. Mattos, ‘“Black Troops” and Hierarchies of Color in the Portuguese Atlantic World: The Case of Henrique Dias and His Black Regiment’, *Luso-Brazilian Review* 45 (2008) 6–29.

371 NL-HaNA, 1.05.01.01 *Oude WIC*, inv.nr. 73 ‘Notulen van de Hoge en Secrete Raad in Brazilië, 1648–1649’, scan 227–228.

372 J. van den Tol, *Lobbying in Company: Economic interests and political decision making in the history of Dutch Brazil, 1621–1656* (Leiden: Brill 2020) 230–255.

Veel van de Nijmegenaren die in Amsterdam in dienst traden van de WIC gingen voor vertrek nog eerst langs de notaris om de schulden die ze hadden gemaakt te registreren.³⁷³ Doorgaans moesten de soldaten zelf hun uitrusting en kleding voor de reis aanschaffen, waarvoor ze in Amsterdam dan een schuld aangingen als ze onvoldoende kapitaal hadden om dat zelf te bekostigen. Gerrit Hendricksz uit Nijmegen vertrok als soldaat met de WIC en liet in 1639 noteren schuldig te zijn aan Jan Thijsz 24 carolusguldens.³⁷⁴ Coenraet van Haeften uit Nijmegen vertrok hetzelfde jaar op het schip *Casteel Elmina* en had bij de herbergier Dirck Jansz een schuld van 30 carolusguldens, en Thomas Keing uit Nijmegen had in 1642 wel 100 carolusguldens schuld bij Poulus Jansz voor hij aan boord van het schip *'t Hart* naar West-Indië vertrok.³⁷⁵ Om hun schuld te betalen kon de schuldeiser voor een vooraf vastgestelde termijn het loon van schuldenaar opeisen bij de WIC. Toekomstig loon werd daarmee het onderpand, en de schuldbekentenis was verhandelbaar voor de schuldeiser waarmee toekomstig salaris direct circuleerde in de economie van de Republiek.³⁷⁶ Doordat het WIC-personeel dan enkele maanden zonder salaris zat, legden sommigen zich toe op smokkelhandel om hun inkomen wat aan te vullen.³⁷⁷ In een poging van de WIC om soldaten aan te trekken, specificeerde het dan ook dat in Brazilië in het “landt ende aen het strant met weynich arbeyt een goede stuyver te verdienen” was.³⁷⁸ Andere manieren om hun salaris aan te vullen was gokken met andere WIC-dienaren, of geld ter plaatse lenen van meer gefortuneerde metgezellen. Op een van deze manieren was Hendrick Gijsbertsz uit Nijmegen, bosschietier op het schip *De Goude Leeuw*, schulden aangegaan op de slavenkust van Guinea.³⁷⁹ In het geval dat iemand door een verwonding niet langer in staat was te werken was het dus belangrijk dat hij nog wel zijn schulden kon blijven betalen. Deels

373 Wij zijn dank verschuldigd aan Gerhard de Kok en Jirsi Reinders die met ons wat voorlopige onderzoeksresultaten van het project WIC-opvarenden hebben gedeeld waardoor we deze Nijmegenaren hebben kunnen traceren.

374 NL-AsdSAA, 5075, inv.nr. 1312, fo 80.

375 NL-AsdSAA, 5075, inv.nr. 1313, fo 215v; NL-AsdSAA, 5075, inv.nr. 1320, fo 11v.

376 M. Fusaro e.a., ‘Entrepreneurs at sea: Trading practices, legal opportunities and early modern globalization’, *International Journal of Maritime History* 28 (2016) 774-786, aldaar 776-779; W. Klooster, *The Dutch moment: war, trade, and settlement in the seventeenth-century Atlantic world* (Ithaca: Cornell University Press 2016) 111.

377 W. Klooster, ‘De bootsgezellen van Brazilië’, *Tijdschrift voor Zeegeschiedenis* 33 (2014) 41-56.

378 *Beneficien voor de Soldaten gaende naar Brasil* (Den Haag: Weduwe Hillebrant Jacobsz van Wouw 1647).

379 NL-AsdSAA, 5075, inv.nr. 1279, fo 50v.

daarom stuurde de soldaat Pieter Harmensz uit Nijmegen een rekest om een “vergoedinge van zijn vermincktheijt”.³⁸⁰ Enkele jaren later was deze praktijk geformaliseerd en gestandaardiseerd. Indien soldaten op het gevechtveld een linkerhand verloren, kregen ze daarvoor f 400, voor een oog f 300, en voor beide armen wel f 1000.³⁸¹

Balthasar Votrom uit Nijmegen was in 1636 als tamboer opgestapt op het schip *Nassau*. Dat schip maakte ten minste vier slavenreizen tussen de westkust van Afrika en Brazilië.³⁸² Na enkele jaren in dienst van de WIC was hij teruggekeerd naar de Republiek met het schip de *Moriaen* vanuit Brazilië.³⁸³ Bij terugkomst verklaarde hij dat hij in Angola de soldaat Mathijs Louis van Lotharingen “familiaerlijk” had leren kennen. Mathijs Louis had daar onder andere de koning van Kongo gediend, en Votrom verklaarde dat hij hem dood had zien liggen in een dorp “achter een neeger huijs”, zonder begraven te worden.³⁸⁴ Het is duidelijk dat Votrom als tamboer op het schip zowel in Brazilië als in Angola aan land was gegaan, en zelfs zo lang in Angola was gebleven dat hij met een lokale soldaat een intieme band had opgebouwd. Bovendien was hij niet alleen van het schip geweest en aan land gegaan, maar was hij ook naar de dorpjes buiten het slavenfort van de WIC geweest.

De relatie van Nijmegen met de koloniale wereld en slavernij was niet beperkt tot burgemeesters, investeerders, en plantage-eigenaren. Ook de lagere en middelbare sociaaleconomische klassen van Nijmegen konden op zowel grote afstand als van heel nabij kennis maken met het Nederlandse koloniale rijk. Ook Nijmeegse technologie maakte de slavenkolonie in bijvoorbeeld Berbice mogelijk. De landmeter Marcus Osterlin vroeg aldaar aan het koloniaal bestuur om “een zekere machine” uit Nijmegen om zijn werk te kunnen doen.³⁸⁵ Het Nederlandse koloniale rijk was voor een aanzienlijk deel afhankelijk van de arbeid van tot slaaf gemaakte mensen. Niet alleen om te werken op de plantages of de mijnen, maar ook om de plantagegoederen zoals suiker en katoen in de havens te sjouwen. Nijmeegse soldaten en matrozen, of legerkapiteins en bootsgezellen, in dienst van de WIC en VOC konden de tot slaaf gemaakte mensen letterlijk

380 NL-HaNA, 1.05.01.01, inv.nr. 14 ‘Notulen van de kamer Amsterdam, 1635-1636’, scan 172.

381 *Beneficiën voor de Soldaten gaende naar Brasil*.

382 Slavevoyages.org, voyage IDs 11283, 11279, 11263 en 11255.

383 NL-AsdsAA, 5075, inv.nr. 1321, fo 11v.

384 NL-AsdsAA, 5075, inv.nr. 1289, fo 5.

385 NL-HaNA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 13 ‘Resolutieboeken der Directie, 1720-1736’, 147.

in de ogen kijken en kwamen zo in intiem contact met de werkelijkheid van slavernij. Zelfs de mensen die Nijmegen niet verlieten dronken koffie, thee of cacao met suiker, kookten met nootmuskaat, foelie en peper, en lazen in de krant over slavenopstanden. Het Nederlandse koloniale rijk werd zodoende de huizen in gebracht en ingebeeld. Op die manier was de Nijmeegse betrokkenheid bij slavernij en kolonialisme niet voorbehouden aan de elite, maar was er sprake van sociale diepte.

Conclusie: Oog voor de ketens

Op 28 december 1597 stuurde het kwartier van Nijmegen een missive naar het Hof van Gelre. Ze hadden het goed bevonden dat “die vlaggen” zouden worden geproduceerd om daarmee “tot eere van den lande, de Indische scheepen voorsien worden”.³⁸⁶ Waarschijnlijk betrof dit vlaggen voor de Tweede Schipvaart naar Azië die vertrok in 1598. Onder bevel van Jacob van Heemskerck vertrok het schip *Gelderland* samen met zeven andere schepen, versierd met vlaggen uit Nijmegen, richting Azië waar Van Heemskerck Banda als bestemming had. Vanaf Banda keerde de *Gelderland* terug met een flinke lading nootmuskaat.³⁸⁷ Het was mede dankzij het economische succes van deze reis dat enkele jaren later onder politieke druk de verschillende voorcompagnieën werden verenigd in de Verenigde Oost-Indische Compagnie. De handelscompagnie werd binnen enkele jaren een machtsfactor in Azië, die vanaf het begin op grote schaal slavenarbeid inzette voor het bereiken van haar commerciële doelen. De vlaggen laten zien dat al vanaf de eerste momenten van Nederlands kolonialisme Nijmegen geïnteresseerd was om daar deel vanuit te maken.

Nijmegen was een belangrijke regionale handelsstad. Daardoor was het onlosmakelijk economisch verbonden met slavernij en kolonialisme. Als grote stad aan een belangrijke rivier waarmee de Atlantische Oceaan werd verbonden met het Duitse achterland, kon de stad profiteren van mondiale handelsstromen. Ook andersom leverde Nijmegen essentiële producten voor het Nederlandse koloniale rijk. De meest sprekende voorbeelden daarvan zijn hout, waarmee schepen konden worden gebouwd, en ossen, die noodzakelijk waren om de bemanningen te voeden van de VOC- en WIC-schepen en om de suikermolens draaiende te houden waarmee het sap uit het suikerriet werd geperst. Bovendien werden koloniale producten zoals suiker, tabak, katoen en palmolie verwerkt in de stad. Meer dan andere Gelderse steden of vergelijkbare provinciesteden had Nijmegen in economische zin een faciliterende rol in het slavernijverleden.

---

386 NL-AHGLDA, 0124 *Hof van Gelre en Zutphen*, inv.nr. 837 ‘Brieven van en aan het Kwartier van Nijmegen, 1597’, scan 312.

387 NL-HANA, 1.04.01 *Archief van de Compagniën op Oost-Indië*, inv.nr. 51 ‘Reisjournaal, gehouden op de Gelderland door Jacob Heemskerck’.

Vanuit Nijmegen investeerden stadsbestuurders in Nederlandse koloniale ondernemingen. Ondernemingen die tot in de negentiende eeuw allemaal een rechtstreekse betrokkenheid hadden bij slavernij. In Nederlandse handelscompagnieën zoals de VOC en WIC hadden Nijmeegse stadsbestuurders aandelen waarmee ze financieel profiteerden van een op slavernij gestoelde handelsonderneming. Vanuit het kwartier van Nijmegen werd f 100.000 geïnvesteerd in de WIC. Als grootste en belangrijkste stad zal Nijmegen hier het grootste aandeel in hebben gehad, maar het beschikbare archiefmateriaal staat niet toe dat binnen het kwartier verder uit te splitsen. Diverse plantages in de Nederlandse koloniën waren geheel of deels eigendom van Nijmeegse regentenfamilies. Daar staat tegenover dat de stadsbestuurders in de minderheid waren ten opzichte van andere inwoners van Nijmegen. Dit kwam deels door plantage-eigenaren – zoals Alexander Salonthaj – die zich in Nijmegen vestigden na terugkeer uit de kolonie, maar vervolgens niet noodzakelijkerwijs een streepje voor hadden om toe te treden tot het stadsbestuur. Als garnizoensstad fungeerde Nijmegen als een belangrijke plek om militairen te werven voor de koloniën, wat zowel legaal als illegaal gebeurde en waar de stad en het stadsbestuur financieel van profiteerden.

De politieke invloed van de Nijmeegse stadsbestuurders op kolonialisme en slavernij was opvallend groot ten tijde van de Republiek. Als belangrijkste stad in het gewest had het binnen Gelre veel invloed en macht. Gelre was, als voormalig hertogdom, het aanzienlijkste gewest binnen de Republiek. Het getrapte politieke stelsel van de Republiek zorgde ervoor dat Nijmeegse stadsbestuurders, als Gelderse vertegenwoordigers, sleutelposities innamen bij de Staten-Generaal als voorzitter van commissies zoals “West-Indische Zaken”, “Zaken van de Zee”, en “Oost-Indische Zaken”. Besluiten over het met geweld neerslaan van slavenopstanden werden in dergelijke commissies voorbereid, alvorens ze in de algemene vergadering werden besproken. In zijn rol als voorzitter van de commissie West-Indische Zaken nam bijvoorbeeld de Nijmeegse burgemeester François Verbolt het voortouw bij een poging om een nieuwe Nederlandse slavernijkolonie in Zuid-Amerika mogelijk te maken. In het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden was de politieke macht van Nijmegen minder groot en konden Nijmeegse abolitionisten een minder groot stempel drukken op de afschaffing van slavernij.

Zowel via de regentenbewindhebberszetel van de Staten-Generaal bij de WIC, als via de Gelderse bewindhebberszetels bij de WIC en VOC raak-

ten Nijmeegse burgemeesters rechtstreeks betrokken bij het besturen van deze handelscompagnieën. Ze ontvingen financiële vergoedingen voor hun diensten en vergaderden met de andere bewindhebbers. Burgemeester Adam Jacob Smits kon zo een VOC-schip naar zijn landgoed Horssen laten vernoemen, en Adriaan van Heerdt wist exact hoeveel tot slaaf gemaakte Afrikanen de WIC op een reis verhandelde. Behalve financieel kapitaal, leverde een positie als bewindhebber de Nijmeegse stadsbestuurders ook sociaal kapitaal op. Ze konden familieleden en anderen in hun patronagenetwerken aantrekkelijke baantjes toespelen. Vijf van de zes kinderen van de Nijmeegse burgemeester Arnout Sweers konden op die manier zelf een carrière in de kolonie opbouwen. Op deze manier werd hun publieke functie bij slavernij en kolonialisme ingezet voor persoonlijk profijt.

Economische belanghebbenden bij kolonialisme en slavernij in Nijmegen, zoals tabaksrollers, katoenmanufacteurs en suikerbakkers, richtten zich in hun lobbyactiviteiten niet tot het stadsbestuur, maar wel tot andere politieke niveaus. Dat kwam niet omdat het stadsbestuur zich niet ontvankelijk naar hen opstelde, maar vooral doordat regelgeving over deze zaken eerder op een gewestelijk niveau dan op een stedelijk niveau moesten worden opgelost – in het bijzonder wanneer het handelsbeperkingen vanuit een ander gewest betroffen. Binnen de stad dicteerden de gildes grotendeels de economische politiek en werden buitenstaanders grotendeels door de broederschappen uitgesloten.

In kranten, pamfletten, boeken, prenten en allerhande ander drukwerk konden Nijmegenaren lezen, of horen lezen, over de koloniale wereld en slavernij. Vanaf de 17e eeuw vonden kranten met koloniaal nieuws gretig aftrek in de stad. Uit de berichtgeving wordt duidelijk dat het Nijmeegse lezerspubliek veel impliciete, gedetailleerde, kennis had over kolonialisme en slavernij. De beeldvorming over tot slaaf gemaakte Afrikanen in het circulerende drukwerk was dat van wilde opstandelingen, en de *Nijmeegsche Courant* sprak zich laatdunkend uit over de afschaffing van slavernij. Het drukwerk weerspiegelt een vanzelfsprekendheid waarbij de zwarte Afrikaan in de hiërarchie beneden de inheemse bevolking en onder de witte Europeaan wordt geplaatst. Dit op racisme gestoelde wereldbeeld verschaftte het raamwerk waarbinnen de besluiten en betrokkenheid van het Nijmeegse stadsbestuur moeten worden begrepen.

De keten tussen Nijmegen en slavernij was niet beperkt tot het stadsbestuur. Uit alle lagen van de samenleving kwam men in contact met kolonialisme en slavernij en slavernijgoederen kwamen letterlijk de huiskamer

binnen. Bovendien vertrokken duizenden Nijmegenaren op schepen van de VOC en WIC naar de koloniën en dat waren er meer dan uit Arnhem en Zutphen gezamenlijk. Het merendeel vertrok als soldaat of matroos, maar ook in hogere rangen als legerkapitein of handelscommies, kwamen Nijmegenaren op die manier letterlijk oog in oog met slavernij. Jan Singendonck (1684-1702) handelde in dienst van de VOC in tot slaaf gemaakte mensen in Madagaskar. Op die manier was de Nijmeegse betrokkenheid bij slavernij en kolonialisme niet alleen voorbehouden aan de regenten van de stad, maar was er sprake van sociale diepte; ook mensen die niet tot de Nijmeegse elite behoorden hadden een verbinding met koloniale slavernij.

Door oog te hebben voor de ketens tussen Nijmegen, kolonialisme en slavernij komt een nieuw beeld naar voren van de stadsbestuurders in de oudste stad van Nederland. Nijmegen lag weliswaar aan de rand van het grondgebied van de Republiek, maar was nadrukkelijk gericht op de zeegeesten en overzeese expansie. Het netwerk van Nijmegen was verstrengd met de regio, het gewest, de rest van de Republiek én met de Nederlandse koloniale slavernij. Terwijl het gewest Holland een draaischijf was voor koloniale activiteiten uit heel Europa, was Nijmegen met name gericht op het Nederlandse koloniale gebied. Economisch gezien leverde de stad indirect de voorwaarden voor het in stand houden van het koloniale rijk en was er persoonlijk gewin bij slavernij en kolonialisme voor de stadsbestuurders. De stad droeg, meer dan andere Gelderse steden, financieel en militair bij om het Nederlandse koloniale rijk in stand te kunnen houden. De Nijmeegse bestuurders gebruikten hun politieke positie in het gewest en de generaliteit om de gevestigde belangen van slavenhandelaren te beschermen tegen pogingen van buitenstaanders om die te ontmantelen. Van deze Nijmeegse bestuurders behoorde in de vroegmoderne periode circa 15% tot de adel. Als centrale personen in de besturende klasse van de Republiek, speelden de Nijmeegse burgemeesters en schepenen een belangrijke rol in het vormgeven en in standhouden van koloniale slavernij.

Een van de grootste angsten voor deze besturende klasse in de periode van slavernij was de *ambitione plebejorum*; de ambitie van mensen buiten de adel om zich met de politiek en bestuur te bemoeien. In het bijzonder was er angst voor de kooplieden die op basis van economisch gewicht probeerden ook politiek bestuur naar zich toe te trekken. Nergens kwam dit duidelijker naar voren dan in het gewest Gelderland waar bijvoorbeeld jonkheer Alexander van der Capellen (ca. 1590-1656) zich in 1622 uitsprak

tegen de door kooplieden gedomineerde Hollandse steden die probeerden “s lands regering” voor zichzelf te houden en de Gelderse adel buitenspel te zetten.³⁸⁸ Binnen hun eigen gewest had de Ridderschap weliswaar nog best veel invloed, maar in de ‘nationale’ politiek kwamen de belangen van het platteland (de adel) al snel tegenover de belangen van de stad (de kooplieden) te staan. De spanning tussen het *noblesse oblige* om te besturen van de Gelderse adel en de ambitione plebejorum van de koopmansregenten uit Holland komt het duidelijkste naar voren in zaken rondom kolonialisme. Aan de ene kant dienden handelscompagnieën als de VOC en WIC de belangen van de kooplieden “die de winste tot Noortsterre” en inhaligheid als het kompas hadden.³⁸⁹ Aan de andere kant moesten de overzeese territoria voorzien worden van goed gouvernement, en dat was juist voor de (Gelderse) adel de rol om aan het hoofd daarvan te staan, om op die manier het bestuur meer “autoriteyts ende aensiens” te geven.³⁹⁰ En ook voor soldaten die in het leger in de kolonies dienden, ging het rond dat zij zich liever wilden laten ophangen, dan onder het gezag van kooplieden naar “Indië te gaan”.³⁹¹ Met andere woorden, kolonialisme was vrijwel onmogelijk zonder steun van de adel. Dit onderzoek naar de Nijmeegse bestuurders heeft onder andere aangetoond dat de Gelderse ridderschap via het Nijmeegse stadsbestuur haar stempel probeerde te drukken op de politiek.

Dit onderzoek heeft laten zien hoe koloniale slavernij direct en indirect verweven was met het bestuur en de economie van Nijmegen, en hoe Nijmeegse bestuurders door hun handelen koloniale slavernij mede mogelijk hebben gemaakt en in stand hebben gehouden. Door nieuw onderzoek te doen en ouder onderzoek opnieuw te interpreteren heeft dit onderzoek laten zien dat het mogelijk is om een perspectiefwisseling te bereiken, waarbij de geschiedenis van Nijmegen niet alleen vanuit lokaal of regionaal perspectief wordt gezien, maar de stad wordt geplaatst als knooppunt in een internationaal netwerk dat reikte tot in de koloniale wereld, waarbij besluiten in Nijmegen directe gevolgen hadden voor de levens van tot slaaf gemaakte mensen in Amerika, Afrika en Azië. Met name door de politieke rol die Nijmegen speelde in de Republiek was de invloed van

388 R.J. van der Capellen, *Gedenkschriften van Jonkheer Alexander van der Capellen [...]* (Utrecht: Schoonhoven en Co., 1777).

389 O. van Rees, ‘Willem Usselinckx’, *Vaderlandsche Letteroefeningen* 107 (1867) 279-311, aldaar 424.
390 Ibidem.

391 O. van Rees, *Geschiedenis der Staathuishoudkunde in Nederland tot het einde der achttiende eeuw*, Vol. II (Utrecht: Kemink en Zoon 1868) 425.

de Nijmeegse bestuurders duidelijk groter dan die van andere vergelijkbare steden.

Door de begrenzing in onderzoektijd en het beperkte oudere onderzoek dat beschikbaar was is dit onderzoek niet uitputtend, zelfs niet als het gaat om het stadsbestuur. De nadruk heeft gelegen op de rol van de burgemeesters, de toplaag binnen het stadsbestuur. Andere raadsleden en de bestuurders van de Nijmeegse gilden zijn maar beperkt in beeld gekomen. De belangrijkste aanbeveling voor vervolgonderzoek is dan ook om de commerciële en familienetwerken van andere bestuurders ook onder de loep te nemen. Op die manier kan de betrokkenheid van het stadsbestuur verder in beeld worden gebracht.

Een andere aanbeveling voor verder onderzoek sluit aan bij aanbevelingen van eerder onderzoek naar het koloniale slavernijverleden.³⁹² De rol van de adel bij kolonialisme en slavernij is nog grotendeels onbegrepen, terwijl herhaaldelijk naar voren komt dat winsten uit kolonialisme en slavernij werden gemobiliseerd om adellijke titels te verwerven, en de adel haar bestuursposten inzette om koloniale slavernij in stand te houden. Dit is een belangrijk punt voor de Nijmeegse geschiedenis, omdat een aantal belangrijke Gelderse adellijke families zitting hadden in het stadsbestuur. Dergelijk onderzoek zou vanzelfsprekend nieuw licht kunnen werpen op de rol van de adel in kolonialisme en slavernij, en de rol van de adel in het bestuur van de Republiek.³⁹³ Het zou nieuw begrip opleveren voor de politieke positie van Nijmegen binnen het gewest Gelre, de positie van het gewest binnen de politiek van de Republiek, de overgang van Republiek naar Koninkrijk, en de doorwerkingen van kolonialisme en slavernij vandaag de dag.

³⁹² Zie bijvoorbeeld Fatah-Black, Lauret en Van den Tol, *Geketend voor Hollands Glorie*, 179.

³⁹³ De studie van Van Nierop is alweer uit de jaren 1990, zie: H.F.K. van Nierop, *Van ridders tot regenten: de Hollandse adel in de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw* (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw 1990).

Dankwoord

Wij zijn zeer dankbaar voor de grote bereidheid van mensen om mee te werken en mee te denken bij ons onderzoek. Zonder iemand tekort te willen doen, gaat in de eerste plaats onze dank uit naar allen die hebben gestreden om dit onderzoek gefinancierd te krijgen, de leden van de werkgroep Koloniaal en Slavernijverleden Nijmegen en de daaruit voortgekomen overleggroep Stemmen uit Nijmegen. Er is veel onzichtbaar werk verzet voordat het College van B en W het besluit nam om dit onderzoek uit te laten voeren. In de tweede plaats zijn we dank verschuldigd aan de adviesraad die ons aan het begin van het onderzoekstraject behoevende voor het over het hoofd zien van archieven, en aan het eind van het traject ons hielp om de conclusies juist weer in een grotere context te plaatsen. Bedankt Yvette Driever, Barbara Esseboom, Frederique Mullens, Lauren Lauret, Stephan Mols, Matthias van Rossum, Dolly Verhoeven en Suze Zijlstra voor al jullie kritische opmerkingen waarmee jullie het eindresultaat beter hebben gemaakt. Even zo goed zijn we erkentelijk voor twee anonieme peer reviewers die dit werk in een eerder stadium helemaal hebben doorgelezen en van kritisch commentaar hebben voorzien. Het boek is daar veel leesbaarder, eenvormiger en beter van geworden. In de derde plaats zijn we dankbaar voor het werk van de archivariissen, en in het bijzonder voor het delen van kennis door Elmar van de Ree en zijn collega's bij het Regionaal Archief Nijmegen. En natuurlijk bedankt voor het handwerk van veel vrijwilligers van de 'raadtsignaten' die archieven veel beter toegankelijk hebben gemaakt. In de vierde plaats zijn we zeer dankbaar voor de flexibiliteit en het enthousiasme van Romy Uijen en Elisabeth Elbers van Radboud University Press waar onder tijdsdruk veel moest worden geregeld, alsmede het vertrouwen van de Editorial Board van de uitgever in dit project. Tot slot verdient Pepijn Trienekens onze dank voor zijn werk als student-assistent dat zich uitstreckte van speuren in archieven tot het nalopen van voetnoten. Dit onderzoek had niet vanaf de grond af opgebouwd kunnen worden zonder inzet, steun en enthousiasme van al deze mensen.

We danken de gemeente Nijmegen voor het financieel mogelijk maken van dit onderzoek dat voor u ligt. Delen van dit boek zijn gebaseerd op onderzoek dat financiering heeft ontvangen van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek via het Veni-programma met subsidienummer VI.Veni.211F.098.

Archieven

Gelders Archief, Arnhem

- NL-AhGldA, 0012 Gelderse Rekenkamer, inv.nr. oS22 t/m oS39 'Landdagrecessen 1724 t/m 1781'
- NL-AhGldA, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 837 'Brieven van en aan het Kwartier van Nijmegen, 1597'.
- NL-AhGldA, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1478 'Landsdagrecessen 1710-1713'.
- NL-AhGldA, 0003 Staten van het Kwartier Nijmegen en hun gedeputeerden, inv.nr. 298 'Rekosten en andere ingekomen stukken, 1630-1801'

Koninklijke Verzamelingen, Den Haag

- NL-HaKV, AO4 Nassau-Siegense en Nassau-Hadamarse linies.

Nationaal Archief, Den Haag

- NL-HaNA, 1.04.01 Archieven van de Compagnieën op Oost-Indië.
- NL-HaNA, 1.04.02 Archief van de VOC.
- NL-HaNA, 1.05.01.01 Archief van de Oude WIC.
- NL-HaNA, 1.05.01.02 Archief van de Tweede WIC.
- NL-HaNA, 1.05.03 Archief van de Sociëteit van Suriname.
- NL-HaNA, 1.05.05 Archief van de Sociëteit van Berbice.
- NL-HaNA, 1.05.06 Verspreide West-Indische Stukken.
- NL-HaNA, 2.10.01 Ministerie van Koloniën.

Nationaal Archief Suriname, Paramaribo

- NAS, Slavenregisters Suriname,

Regionaal Archief, Nijmegen

- NL-NmRAN, 1 *Stadsbestuur Nijmegen 1196-1810*, inv.nr. 94 t/m 184 'Raadtsgaaf, 1627 t/m 1766'.
- NL-NmRAN, 1 *Stadsbestuur Nijmegen 1196-1810*, inv.nr. 325 t/m 359 'Stukken totten Raadt, 1666 t/m 1736'.
- NL-NmRAN, 1 *Stadsbestuur Nijmegen 1196-1810*, inv.nr. 518 t/m 520

‘Keuren, ordonnantiën en publicatiën, 1688-1771’.

- NL-NmRAN, 3 *Stadsgerichten Nijmegen 1410-1811*, inv.nr. 1988
‘Schepenprotocollen, 1792’.
- NL-NmRAN, 510 *Retroacta van de Burgerlijke Stand*, inv.nr. 1166
‘Dooptregister Nederduits-Gereformeerde gemeente Nijmegen’.

Stadsarchief, Amsterdam

- NL-AsdsAA, 5075 Archief van de Notarissen ter Standplaats Amsterdam.

Literatuur

- Aartshertog van Oostenrijk, A., *Afgheworpen particuliere onderrichtinghe vanden Admirante aen den edelen ende dapperen Willem* (Nijmegen: Aert Cornelisz 1599).
- Adams, J., *The Familial State: Ruling families and merchant capitalism in Early Modern Europe* (Ithaca: Cornell University Press 2005).
- Alkemade, D., 'Why was Slavery not Abolished in 1798?: Humanity and Human Rights in the Batavian Revolution', *BMGN – Low Countries Historical Review* 139 (2024) 47-68.
- Allen, R.M. e.a., *Het Nederlandse koloniale slavernij verleden en zijn doorwerkingen. Kennisagenda 2025-2035* (Leiden: KITLV 2024).
- Allen, R.M. e.a., *Staat & slavernij: het Nederlandse koloniale slavernij-verleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam: Athenaeum-Polak & van Genneep 2023).
- Alphen, G. van, *Jan Reeps en zijn onbekende kolonisatiepoging in Zuid-Amerika, 1692*. (Assen: Van Gorcum etc. 1960).
- Anderson, C., 'The Old Indies at the French Court: Johan Maurits's Gift to Louis XIV', *Early Modern Low Countries* 3 (2019) 32-59.
- Baakman, E., 'From Valuable Merchandise to Violent Rebels: Depicting Enslaved Africans in the Dutch Periodical Press in the Seventeenth and Eighteenth Centuries', *BMGN – Low Countries Historical Review* 139 (2024) 24-46.
- Balai, L., *Het slavenschip 'Leusden': slavenschepen en de West Indische Compagnie, 1720-1738* (Zutphen: Walburg Pers 2011).
- Barragán, R. en P. Zagalsky, 'Introduction: The Age of Silver', in: R. Barragán en P.C. Zagalsky ed., *Potosí in the Global Silver Age (16th-19th Centuries)* (Leiden: Brill 2023) 1-48.
- Begheyn, P., *Abraham Leyniers: een Nijmeegse boekverkoper uit de zeventiende eeuw: met een uitgave van zijn correspondentie uit de jaren 1634-1644* (Nijmegen: Nijmeegs Museum 'Commanderie van Sint Jan' 1992).
- Beneficiën voor de Soldaten gaende naar Brasil* (Den Haag: Weduwe Hillebrant Jacobsz van Wouw 1647).
- Bennett, M.D., *Merchant Capital and the Origins of the Barbados Sugar Boom, 1627-1672* (PhD Thesis University of Sheffield, Sheffield 2020).

- Bie, R. van der, *'Bekommering en ongewraakte vreugd': tabaksteelt in Nijkerk (ca. 1635-1900)* (Amsterdam: Van der Bie 1999).
- Bijlsma, R., 'Rotterdams Amerikavaart in de eerste helft der zeventiende eeuw', *BVGO* 5:3 (1916) 97-142.
- Bisschop, G., 'Dat hi in d'crijch moet leeven en sterven'. Militaire patronage in de correspondentie van Constantijn Huygens, 1625-1650 (Masterscriptie Universiteit van Leiden, 2020).
- Blok, P.J., P.C. Molhuysen en F.H. Kossmann, *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek* 7 (Leiden: A.W. Sijthoff 1927).
- Bochove, C. van, 'From Nijmegen to Asia in the eighteenth century', in: P. Puschmann en T. Riswick ed., *Building Bridges. Scholars, History and Historical Demography. A Festschrift in Honor of Professor Theo Engelen* (Nijmegen: Valkhof Pers 2018) 118-134.
- Bots, H. en E. Bots-Estourgie, *Justinus de Beyer 1705-1772: Een geletterd Nijmeegs magistraat* (Nijmegen: Vantilt 2021).
- Bouwer, K., 'Ronselen voor de VOC', *Nijmeegs Katern* 16 (2002) 50-54.
- Boxer, C.R., *De Nederlanders in Brazilië, 1624-1654* (Alphen aan den Rijn: Sijthoff 1977).
- Brandon, P. e.a. ed., *De slavernij in Oost en West: het Amsterdam onderzoek* (Amsterdam: Spectrum 2020).
- Burg, J. van der, *Wenken, aangaande Nederland's Oost-Indische bezittingen, het cultuur- en monopolie-stelsel* (Nijmegen: J.F. Thieme 1848).
- Canfijn, I. en K.J. Fatah-Black, 'The power of procedure: punishment of slaves and the administration of justice in Suriname, 1669-1869', *Journal of Global Slavery* 7 (2022).
- Capellen, R.J. van der, *Gedenkschriften van Jonkheer Alexander van der Capellen [...]* (Utrecht: Schoonhoven en Co., 1777).
- Captain, E., G.J. Oostindie en V. Smeulders, *Het koloniale en slavernij-verleden van Hofstad Den Haag* (Amsterdam: Boom 2022).
- Caracausi, A., 'A reassessment of the role of guild courts in disputes over apprenticeship contracts: a case study from early modern Italy', *Continuity and Change* 32 (2017) 85-114.
- Daly, A., M. Domínguez-Delmás en W. van Duivenvoorde, 'Batavia shipwreck timbers reveal a key to Dutch success in 17th-century world trade', *PLOS ONE* 16 (2021) 1-17.
- Dam, P. van, *Beschrijvinge van de Oostindische Compagnie 1639-1701, 1e deel* (Den Haag: Martinus Nijhoff 1927) 176.

- Dampier, W., (W. Sewel) vertaler, *Reistogt rondom de wereld* (Nijmegen: Isaac van Campen 1772).
- DBNL, 'Verantwoording over Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Deel 2', *DBNL* (DBNL)
https://www.dbnl.org/tekst/molhoo3nieuo2_01/colofon.php.
- , 'Verantwoording over Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Deel 5, P.J. Blok, P.C. Molhuysen', *DBNL* (DBNL)
https://www.dbnl.org/tekst/molhoo3nieuo5_01/colofon.php.
- , 'Verantwoording over Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Deel 8, P.J. Blok, P.C. Molhuysen', *DBNL* (DBNL)
https://www.dbnl.org/tekst/molhoo3nieuo8_01/colofon.php.
- , 'Verantwoording over Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Deel 9, P.J. Blok, P.C. Molhuysen', *DBNL* (DBNL)
https://www.dbnl.org/tekst/molhoo3nieuo9_01/colofon.php.
- De volmaakte Geldersche keuken-meyd* (Nijmegen: Henrik Heymans 1756).
- Deen, F., D. Onnekink en M.H.P. Reinders, *Pamphlets and Politics in the Dutch Republic* (Leiden: Brill 2011).
- Dikland, P., 'Suikerplantage Vossenburg aan de boven-Commewijne' (Suriname Heritage Guide 2004)
<https://www.suriname-heritage-guide.com/>.
- Dillen, J.G. van, *Het oudste aandeelhoudersregister van de Kamer Amsterdam der Oost-Indische Compagnie*. Werken uitgegeven door de Vereniging Het Nederlandsch Economisch-Historisch Archief 14 (Den Haag: Nijhoff 1958).
- Dings, M., 'Hoog/Diep: Indische stenen', *Architectuurcentrum Nijmegen* (2020) <https://www.architectuurcentrumnijmegen.nl/single-post/hoog-diep-indische-stenen>.
- Dronkers, J. en C.O.A. Schimmelpenninck van der Oije, *Adel en ridderschap in Gelderland: tien eeuwen geschiedenis*. Adelgeschiedenis 12 (Zwolle: WBOOKS 2013).
- Drost, A. e.a., *Sporen van Slavernijverleden in Arnhem. Onderzoeksrapport in opdracht van de gemeente Arnhem* (Arnhem: Erfgoed Gelderland 2023).
- Duin, M., 'De Plantage van Onze Voorouders: op zoek naar sporen van het slavernijverleden in mijn familiegeschiedenis', *Het Lyndenblad* 23 (2019) 14-20.
- Een warachtige beschrijvinge van 64 tooveressen* (Nijmegen: Aert Cornelisz 1613).

- Enthoven, V. en W. Klooster, 'The rise and fall of the Virginia-Dutch Connection in the seventeenth century', in: D. Bradburn en J.C. Coombs ed., *Early Modern Virginia: reconsidering the old dominion* (Charlottesville/Londen: University of Virginia Press 2011) 90-127.
- Evans, C. en G. Rydén, 'Voyage Iron': An Atlantic Slave Trade Currency, its European Origins, and West African Impact', *Past & Present* 239 (2018) 41-70.
- Everill, B., *Not Made by Slaves: Ethical Capitalism in the Age of Abolition* (Cambridge: Harvard University Press 2020).
- Ewen, M., *The Virginia Venture: American Colonization and English Society, 1580-1660* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press 2022).
- Falconbridge, A., *An account of the slave trade on the coast of Africa* (Londen: J. Philips 1788).
- Fatah-Black, K.J., *White Lies and Black Markets: Evading Metropolitan Authority in Colonial Suriname, 1650-1800* (Leiden: Brill 2015).
- Fatah-Black, K.J. en C. de Koning, *Ooggetuigen van de Nederlandse slavernij: van overtocht tot opstand* (Amsterdam: Querido 2024).
- Fatah-Black, K.J., L. Lauret en J. van den Tol, *Dienstbaar aan de keten? De Nederlandsche Bank en de laatste decennia van de slavernij, 1814-1863* (Leiden: Leiden University Press 2022).
- , *Geketend voor Hollands Glorie* (Leiden: Leiden University Press 2023).
- Françoço, M., 'Global connections: Johan Maurits of Nassa-Siegen's collection of curiosities', in: M. van Groesen ed., *The legacy of Dutch Brazil* (Cambridge: Cambridge University Press 2014) 105-123.
- Franken, M.A.M., *Dienaar van Oranje: Andries Schimmelpenninck van der Oije 1705-1776: een politieke en bestuurlijke levensbeschrijving van een Gelderse luitenant-stadhouder* (Zutphen: Walburg Pers 2002).
- Frijhoff, W., *De Vergeten Republiek. Zutphen en de Nieuwe Wereld in de zeventiende eeuw* (Amsterdam: Boom 2021).
- Fruin, R., *Geschiedenis der Staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek* (2de druk; Den Haag: Martinus Nijhoff 1922).
- Fusaro, M. e.a., 'Entrepreneurs at sea: Trading practices, legal opportunities and early modern globalization', *International Journal of Maritime History* 28 (2016) 774-786.
- Gaastra, F.S., *Bewind en beleid bij de VOC: de financiële en commerciële politiek van de bewindhebbers, 1672-1702* (Zutphen: Walburg Pers 1989).
- , *Geschiedenis van de VOC: opkomst, bloei en ondergang* (Geheel herz., 10e dr.; Zutphen: Walburg Pers 2009).

- Galen, C.W. van e.a., 'Endless Digging and Endless Picking. Sex Ratios and Gendered Labour in Surinamese Plantations, 1830–1863', *Historical Life Course Studies* 10 (2021) 46–52.
- Gerritsen, M., Nijmegenaren in de slavernij? Slaveneigenaren die tijdens de Emancipatie van 1863 in Nijmegen woonachtig waren (Bachelorscriptie Radboud Universiteit, Nijmegen 2018).
- Geurts, P.A.M., *De Nederlandse opstand in de pamfletten, 1566–1584* (Nijmegen 1956).
- Groen, P.M.H., *De Tachtigjarige Oorlog: van opstand naar geregelde oorlog, 1568–1648*. Militaire geschiedenis van Nederland; dl. 1 (Amsterdam: Boom 2013).
- Groenhuis, G., *De Predikanten. De sociale positie van de gereformeerde predikanten in de Republiek der Verenigde Nederlanden voor ± 1700* (Groningen: Wolters-Noordhof 1977).
- Groesen, M. van, *Amsterdam's Atlantic: Print Culture and the making of Dutch Brazil* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press 2017).
- Groustra, A., C. Verkerk en J. Westrate, *Schipper mag ik over varen? Riviertollen in Gelderland* (Nijmegen: Stichting de Stratemakerstoren 2005).
- Haageman, M., R. de Graaf en T. Bosch, *Gelderland als Nederlands Gewest van 1534 tot 1795. Verhaal van Gelderland III* (1ste druk; Amsterdam: Boom 2022).
- Harmsen, C., F. de Roode en J.A. den Braven, *Opgravingen op de Hessenberg 2: een stadskasteel, begijnhuis, klooster en weeshuis op de 'Hezesche Bergh'* (Nijmegen: Gemeente Nijmegen, Bureau Archeologie en Monumenten 2014).
- Hartman, S., *Scenes of Subjection: Terror, Slavery, and Self-Making in Nineteenth-Century America* (Oxford: Oxford University Press 1997).
- Hartsinck, J.J., *Beschryving van Guiana, of de Wilde Kust, in Zuid-America* (Amsterdam: Gerrit Tielenburg 1770).
- Heijer, H. den, *De Geschiedenis van de WIC* (Zutphen: Walburg Pers 2002).
- Heijer, H. den en G. de Kok, *Het slavernijverleden van Vlissingen: Een historiografische verkenning* (Amsterdam 2021).
- Heijting, W., 'Kookboek en commercie, ca. 1800–1920', *De Boekenwereld* 29 (2013) 34–41.
- Helmers, H. J., *The Royalist Republic: literature, politics, and religion in the Anglo-Dutch public sphere, 1639–1660* (Cambridge: Cambridge University Press 2015).

- Herwaarden, J. van, en M. van Rooijen, *Steden & hun verleden: De ontwikkeling van de stedelijke samenleving in de Nederlanden tot de negentiende eeuw* (Utrecht, Den Haag: Teleac; SDU-uitgeverij 1988).
- Hooghwinkel, E. en I. Mok, 'Manille, 'gewezene lijfeigene' te Nijmegen. Aanwezigheid van een man uit Oost-Indië', in: M. Wingens ed., *Sporen van Slavernijverleden in Gelderland* (Arnhem: Erfgoed Gelderland 2023) 140.
- Hovy, J., *Het voorstel van 1751 tot instelling van een beperkt vrijhavenstelsel in de Republiek (propositie tot een gelimiteerd porto-franco)* (Groningen: J.B. Wolters 1966).
- Hulsman, L.A.H.C., 'Colonial fortifications in Brazil preliminary inventory. Historical research in the Netherlands', *New Holland Foundation Contributions to the Atlas of Dutch Brazil* (2015).
- Israel, J.I., *De Republiek 1477-1806* (6de druk; Franeker: Van Wijnen 2008).
- Janssen, G.H., *Creaturen van de Macht: Patronage bij Willem Frederik van Nassau (1613-1664)* (Amsterdam: Amsterdam University Press 2005).
- Jonker, J., 'Roeien tegen de stroom, 1813-1860: De geschiedenis van Insinger & Co., Deel 2', *Amstelodamum* 96 (2004) 135-156.
- Jouwe, N., M. Kuipers en R. Raben, *Slavernij en de stad Utrecht* (Zutphen: Walburg Pers 2021).
- Klooster, W., 'De bootsgezellen van Brazilië', *Tijdschrift voor Zeegeschiedenis* 33 (2014) 41-56.
- , *The Dutch moment: war, trade, and settlement in the seventeenth-century Atlantic world* (Ithaca: Cornell University Press 2016).
- , 'The Tobacco Nation: English Tobacco Dealers and Pipe-Makers in Rotterdam, 1620-1650', in: L. Cruz en J. Mokyr ed., *The Birth of Modern Europe: Culture and Economy, 1400-1800. Essays in Honor of Jan de Vries* (Leiden: Brill 2010) 17-34.
- Knaap, G.J., *Oorlogen overzee: militair optreden door compagnie en staat buiten Europa 1595-1814*. Militaire geschiedenis van Nederland; deel 2 (Amsterdam: Boom 2015).
- Koene, B., *De mensen van Vossenburg en Wayampibo: twee Surinaamse plantages in de slaventijd* (Hilversum: Verloren 2019).
- Kok, G. de, 'Rotterdam's colonial connections: shipping and trade, industry and finance', in: G.J. Oostindie, *Colonialism and Slavery: An Alternative History of the Port City of Rotterdam* (Leiden: Leiden University Press 2021) 35-67.

- , 'Gruwelijke gebeurtenissen op het slavenschip Middelburgs Welvaren', *Zeeland. Tijdschrift van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* 29 (2020) 92-97.
- , *Walcherse ketens: de trans-Atlantische slavenhandel en de economie van Walcheren, 1755-1780* (Doctoraalscriptie aan de Universiteit van Leiden, 2019).
- Kok, G. de en P. Brandon, *Het slavernijverleden van historische voorlopers van ABN AMRO: Een onderzoek naar Hope & Co en R. Mees & Zoonen* (Amsterdam: IISG 2022).
- Kooijmans, L., *Vriendschap en de kunst van het overleven in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam: Bert Bakker 2016).
- Kramer, W. en M. Alofs, *De schoorsteen moest roken: Nijmeegse nijverheid en merknamen* (Nijmegen: Stichting De Stratemakerstoren 2006).
- Krijnsen, M., M. van der Linde en E. van Velden, *Overijssel & slavernij* (Zwolle: WBOOKS 2023).
- Kruisheer, C.I. en L.P.M. Hoogeveen, *De beurt- en stoomvaart Nijmegen-Rotterdam (1649-1949)*. Nijmeegse Studien (Nijmegen: Nijmeegse Studiën 1976).
- Kuipers, E., 'Lezen en schrijven: Onderzoek naar het alfabetiseringsniveau in zeventiende-eeuws Amsterdam', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 23 (1997) 490-522.
- Kuitenbrouwer, M., 'De Nederlandse afschaffing van de slavernij in vergelijkend perspectief', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 1 (1978) 69-100.
- Kuys, J.A.E. en H. Bots, *Nijmegen: geschiedenis van de oudste stad van Nederland Dl. 2, Middeleeuwen en Nieuwe Tijd*. Geschiedenis van de oudste stad van Nederland 2 (Nijmegen: Stichting Stadsgeschiedenis Nijmegen 2005).
- Kuys, J.A.E. e.a. ed., *Biografisch Woordenboek Gelderland 2. Bekende en onbekende mannen en vrouwen uit de Gelderse geschiedenis* (Hilversum: Verloren 2000).
- Lauret, L., 'No Emancipation without Compensation: Slave Owners' Petitions and the End of Slavery in the Netherlands, c. 1833-1873', *BMGN - Low Countries Historical Review* 139 (2024) 94-117.
- Leede, B. de en M. Stoutjesdijk, *Kerk, kolonialisme en slavernij: verhalen van een vervlochten geschiedenis. Jaarboek voor de geschiedenis van het Nederlands Protestantisme na 1800; jaargang 31* (Utrecht: Kok-Boekencentrum Uitgevers 2023).

- Leede, M. de en Y. Driever, 'Een Surinaams diorama in Nijmegen', *Museum Valkhof* (2023) <https://valkhofmuseum.nl/nl/verdieping/stories/een-surinaams-diorama-in-nijmegen>.
- Lemmens, G., *Het Stadhuis van Nijmegen*. Dl. 4. Catalogi van het kunstbezit van de gemeente Nijmegen (Nijmegen: Museum Commanderie van Sint-Jan 1982).
- Lempereur, K. en H. Roosenboom, *Helmond en zijn slavernijverleden: Een verkennend onderzoek naar de rol van de bestuurders van de stad en gemeente Helmond* (Helmond: Gemeente Helmond 2024).
- Lint, J. de, *Lambert Biesman (1571-1600) of de onverdiende dood van een ketter* (Bamberg: MagallenBook 2023).
- Lodewijksz, W.L., *De eerste schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman, 1595-1597: journalen, documenten en andere bescheiden*. J.W. IJzerman en G.P. Rouffaer ed. (Den Haag: Nijhoff 1915).
- Man, J.W.E. de, *Surinaemen ontmaskerd, of zakelyke beschouwing, waer aen het verval der colonie Surinaemen, thans grotelyks toe te schryven is ...* (Amsterdam: J.A. Crajenschot 1776).
- Martini, M. en A. Bellavitis, 'Household economies, social norms and practices of unpaid market work in Europe from the sixteenth century to the present', *The History of the Family* 19 (2014) 273-282.
- Mattos, H., "'Black Troops" and Hierarchies of Color in the Portuguese Atlantic World: The Case of Henrique Dias and His Black Regiment', *Luso-Brazilian Review* 45 (2008) 6-29.
- Mijnhardt, W.W., *Tot heil van 't menschdom: culturele genootschappen in Nederland 1750-1815* (Amsterdam: Rodopi 1988).
- Modest, W. en S. Schoonderwoerd, *Woorden doen ertoe: een incomplete gids voor woordkeuze binnen de culturele sector*. Work in progress (Amsterdam: Tropenmuseum, Afrikamuseum, Museum Volkenkunde, Wereldmuseum 2018).
- Mok, I., 'Clazina uit Suriname. Vrijverklaard in 1830', in: M. Wogens ed., *Sporen van Slavernijverleden in Gelderland* (Arnhem: Erfgoed Gelderland) 143.
- Monteiro, C. en E. Odegard, 'Slavery at the Court of the 'Humanist Prince', Reexamining Johan Maurits van Nassau-Siegen and his Role in Slavery, Slave Trade and Slave-smuggling in Dutch Brazil', *Journal of Early American History* 10 (2020) 3-32.

- Montoya, A.C. e.a., 'MEDIATE database' (2022)
<https://mediate-database.cls.ru.nl> [geraadpleegd 19 november 2024].
- Muldrew, C., *The Economy of Obligation: The Culture of Credit and Social Relations in Early Modern England* (Londen: Palgrave MacMillan 1998).
- Nelissen, L., 'Smetius, de Zilvervloot en Olinda', *Nijmeegs Katern* 26 (2012) 50-55.
- Nierop, H.F.K. van, 'Popular Participation in Politics in the Dutch Republic', in: P. Blickle ed., *Resistance, Representation and Community* (Oxford: Oxford University Press 1997) 272-290.
- , *Van ridders tot regenten: de Hollandse adel in de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw* (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw 1990).
- Nieuhof, J., *Gedenkwaardige Brasiliaense zee- en lant-reize* (Amsterdam: Weduwe van Jacob van Meurs 1682).
- Nijhoff, M. *Tijdschrift uitg. van wege de Nederlandsche maatschappij ter bevordering van de afschaffing der slavernij* (Den Haag: Martinus Nijhoff 1856).
- Noort, O. van, *Om de wereld: de eerste Nederlandse omzeiling van de wereld onder leiding van Olivier van Noort, 1598-1601*. V. Roeper en G.J.D. Wildeman ed. (Nijmegen: Uitgeverij SUN 1999).
- Nusteling, H.P.H., *Binnen de vesting Nijmegen: Confessionele en demografische verhoudingen ten tijde van de Republiek* (Zutphen: Walburg Pers 1979).
- Oddens, J., 'The Greatest Right of Them All: The Debate on the Right to Petition in the Netherlands from the Dutch Republic to the Kingdom (c. 1750-1830)', *European History Quarterly* 47 (2017) 634-656.
- Odegard, E., *Patronage, Patrimonialism, and Governors' Careers in the Dutch Chartered Companies, 1630-1681* (Leiden: Brill 2022).
- Oostindie, G.J., *Het koloniale verleden van Rotterdam* (Amsterdam: Boom 2020).
- Paesie, R., *Slavenopstand op de Neptunes. Kroniek van een Wanhoopsdaad* (Zutphen 2016).
- Panhuysen, L., *De ware vrijheid: de levens van Johan en Cornelis de Witt* (11de druk; Amsterdam: Atlas 2005).
- Petram, L. e.a., 'Charting Lives and Careers: Enriched Data About the Dutch East India Company's Eighteenth-Century European Workforce', *Journal of Open Humanities Data* 10 (2024) 1-17.

- Pettegree, A. en A. der Weduwen, *The bookshop of the world: making and trading books in the Dutch Golden Age* (New Haven: Yale University Press 2019).
- Pluymers, K., *No Wood, No Kingdom. Political Ecology in the English Atlantic* (Philadelphia 2021).
- Ponte, M., ‘Al de swarten die hier ter stede comen’. Een Afro-Atlantische gemeenschap in zeventiende-eeuws Amsterdam’, *TSEG – The Low Countries Journal of Social and Economic History* 15 (2019) 33-62.
- Postma, J.M., *The Dutch in the Atlantic Slave Trade, 1600-1815* (Cambridge: Cambridge University Press 2008).
- Prak, M.R., ‘The people in politics: early modern England and the Dutch Republic compared’, in: M.C. Jacob en C. Secretan ed., *In Praise of Ordinary People: Early Modern Britain and the Dutch Republic* (New York: Palgrave Macmillan 2013) 141-161.
- Raat, A.J.P., *The life of Governor Joan Gideon Loten (1710-1789): a personal history of a Dutch virtuoso* (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2010).
- Rees, O. van, *Geschiedenis der Staathuishoudkunde in Nederland tot het einde der achttiende eeuw, Vol. II* (Utrecht: Kemink en Zoon 1868).
- , ‘Willem Usselincx’, *Vaderlandsche Letteroefeningen* 107 (1867) 279-311.
- Reid-Vazquez, M., *The Year of the Lash: free People of Color in Cuba and the Nineteenth-Century Atlantic World* (Atlanta: University of Georgia Press 2011).
- Remonstrantie gedaan overleveren aan [...] de heeren Staten Generaal [...] door borgemeesteren, schepenen en raad der stad Nymegen over de infractien [...] op de riviere de Maze [...] tegen de indisputable vrydommen [...] op de tolln (Nijmegen: Asuerus van Goor 1707).
- Renssen, A. van, *Het wezendorp Neerbosch: De protestants-christelijke weesinrichting Neerbosch en haar stichter Johannes van 't Lindenhout (1863-1903)* (2015) <https://research.vu.nl/en/publications/6d10a408-b188-4755-9beb-9249075e27c1> [geraadpleegd 13 november 2024].
- Rietbergen, P., ‘Lambert Biesman: de eerste Nijmeegse Indiëvaarder (1595-1597) en wereldreiziger (1598-1601)’, *Numaga* 30 (1983) 18-22.
- Rijn, T.N.J.A. van, ‘Het voc-schip ‘Nijmegen’’, *Numaga* 36 (1989) 37.
- Roelofs, C., ‘Het Dossier-Salonthaij: Nederzettingen van kolonisten als verdediging tegen Marronaanvallen’, *OSO: Tijdschrift voor Surinaamse taalkunde, letterkunde en geschiedenis* 33 (2014) 156-169.

- Roessingh, H.K., *Inlandse tabak: expansie en contractie van een handelsgewas in de 17e en 18e eeuw in Nederland* (Zutphen: Walburg Pers 1976).
- Rossum, M. van, "'Amok!': Mutinies and Slaves on Dutch East Indiamen in the 1780s', *International Review of Social History* 58 (2013) 109-130.
- , *Kleurrijke tragiek: de geschiedenis van slavernij in Azië onder de VOC*. Zeven Provinciën Reeks, 35 (Hilversum: Uitgeverij Verloren 2015).
- Schevichaven, H.D.J. van, 'De rijkstol te Nijmegen', *Bijdragen en mededeelingen. Gelre, Vereeniging tot Beoefening van Geldersche Geschiedenis, Oudheidkunde en Recht* 8 (1905) 1-64.
- Schmidt, A., 'Gilden en de toegang van vrouwen tot de arbeidsmarkt in Holland in de vroegmoderne tijd', *De zeventiende eeuw* 23 (2007) 160-178.
- Schmidt, A. en P. Burgers, 'Een museum over mensen: Afrika Museum', *Nijmeegs Katern* 35 (2021) 25-29.
- Schmidt, B., 'The "Dutch" "Atlantic" and the Dubious Case of Frans Post', in: G.J. Oostindie en J.V. Roitman ed., *Dutch Atlantic Connections, 1680-1800* (Leiden: Brill 2014) 249-272.
- Schmidt, C., *Om de eer van de familie. Het geslacht Teding van Berkhout 1500-1950* (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw 1986).
- Schneeloch, N.H., 'Die Bewindhebber der Westindischen Compagnie in der Kammer Amsterdam 1674-1700', *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek* 36 (1973) 1-52.
- Schooneman, M., 'Uit het juiste hout gesneden' (18 mei 2023) <https://kaapskil.nl/actueel/blog/uit-het-juiste-hout-gesneden>.
- Schot, J.W. e.a., *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw. Deel 7 Techniek en modernisering, balans van de twintigste eeuw* (Zutphen: Walburg Pers 2003).
- Sidbury, J., 'Resistance to Slavery', in: G. Heuman en T. Burnard ed., *The Routledge History of Slavery* (New York: Routledge 2011) 204-214.
- Sissoko, C., 'How the Slave Trade Fostered Last Resort Lending', in: *SSRN* (2018).
- Sleigh, D. en P. Westra, *De opstand op het slavenschip Meerman* (Amsterdam: Cossee 2013).
- Smit, K. en B. Jaski, 'Arnoldus Buchelius, VOC-dagboek 1619-1639' (2020), NL-HaNA, 1.11.01.01, inv.nr. 255-256.
- Stedman, J.G., *Reize naar Surinamen en door de binnenste gedeelten van Guiana* (Amsterdam: Johannes Allart 1799).
- Stipriaan, A. van, *Rotterdam in slavernij* (Amsterdam: Boom 2020).

- Swart, F., 'Lambert Biesman (1573–1601) of the Company of Trader-Adventurers, the Dutch Route to the East Indies, and Olivier van Noort's Circumnavigation of the Globe', *The Journal of the Hakluyt Society* (2007) 1-31.
- Swaters, D., *Het koloniale en slavernijverleden van Nijmegen, een historio-grafische verkenning* (Nijmegen: Werkgroep 'Koloniaal en slavernij-verleden Nijmegen' 2023).
- Termeer, H., 'Alexander Salonthay de Salontha (1716-1781): Een kritische slavenhouder uit Hees', *Nijmeegs Katern* 37 (2023) 18-20.
- Tol, J. van den, 'De handel met de vijand: Het economisch belang van smokkel en Spaanse handelsembargo's voor de Republiek in het begin van de zeventiende eeuw', *TSEG – The Low Countries Journal of Social and Economic History* 13 (2016) 53-73.
- , 'Kondschappen: Lobbyen in de zeventiende-eeuwse Republiek via petitie, publieke opinie en persoonlijke relaties', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 131 (2018) 431-452.
- , *Lobbying in Company: Economic interests and political decision making in the history of Dutch Brazil, 1621–1656* (Leiden: Brill 2020).
- Uitterhoeve, W., *Cornelis Kraijenhoff 1758-1840: een loopbaan onder vijf regeervormen* (Nijmegen: Vantilt 2009).
- Velden, E. van, en S. Wieringa, *Deventer & Slavernij. Vooronderzoek* (Zwolle: Overijsselacademie 2023).
- Verheul, M.M., *Anderhalve eeuw Rijnvaart. Een kwantitatieve studie naar de Rijnhandel met het Duitse achterland op basis van de tolregisters van schenkenschanzen 1650-1800* (Doctoraalscriptie Universiteit Utrecht, 1994).
- Verhoeven, C., *Het vergeten korps: de geschiedenis van de Koloniale Reserve* (Nijmegen: Vantilt/fragma 2012).
- Vermeesch, G., '“Miserabele personen” en hun toegang tot het stadsbestuur. Pro deo petitie in achttiende-eeuws Antwerpen', *TSEG – The Low Countries Journal of Social and Economic History* 12 (2015) 1-28.
- , *Oorlog, steden en staatsvorming: de grenssteden Gorinchem en Doesburg tijdens de geboorte-eeuw van de Republiek (1570-1680)* (Amsterdam: Amsterdam University Press 2006).
- Vermeesch, G. en L. Geevers, *Politieke belangenbehartiging in de vroegmoderne Nederlanden: de rol van lobby, petitie, en officiële delegaties in de politieke besluitvorming* 13 (Maastricht: Shaker Publishing 2014).

- Verslag van het beheer en den staat der West-Indische bezittingen en van die ter Kuste van Guinea over 1857 (L.III). Bijlage U. Staten van opgelegde straffen* (Den Haag: Algemeene Landsdrukkerij 1859).
- Verslag van het beheer en den staat der West-Indische bezittingen en van die ter Kuste van Guinea over 1861 (CXXXII). Bijlage T. No.11 Staat van den Plantages en Gronden aan welker beheerders aanschrijvingen zijn gedaan tot nakoming van verplichtingen hun bij de slavenreglementen voorgeschreven, gedurende het jaar 1861* (Den Haag: Algemeene Landsdrukkerij 1864).
- Voort, J.P. van der, *De Westindische plantages van 1720 tot 1795. Financiën en handel* (Eindhoven: De Witte 1973).
- Vries, Joh. de, *De economische achteruitgang der Republiek in de achttiende eeuw* (Leiden: Stenfert Kroese 1968).
- Waerachtige beschrijvinge, ende nieuwe tijdinghe, vanden [...] krijch, tusschen den hertoch van Brandenborch, ende den vorst van Nieuwenbosch* (Nijmegen: David Martensz 1614).
- Wanders, D. e.a., *Zoekgids. Onderzoek doen naar het Nijmeegse slavernijverleden* (Nijmegen: Regionaal Archief Nijmegen 2023).
- Werkgroep Koloniaal en Slavernijverleden Nijmegen, *Petitie Nijmegen ken je koloniale en slavernijverleden* (Nijmegen 2023).
- Wieringa, S., 'Deventer en de West-Indische Compagnie', in: *Deventer Jaarboek* 33 (2022) 33-47.
- Wingens, M. ed., *Sporen van slavernijverleden in Gelderland* (Arnhem: Erfgoed Gelderland 2023).
- Wissing, P. van, 'Raadsheer en raadslid Dr. Willem van Loon (1662-1727): Pretense regent tussen Hof en magistraat', *Jaarboek Numaga* 41 (1994) 53-81.
- Worp, J.A. ed., *De Briefwisseling van Constantijn Huygens (1605-1687) v 1649-1663* (Den Haag: Martinus Nijhoff 1916).
- Zanden, J.L. van, en A. van Riel, *Nederland 1780-1914: Staat, instituties en economische ontwikkeling* (Meppel: Balans 2000).

Index

A

Abolitionisme 93-95, 134
Accijns 23, 101, 108
Aerssen van Sommelsdijck, Cornelis
    van 26, 74
Aerssen, Elisabeth Louisa van 74
Amazone 66
Amersfoort 105
Amsterdam 8, 19, 20, 22-29, 34-35,
    47-48, 66, 70, 74-77, 79-84, 87, 91-92,
    102-105, 107, 114, 130
Angola 66, 131
Arnhem 8, 13, 26, 32, 35, 37, 57-58, 62,
    81-82, 93, 97, 103, 110, 125, 129, 136
Arnhold, Johan George 92

B

Baar, Lijsbeth 102
Backer, Albertus 35-36
Bahlmann & Co, *zie katoendrukkerij*
Barlaeus, Caspar 61
Bataafse Republiek 101
Batavia 28, 114
Bedloo, Anna Maria 30, 42-43, 50
Bedloo, Henriëtte 42-43, 50
Bedloo, Willem 45, 50
Beek 44
Berbice 35, 40, 56, 58-59, 61, 92-93, 131
Beschrijving van de Guinesche
    gouden slavenkust boek 120
Beschrijving van Guiana boek 122
beurtschipper 110
beurtveer 26
Beuse, Maria 124
bewindhebber 23, 24-26, 30, 54-56, 59,
    63, 66, 70, 75-86, 127, 134-135
Beyer, Hendrik de 24
Beyer, Justinus de 24, 53
bier 109
Biesman, Christoffel 21
Biesman, Geertruid 211

Biesman, Jacob 19
Biesman, Lambert 10, 19, 21
Boeningen, Gerrit van 20
Böhm, Anton 92
Boni 41
Borkumer Rif 77
Bouwens, Anna Maria 74, 79-80
Bouwens, Jan 80
Bouwens, Pieter 80
Bouwens, Reijnier 74-75
Brantsen, Nalida Johanna 37, 41
Brasiliaanse Zee- en Landreize boek 120
Brazielhout 103
Brazilië 55, 61, 67, 77, 95, 114, 120, 129-131
Brouwersgilde 109
Brugghen, Dirk Willem van der 98
Brugghen, Jacob Willem van der 98
Bruijn, Gerrit de 108
Brussel 112
Buchelius, Arnoldus 76
buytenheren 76-77, 79, 84, 86

C

cacao 22, 36, 44, 132
Campen, Isaac van 120-121
Capellen, Alexander van der 81, 136
Cariben 25
Caron, Cornelis 129
Ceango, tot slaaf gemaakt 87
Ceylon 98
Clazina 12, 47, 50
Cochenille 22, 117
Colombo 80
Commewijne rivier 43-45
Compensatiegelden (1863) 41-42, 44,
    46, 50, 97
contractarbeid 33, 99, 116
Cornelisz, Aert 113
Cottica rivier 42, 44
Courant van Van Hilten 114
Criep, Anna 65

Cuba 115
Curaçao 40, 93, 124

D

De politica arte oratio boek 118
De volmaakte Geldersche keuken-meyd
boek 118-121
Delft 23, 26, 55, 98
Demerary 35-36, 40, 116
Demerary, Raad van Politie 35-36
Deshima 65
diaconie 104
Diaz, Henrique 129
Dielissen, Hendrik 128
Diemberbroeck, Ysbrand van 106-107
Dobbelman, zie *zeepfabriek*
Doesburg 57
Doetinchem 57
Dordrecht 25-26, 29, 32, 76, 82-83
driehoekshandel 25, 85
drukkerij 113, 121
Du Long, Maria 35
Düsseldorf 104
dysenterie 127

E

Eck, Hendrick van 81
Edict van Fontainebleau 103
Eerste Schipvaart 19, 21
Eifel 29
eikenhout 28
Eindhoven 31
Elburg 57
Engelen van Pijlsweert, Willem 41, 43,
45, 50, 97
Engelen, Johan 37
Engelen, Willem jr. 37
Engelen, Willem sr. 37, 38, 41
engenho, zie *suikermolen*
Enschede 31
Essen, Lucas van 76
Essequibo 35-37, 40
Everwijn, Guillaume 82
Eynden, Jacobus van 120

F

fabrieken 27, 30, 31, 110
familiebanden 21, 126
Ferrari, Guido 118
Filipijnen 21
firma De Man & Rappard 87
firma Joan Bouwens & Soonen 74
foelie 20, 120, 132
Fontane, Anna 44
fort Altena 129
Fourgeoud, Louis Henry 40, 121
Frederik Hendrik, stadhouder 65, 72

G

Gelderland 12, 14, 30, 34, 47, 43, 57-58,
61-65, 67, 76-77, 81, 107, 110, 133, 136
Gelderse Landdag 56-63, 72, 75-76, 82,
83, 110-111
Gijsbertsz, Hendrick 130
gilde 31-32, 52-53, 91, 102, 104-105,
108-109, 135, 138
Glasemaker, Huibert 128
Goor, Sweerus van 112
Goudriaan, Cornelis van 126
Goudriaan, Floris van 126
gouverneur-generaal 61, 114
graan 29
Groeneveld, Casper 102
Groenlo 57
Groningen 24, 67, 114
Grotestraat 108, 118
Guinea 77, 80, 130
guinees (stof) 80
Guyana 41, 58, 114

H

Haart, Hendrik de 126
Haeften, Coenraet van 130
Haersolte tot Yrst, Willem van 60
Hamer, Johan de 35
Hannover, Anna van 111
Haps, Peter van 129
Harderwijk 57
Harmensz, Pieter 131
Hartsinck, Jan Jacob 122
Hattem 57
Havana 115

Heerde 43
 Heerdt, Adriaan van 82-85, 135
 Heeren x (WIC) 83
 Heeren XIX (WIC) 24
 Heeren XVII (VOC) 23, 65
 Hees 124
 Heim, Antonia Elisabeth van der 98, 124
 Hein, Piet 25, 55
 Hendricksz, Gerrit 130
 herberg 'Het Witte Paerd' 92
 Hertog van Brunswijk 59
 Heuckelom, Willem van 69
 Heymans, Henrik 118, 120
 Hoeufft, Agnes 99
 Hoeufft, Agneta, Catherina 68
 Hoeufft, Diederik 68
 Hofman, G. 108
 Holland 10, 20-21, 23, 27, 51, 54, 58, 62, 65, 67, 72, 76, 101, 110-111, 123, 136-137
 Hoorn 23, 66-67
 Hotel Groot Berg en Dal 44
 hout 23, 28-29, 32, 103
 Houtman, Cornelis de 19-21
 Hove, Melchior ten 80
 hugenoten 103
 Huis "Het Wapen van Nijmegen" 77
 Hulst, Dorothea 108
 huwelijkspolitiek 21, 50
 Huygens, Constantijn 72-73
 Hypotheek 33

I

indigo 36, 85, 108
 industrialisatie 30-31
 invaliditeit 87, 102-103
Itinerario boek 117

J

Jacobzoon, Jan 20
 Jamaica 115-116
 Jansz, Dirk 130
 Jansz, Poulus 130
 Japanse rok 78
 Java 20, 98, 114, 122, 124, 128

K

Kaap de Goede Hoop 20, 127
 Kaapstad 115
 kamer van Amsterdam (VOC) 23 75-77, 79
 kamer van Amsterdam (WIC) 24, 66, 70, 81-84, 131
 kamer van de Maze (WIC) 24, 82
 kamer van Delft (VOC) 23, 98
 kamer van Enkhuizen (VOC) 23
 kamer van het Noorderkwartier (WIC) 24
 kamer van Hoorn (VOC) 23
 kamer van Middelburg (VOC) 23
 kamer van Rotterdam (VOC) 23
 kamer van Stad en Lande (WIC) 24
 kamer van Zeeland (WIC) 24
 kaneel 20
 Karel IV, keizer 112
 Kasteel Elmina 70
 Kasteel Vosbergen 43
 katoen 22, 25, 30-31, 85, 103, 110, 131, 133
 katoendrukkerij, Bahlmann & Co 30-31
 Keing, Thomas 130
 Kelffken, Arnold 25, 53, 73
 Keulen 25, 108
 Keye, Otto 129
 Klein, Alina 48
 Klein, Gerhardus Jelles 48
 Klein, Johanna 48
 Kleinzegel 101
 Kleve 92, 104
 Koba 36
 koffie 25, 27, 38, 44
 Koloniaal en Slavernijverleden
     Nijmegen, werkgroep 7, 13, 139
 Korps Zwarte Jagers 40
 kramersgilde 105, 108
 kruidnagel 20
 Kwartier van de Veluwe 57, 76, 81-82
 Kwartier van Nijmegen 57-63, 81-82, 104, 109, 133-134,

L

Landdag 56-63, 72, 75-76, 110-111
landgoed Heyenbeek 124
Lange Brouwersstraat 27
Leeuwarden 114
Leeuwen, Johan van 80
Levy, Isaac 124
Levy, Mordechay 124
Lewe van Middelstum, Herman baron 44
Leyniers, Abraham 114, 117-118
Lijnolie 27
Likop 128
Linschoten, Jan Huygen van 117
Lissabon 71
Lochem 57
Loeff, Agatha Margeretha de 88
Looijen, Arnoldus 56
Lotharingen, Mathijs Louis van 131
Lynden tot den Swanenburg, Dirk, baron van 98
Lynden van Blitterswijk, Willem Carel Hendrik, baron van 98
Lynden van Lunenburg, Balthasar Constantijn van 98
Lynden, Dirk Reinhard Johan van 97
Lynden, Frans Godard van 60
Lynden, Jan Hendrik van 98
Lynden, Rudolph Willem van 98
Lynden, Willem baron van 97-98

M

Maas 112
Maatschappij ter bevordering van de afschaffing van de Slavernij 96-99
Maatschappij van de Oeconomische Tak te Nijmegen 121-122
Madagaskar 17, 20, 127, 136
Madrid 123
Madura 48-49
Maire, Isaac le 65-66
Maire, Maria-José le 65-66
Maire, Maximiliaan le 65-66
Makassar 11-12, 48
Malabar 80
malaria 126

Man, Anton Willem de 90
Man, Engelbert de 86
Man, Jan Willem Engelbert de 86-90
Manilla 21
Manille 11-12, 48, 50
Mariakerk 31
Marronage 40-41
Martens, David 113
Maurits van Oranje, stadhouder 52
Meijer, Elisabeth 42
Memorie aan de vergadering der Maatschappye van den Oeconomischen Tak tot Nijmegen boek 121-122
Mendonça Corte-Real, Diogo de 69
Middelburgse Commercie Compagnie 99
Miller, François 120
Mist, de familie 27
Mosmans, Adrianus Johannes Wilhelmus 42

N

Nassau-Siegen, Johan Maurits van 61-62
Nederlands-Brazilië 55-56, 61, 77, 95, 120
Nederlands-Indië 27, 31, 114
Nederlandse gezant Houwens 71
Nedersaksen 29
Negenjarige Reize door Oost-Indien en Persien boek 120
negotiatiefonds 33-34
Nieuwe Haven 30-31
Nijkerk 110
Nijmeegsche Courant 115-117
Njoman 128
Noord-Brabant 10
Noort, Olivier van 21
Nootmuskaat 20, 118, 132, 133

O

Olinda 55-56
ombudspolitiek 101-102
Oostzee 23, 28
Op ten Noort, Familie 43, 45, 97
Ossen 17, 26-28, 30, 53, 67, 133
Osterlin, Marcus 131

P

palmolie 27-28, 133
 Paramaribo 67, 86
 Pater, Catharina Lucia 98
 Pauluskreek 44
 Peckhoven, Thomas 105
 Peper 20, 120, 132
 Pernambuco 55-56
 Pest 25, 106-107
 Peters, Thomas 105
 petitie, *zie verzoekschrift*
 Petruskerk 124
 Phaff, familie 43-44
 Pieck, Coenraad 74
 Pieck, Hendrick 92
 Pieck, Willem Hendrick 74
 plantage 't Eylant 44
 plantage 't Vertrouwen 44
 plantage Cannawapibo 87
 plantage d'Alyda 36, 42, 45
 plantage Karelsburg 42, 45
 plantage Dijkveld 44
 plantage Dorotheas Lust 37
 plantage Elk het Zijn 124
 plantage Kerkshoven 12-13
 plantage Klein Java 122
 plantage Klein-Poederoijen 35
 plantage La Jaloesie 98
 plantage Languedoc 44
 plantage Mannheim 124
 plantage Mariendaal 44
 plantage Middelsex 37
 plantage Mijn Vermaak 117
 plantage Mon Bijou 44
 plantage Nieuw Nijmegen 36-37
 plantage Rozenburg 44
 plantage Rustlust 98
 plantage Sans Souci 44
 plantage Toevlucht 87
 plantage Tout Lui Faut 98
 plantage Vossenburg 38-39, 41, 43, 45
 plantage Wayampibo 38-39, 41
 plantage Zorgvliet 43
 Poederoijen, Johan Christiaan,
     vrijheer van 35
 Portugal 71, 116
 Portugese gezant Da Cunha 71

Post, Frans 27, 62
 Potosí 108
 Praktizijn 101, 105
*Precis de deux lettres avec une reflexion
     generale sur l'etat present de la
     colonie de Surinam* boek 121
 Pringle, James 44
 Pringle, Maria Anna 44

R

Raad van Nijmegen 43, 52
 Raad van State 60, 63, 90
 Rappard, Bernard 74, 87
 Rappard, Coenraad (1747-1781) 74, 86-88,
     109
 Rappard, Coenraad, heer van
     Brakkenstein 109
 rasphuis, *zie tuchthuis*
 Raven, Cornelia Florentia 35
 Recife 55-56, 129
 Reeps, Jan 66-67
 Regentenbewindhebber 24, 134
Reistogt rondom de wereld boek 121
 rekest, *zie verzoekschrift*
 remonstrantie, *zie verzoekschrift*
 Réveil 94, 96
 Richemont, Jan Christoffel 48
 Ridderschap, Nijmegen 54, 58-60, 65,
     74, 82, 137
 Rijn 29
 Rijnland 23
 Rocheteau, Jan 88
 Roermond 113
 Rotterdam 8, 23-24, 26-29, 73, 81, 93, 112
 Ruyter, Michiel de 77

S

Salonthay van Salontha, Alexander
     121-123, 134
 Sandick, Charles Guillaume van 44
 Santa Loango 66
 Saramacca rivier 116-117
 Sauerland 29
 Scandinavië 28, 30, 74, 94
 schip 't Haasje 128
 schip 't Hart 130
 schip *Amsterdam* 20

schip *Batavia* 28
 schip *Berkhout* 126
 schip *Braki* 128
 schip *Casteel Elmina* 130
 schip *De Drie Heuvelen* 128
 schip *De Zon* 128
 schip *Don Carlos* 70
 schip *Duyfken* 20
 schip *Gelderland* 133
 schip *Hollandia* 20
 schip *Java* 128
 schip *Jonge Lieve* 126
 schip *Mauritius* 20
 schip *Meermin* 128
 schip *Mercur* 128
 schip *Middelburgs Welvaren* 129
 schip *Moriaen* 131
 schip *Nassau* 131
 schip *Neptunes* 129
 schip *Nieuwvliet* 126
 schip *Nijmegen* 77
 schip *Noordgouw* 125-128
 schip *Sonnesteijn* 70
 schip *Slot ter Hoge* 128
 Schouten, Gerrit 13
 Sedin 12, 48-50
 servitiegelden 90-91
 Silezië 92
 Singendonck, Coenraed 127
 Singendonck, Jan 126-127
 Singendonck, Johan 80, 12
 Singendonck, Johan Anne 96-99
 Singendonck, Johan Matthias 96
 Singendonck, Matthias Lambertus 17, 67-71
 Singendonck, Pontiaen 17, 26, 30, 67
 Slag bij Kijkduin 77
 Sloet tot Hagensdorp, Boudewijn
     Reijnt Wouter, baron 43
 Sloet tot Hagensdorp, Catherina
     Elisabeth, baronesse 43
 Smetius, Johannes 55-56
 Smidstraat 112
 Smits, Adam Jacob 30, 74-80, 85, 135
 sociaal kapitaal 53, 61-62, 135
 Sociëteit van Berbice 59, 93

Sociëteit van Suriname 26, 40, 74, 91, 93, 123
 Soerabaja 98
 Soestdijk 111
 Spaanse Nederlanden 112
 Spanje 20, 63
 spinhuis, *zie tuchthuis*
 Sri Lanka, *zie Ceylon*
 St. Eustatius 40, 88
 St. Helena 115
 St. Vincent 116
 Stadhouder 36, 53-54, 60-61, 72, 82, 86, 111
 Staten-Generaal 14, 17, 21-25, 35, 40, 58-60, 63-70, 81, 84, 96, 109, 111-112, 129, 134
 Stedman, John Gabriël 38, 40, 45
 Steen, François van der 92, 111
 Stemmen uit Nijmegen, overleggroep 17, 139
 Stockumstraat 44
 subsidies aan de WIC 24, 62
 suiker 25, 27, 32-33, 38, 44, 85, 95, 108, 111, 115, 131-133
 suikermolen 26-27, 33, 38, 115, 133
 Suriname 12-13, 22n36, 26, 35, 38, 40-45, 47, 63, 72, 74, 84-98, 109, 111, 116, 121-123
 Suriname, Hof van Justitie 88
 Swaen, familie 34-36
 Sweers, Aernt (Aernout) 77, 79-80, 135
 Sweers, Isaac 77
 Sweers, Salomon 77

T

tabak 25, 27, 30, 85, 105-111, 133, 135
 Tachtigjarige Oorlog 20, 23, 51-52
 Taiwan 114
 Taunay, familie 44
 Texel 19
 Textile 10, 23, 28-29, 31
 thee 95, 132
 Thijsz, Jan 130
 Tiel 57, 59, 69, 74
 Trafiekenindustrie 109
 Triebels, Wilhelm 30, 34, 36, 42-43, 50
 Tuchthuis 103-104
 Twente 30

V

Valkhof 92
 Valkhof Museum 12, 13
 Van der Bruggen, Familie 94, 98-99
 Van Eck, Familie 81, 97
 Veluwe 57, 76, 81-82, 85
 Verbolt, François 65-67, 134
 Verbolt, Hendrick 65
 Verbolt, Johan 73
 Verbolt, Nicolaes 65, 72
 Verenigde Oost-Indische Compagnie,
zie VOC
 Verschoor, Pieter 92
 Verzoekschrift 66-67, 74, 101-103, 108-113
 Vierde Engelse Oorlog (1781-1784) 38
 Virginia 105, 107
 Vleeshouwerstraat 47
 VOC 17, 21, 23-30, 55-56, 65-66, 75-80,
 85-86, 91-92, 98, 118, 120, 123-128,
 133-137
 voerluidengilde 104
 Voorcompagnieën 21, 75, 133
 Votrom, Balthasar 131
 Vree, Hester Henriette de 38

W

Waal 22, 23, 25, 26, 29, 32, 51, 56, 74
 Wageningen 57
 Weerdenburch, Diederik van 55-56
 weesinrichting Neerbosch 48
 Weglopers, *zie Marronage*

Weitsel, Gijsbertus 126
 Weitsel, Louis 126
 Welderen, Steven van 54, 69
 West-Indische Compagnie, *zie WIC*
 WIC 17, 22, 24-27, 29-30, 32-33, 52, 55,
 58, 62-63, 66-71, 75, 77-79, 82-83, 99,
 123-124, 129-131, 133-137
 Wilde Kust 66
 Willem I, koning 94, 97
 Willem II, stadhouder 73
 Willem III, stadhouder 82
 Willem IV, stadhouder 86, 111
 Willem V, stadhouder 60, 111
 Worms 107

X

Xanten 104

Z

Zaltbommel 57, 59
 Zeeland 23-24, 27, 54, 65, 67, 110
 Zeep 27
 zeepfabriek Dobbelsmann 27
 zeepziederij de Mist 27
 zielverkoper 92.
 zijde 110
 Zilvervloot 25
 Zutphen 26, 32, 43, 57-58, 60, 62, 76,
 81-82, 85, 93, 97, 110, 125, 129, 136
 Zwaan, Bastiaan van der 48-49

Voor duizenden Nijmegenaren is het slavernijverleden onderdeel van hun persoonlijke geschiedenis. Daarom vind ik het als burgemeester van groot belang voor de toekomst van onze diverse samenleving, dat dit onderzoek naar het slavernijverleden van de stad is uitgevoerd. Voor de mensen van toen, en voor de generaties van nu en na ons.

HUBERT BRULS, Burgemeester van Nijmegen

Nijmegen was de belangrijkste stad in het aanzienlijkste gewest van de Nederlandse Republiek. Hoewel ver landinwaarts gelegen, was de stad innig verbonden met steden van waaruit schepen van de handelscompagnieën vertrokken om te handelen in specerijen, suiker en mensen.

Welke Nijmeegse stadsbestuurders profiteerden van slavernij?
Hoe gebruikten burgemeesters hun macht om slavernij te steunen?
Hoe werd slavernij in Nijmegen besproken? En beïnvloedden koloniale belangengroepen het beleid?

Dit boek werpt nieuw licht op de betrokkenheid van de Nijmeegse stadsbestuurders bij koloniale slavernij vanaf het einde van de zestiende eeuw tot en met 1873.

LUC MEIJBOOM behaalde in 2023 zijn MA Colonial and Global History met een specialisatie in Maritieme Geschiedenis aan de Universiteit Leiden.

LIANNE WILHELMUS behaalde in 2024 haar MA Curating Arts and Cultures aan de Universiteit van Amsterdam.

JORIS VAN DEN TOL is universitair docent Economische Geschiedenis aan de Radboud Universiteit.

COEN VAN GALEN is universitair hoofddocent Sociale en Koloniale Geschiedenis aan de Radboud Universiteit.

ISBN 978-94 6515 073 4

9 789465 150734

Radboud University

www.radbouduniversitypress.nl